

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

Шкута Олег Олегович

УДК 343.825

ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ,
ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ
СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:

Богатирьов Іван Григорович

доктор юридичних наук,

професор

Дніпропетровськ – 2011

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ.....	13
1.1. Витоки становлення і розвитку виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях.....	13
1.2. Поняття і зміст виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки	34
1.3. Значення принципів кримінально-виконавчого законодавства для виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки.....	49
Висновки до розділу 1	68
РОЗДІЛ 2 КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ.....	72
2.1. Соціально-демографічна характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки	72
2.2. Характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, в контексті вчинених ними злочинів.....	84
2.3. Правовий статус засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки.....	92
2.4. Ступінь виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки.....	101
Висновки до розділу 2	113

РОЗДІЛ 3	ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСОБІВ ВИПРАВЛЕННЯ ТА	
РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У		
ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ.....		115
3.1. Режим як засіб виправлення та ресоціалізації засуджених, які		
відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки..		115
3.2. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених, які		
відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки як		
засіб їх виправлення та ресоціалізації.....		124
3.3. Суспільно-корисна праця засуджених, які відбувають покарання		
у виправних колоніях середнього рівня безпеки як засіб їх виправлення та		
ресоціалізації		132
3.4. Соціально-виховна робота із засудженими, які відбувають		
покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, як засіб їх		
виправлення та ресоціалізації.....		150
3.5. Громадський вплив як засіб виправлення та ресоціалізації		
засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього		
рівня безпеки		157
Висновки до розділу 3		169
ВИСНОВКИ		172
ДОДАТКИ		177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		210

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КВК України	Кримінально-виконавчий кодекс України
КК України	Кримінальний кодекс України
КВУ	кримінально-виконавча установа
ОВС	органи внутрішніх справ
ДПтС	Державна пенітенціарна служба
ДДУПВП	Державний департамент України з питань виконання покарань
УВП	установа виконання покарань
ВКСРБ	виправні колонії середнього рівня безпеки
ПКТ	приміщення камерного типу
Начальник відділення СВІР	начальник відділення соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими
ВНЗ	вищі навчальні заклади
ВіР	виправлення і ресоціалізація
Засуджені до позбавлення волі	засуджені до позбавлення волі на певний строк

ВСТУП

Актуальність теми. Прийнятий Верховною Радою України Кримінально-виконавчий кодекс України не тільки закріпив концептуальні основи правового регулювання виконання кримінальних покарань, а й суттєво оновив і удосконалив кримінально-виконавче законодавство, відкривши широкі можливості пошуків нових досліджень у цій галузі. Реформування пенітенціарної системи та зміни у кримінально-виконавчому законодавстві щодо міжнародних стандартів поводження із засудженими поставили перед Україною завдання створити таку систему виконання і відбування кримінальних покарань засудженими до позбавлення волі, яка б могла визначити пріоритетні умови та засоби для їх виправлення і ресоціалізації, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами.

Особливе місце в реалізації даного напрямку належить Державній пенітенціарній службі України (далі – ДПтС України), в структурі якої є органи і установи виконання кримінальних покарань, зокрема виправні колонії середнього рівня безпеки. Станом на 20 січня 2011 року в Україні діє 184 установи, які належать до сфери управління ДПтС України, з них 76 виправних колоній середнього рівня безпеки, де відбувають покарання 75564 особи (майже 70% від загальної кількості засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань (108926)). Протягом 2010 року до виправних колоній середнього рівня безпеки поступило 48345 засуджених, з яких: 18921 – вперше (в тому числі знову засуджених – 12991) та 29424 – неодноразово (в тому числі знову засуджених – 18974, з них раніше відбували покарання 18880)[56], що свідчить про необхідність удосконалення форм та методів виправлення та ресоціалізації засуджених, у першу чергу в зазначених колоніях.

Донині ґрунтовної наукової роботи щодо виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, в Україні не проводилося. Виправлення та ресоціалізація

засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, – це ключові категорії для застосування норм кримінально-виконавчого законодавства, під якими розуміється комплекс державних і недержавних заходів, що застосовуються з урахуванням виду покарання, особи засудженого, характеру, ступеня небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання.

Певний внесок у дослідження проблем виправлення і ресоціалізації засуджених зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Л.В. Багрій-Шахматов, В.А. Бадира, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, Ю.В. Баранов, Т.П. Бутенко, Н.І. Вишневська, М.І. Гуцал, М.Я. Гуцуляк, А.В. Губенко, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, В.О. Меркулова, М.С. Рибак, Г.О. Радов, А.Х. Степанюк, В.П. Севостянов, Б.М. Телефонко, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, С.В. Царюк, С.І. Халимон, С.Х. Шамсунов, С.М. Школа, І.Б. Ускачова, І.С. Яковець та ін. Комплексного дослідження питань виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, не проводилося.

Аналіз кримінального, кримінально-виконавчого законодавства, наукових джерел, статистичних матеріалів, правозастосовчої практики Державної пенітенціарної служби дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі вирішення проблем виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, потребує якісно нових підходів до розуміння цього соціального явища. Зазначені обставини свідчать про актуальність обраної нами теми дисертаційного дослідження, її теоретичну і практичну значимість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема дослідження відповідає положенням Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 рр., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1767, та положенням Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби

України, схваленої Указом Президента України від 25 квітня 2008 р. № 401/2008, Державної програми покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006-2010 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів № 1090 від 03 серпня 2006 р., тематиці пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення та впровадження в практичну діяльність органів і установ виконання покарань на період 2006-2010 рр., затверджених Науково-методичною радою ДДУПВП 17 лютого 2006 р. (протокол № 1). Тему дослідження та його проведення включено до плану науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ на 2009-2012 рр.

Тема дисертації затверджена вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 24 квітня 2008 р. (протокол № 4) і уточнена на засіданні вченої ради Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 24.01.2011 р. (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є розроблення науково-обґрунтованих положень і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення законодавства та практики його застосування щодо виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, розроблення пропозицій щодо підвищення ефективності цього процесу.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі *завдання*:

- дослідити стан і напрямки сучасної наукової розробки порушеної проблеми в кримінально-виконавчій науці;
- на основі існуючих підходів у науці кримінально-виконавчого права сформулювати доктринальне визначення поняття виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки;
- з'ясувати значення основних принципів кримінально-виконавчого законодавства для виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають

покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки;

- визначити правовий статус засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки;

- надати розгорнуту характеристику засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки;

- розробити пропозиції щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України, галузевих нормативно-правових актів та практики їх застосування щодо виправлення і ресоціалізації таких засуджених.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері виправлення і ресоціалізації засуджених.

Предметом дослідження є виправлення і ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки.

Методи дослідження. У роботі використовувалися загальнонаукові та окремі наукові методи, властиві для досліджень у правових науках, зокрема: діалектичний метод, який дозволив дослідити й обґрунтувати понятійний апарат та зміст виправлення і ресоціалізації засуджених у виправних колоніях середнього рівня безпеки; історико-правовий метод дав можливість розглянути стан наукової розробки теми дослідження (підрозділ 1.1); формально-логічний метод використаний як універсальний спосіб аргументування окремих положень та висновків (підрозділ 1.2); логіко-юридичний метод дозволив визначити прогалини та суперечності у діяльності адміністрації виправних колоній середнього рівня безпеки (підрозділ 1.3); статистичні методи дали змогу опрацювати емпіричну базу як одне з основних джерел надходження відомостей про предмет дослідження (підрозділи 2.1-2.4); соціологічні методи були використані при здійсненні опитування персоналу у виправних колоніях середнього рівня безпеки, а також засуджених (підрозділи 3.1.-3.5); порівняльно-правовий метод використано при дослідженні суспільно корисної праці засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, як

засобу їх виправлення та ресоціалізації (підрозділ 3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять: показники офіційної статистики ДПтС України за 2007-2011 роки, наукові публікації, матеріали вивчених 450 особових справ засуджених у кримінально-виконавчих установах середнього рівня безпеки у Дніпропетровській, Житомирській, Луганській, Львівській, Черкаській, Чернігівській та Херсонській областях, проведені анкетування 450 засуджених та матеріали опитування 520 працівників цих установ.

Нормативно-правову основу дослідження становлять: Конституція України, Кримінальний, Кримінально-виконавчий кодекс України, нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародні правові акти, які регламентують порядок поводження із засудженими, галузеві нормативні акти Державної кримінально-виконавчої служби України.

Теоретичну базу дослідження склали праці вітчизняних і зарубіжних вчених як минулих часів, так і сучасності в галузі кримінального, кримінально-виконавчого права. Крім того, було використано праці з педагогіки, психології, соціології, кримінології, інших галузевих юридичних наук.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження є одним із перших у вітчизняній кримінально-виконавчій науці комплексним науковим дослідженням виправлення і ресоціалізації, за результатами якого отримано нові наукові положення і висновки, а саме:

вперше:

– сформульовано поняття виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, як системи взаємозв'язаних між собою об'єктивних і суб'єктивних елементів, мета яких полягає в забезпеченні засудженому такого порядку і умов відбування покарання, в результаті якого в його особистості відбувається

процес позитивних змін, що створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки та забезпечують, після звільнення, свідоме відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у ньому;

- визначено поняття кримінально-виконавчої характеристики засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, як системи об'єктивних і суб'єктивних ознак, на підставі яких персоналом колонії проводиться систематичне, комплексне вивчення засудженого, завдяки чому і забезпечується вибір та застосування щодо нього засобів виправлення і ресоціалізації;

- обґрунтовано зміст об'єктивних і суб'єктивних елементів виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, зокрема: суб'єкт виконання, правовий статус засуджених; умови відбування засудженими покарання; ставлення засудженого до засобів виправлення і ресоціалізації; мотивація на зміну умов відбування покарання;

- на підставі проведеного аналізу застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації до засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях із середнім рівнем безпеки, визначено їх ефективність, що полягає у співвідношенні досягнутого соціально корисного результату та визначених у чинному законодавстві цілей;

- на основі загальної та соціально-демографічної характеристики розроблено узагальнений портрет засудженого, який відбуває покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки;

- запропоновано, з урахуванням уточнення чинних та запровадження нових кримінально-виконавчих ознак щодо нормативно-правової регламентації виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, ч. 2 ст. 121, ч. 1

ст. 118, ч. 4 ст. 119 КВК України викласти у новій редакції, доповнити ч. 4 ст. 123 цього кодексу;

удосконалено:

– заходи, спрямовані на приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, у відповідність до існуючих міжнародних стандартів поводження із засудженими;

– систему принципів кримінально-виконавчого законодавства України, запропоновано в ст. 5 КВК України слова «поваги до» замінити на «забезпечення». А відтак принцип поваги до прав і свобод людини замінити принципом забезпечення прав і свобод людини.

дістали подальшого розвитку:

– уточнення поняття правового статусу засудженого, який відбуває покарання у ВКСРБ, під яким дисертант розуміє систему законодавчо закріплених прав, обов'язків та інтересів, що передбачені порядком та умовами відбування покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки;

– дослідження умов відбування покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки. Запропоновано вдосконалити практику діяльності персоналу колоній середнього рівня безпеки шляхом введення нових форм і методів виправлення і ресоціалізації засуджених, зокрема опіки, надання юридичних послуг тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

– *науково-дослідній діяльності* – як матеріали для подальшої розробки загальних і спеціальних питань кримінально-виконавчого права щодо застосування засобів виправлення і ресоціалізації засуджених та узагальнення їх практичних положень у виправних колоніях середнього рівня безпеки (акт впровадження Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ № 24 від 23.02.2011 р.);

– *правотворчій діяльності* – для вдосконалення підзаконних галузевих нормативно-правових актів Державної пенітенціарної служби України у виправних колоніях середнього рівня безпеки (акт впровадження народного депутата України Омельченка О.О. від 10.02.2011 р.);

– *практичній діяльності* – у розробці рекомендацій щодо вдосконалення форм і методів роботи із засудженим у виправних колоніях середнього рівня безпеки (акт впровадження УДДУПВП у Черкаській області від 27.04.2010 р.);

– *навчальному процесі* – під час викладання курсів кримінального та кримінально-виконавчого права, у підготовці підручників, навчальних посібників, науково-дослідницькій роботі студентів і курсантів (акт впровадження Херсонського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ від 10.02.2011 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних, всеукраїнських та міжвузівських науково-практичних конференціях: «Теоретичні та прикладні дослідження» (м. Черкаси, 2009), «Захист прав і свобод людини і громадянина в Україні» (м. Бровари, 2010), «Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах» (м. Запоріжжя, 2010), «Сучасне та майбутнє в тенденціях підготовки студентів ВНЗ» (м. Чернігів, 2010), «Теорія і практика сучасного права» (м. Херсон, 2010), були обговорені на засіданнях кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Публікації. За темою дисертації опубліковано п'ять наукових статей, чотири з яких – у виданнях, визначених ВАК України як фахові з юридичних наук, та чотири тези наукових доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Загальний обсяг роботи становить 237 сторінок, обсяг основного тексту – 176 сторінок, додатків – 33 сторінки, список використаних джерел складається з 235 найменувань і займає – 28 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ

1.1. Витоки становлення і розвитку виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях

На сьогодні в теорії кримінально-виконавчого права відсутня чітка позиція щодо вирішення питання ВіР засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ. Процес від нівелювання карально-репресивної функції покарання до становлення і розвитку ідеї ВіР засуджених пройшов досить нелегкий шлях реформування і накопичення досвіду не тільки іноземних держав, а і різних соціальних умов, пов'язаних зі змінами в політиці, економіці, науці, культурі та житті суспільства в цілому [229, с. 243].

Перші витоки становлення та розвитку поняття виправлення засуджених, як мети застосування покарання за вчинений злочин, вчені справедливо пов'язують із тюремними реформами Д. Говарда кінця XVIII століття, під час яких в історії тогочасної Європи вперше зароджується ідея реформування тюрем на гуманних началах виховання засуджених [179, с. 12].

Необхідність виправлення злочинців, які перебувають у в'язницях, за допомогою одиночного утримання, залучення до праці, мовчання і молитов теоретично вперше обґрунтував бенедиктинський чернець Мобільйон (помер у 1707 р.), який писав: «Винних слід утримувати в маленьких келіях, з майстернею, де вони можуть бути зайняті якою-небудь роботою. Можна також кожній келії відвести невеликий садок, у якому вони б працювали і користувалися повітрям у визначений час дня. При богослужінні вони будуть присутні, перебуваючи в одиночних приміщеннях; їхнє утримання буде якомога убогішим. ...Їм треба робити частіше вселяння. ...Коли цей порядок

раз установиться, він не видасться таким жорстоким, яким здається, і за його допомогою всі тюрми можна зробити більш стерпними і кориснішими, ніж теперішні» [213, с. 343].

У російській імперії ідея виправлення засуджених як мета застосування покарання отримала свій розвиток і перші спроби законодавчого закріплення за часів правління Катерини II. Під впливом гуманістичних ідей Європи, а саме праць Джона Говарда, Чезаре Беккарія, Ієремії Бентама, які розробили і запропонували суспільству класичну концепцію пенітенціарних систем, припускаючи тим самим викорінення в ув'язнених шкідливих звичок, що призводять до вчинення злочинів, шляхом залучення їх до праці, загальноосвітнього навчання, морального впливу на особу, наказом комісії «О составлении проекта нового Уложения» 1767 р. вперше було створено проект реформування російських тюрем, і цим самим зроблено перший крок до вдосконалення пенітенціарної системи російської імперії в цілому. Наказ 1767 року встановлював досить нові, не сумісні з тогочасною тюремною системою та поглядами принципи ув'язнення, зокрема: свободу особистості, гарантії її безпеки від свавілля з боку судової та адміністративної влад, наголошував на шкоді і зайвості утисків та страждань [49, с. 11-14].

Крім вищезазначеного Наказу тоді також були розроблені проекти наказів «О домах для исправления злонравных и для призрения безумных» (1771), «Тюремный наказ» (1782) і «Положение о тюрьмах» (1787). Так, у наказі «О домах для исправления злонравных и для призрения безумных» вперше в законотворчості проголошувалась мета позбавлення волі – не тільки ізоляція, а й «исправление злонравных» [210, с. 64]. Нажаль, всі ці проекти так і не отримали свого законодавчого закріплення. Тогочасна тюрма не тільки не переслідувала, а фактично і не могла переслідувати жодних виправних цілей. Її завданням було збереження у своїх стінах злочинця до відкликання його владою, а інколи і все життя, будучи засобом залякування інших [206, с. 40-43].

Хоч і більшість законопроектів Катерини II залишилися нереалізованими, чому посприяли не тільки масові селянські повстання того часу, а й, як зазначив М.Н. Гернет, «...слова законодавця, які визначають каральну систему, не співпадають з її фактичним станом. У Катерини ж таке розходження слова і справ набувало особливих розмірів. У гонитві за славою і популярністю вона була особливо схильна до мертвонароджених проектувань, гучних, пихатих фраз, що прикривають найважчу фактичну дійсність» [38, с. 120-121], зокрема суспільно-політичні, соціально-економічні та культурні реалії тодішньої російської імперії.

Головною цінністю проекту «Положення о тюрмах» Катерини II є вперше висловлена на офіційному державному рівні ідея про можливість виправлення злочинців через працю, а також визначення основних напрямків реалізації цієї ідеї – через централізацію тюремного управління; через утворення гамівних, робітних і робочих будинків; через поліпшення побутових умов ув'язнених.

Підтвердженням цієї думки може бути той факт, що в 1775 році Катериною II було підписано закон під назвою «Учреждение про управление губерниями», в якому розглядалися питання, пов'язані з тюрмами. Точніше, на додаток до існуючих тюрем пропонувалось створити два нові види – гамівні та робочі будинки [167, с. 266-268]. Необхідно зазначити, що це єдині зміни, які реально відбулися в тюремній практиці за часів Катерини II. Всі інші зміни мали суто теоретичний характер. Практично ж відбування покарання у вигляді тюремного ув'язнення відбувалось у найбільш жахливих умовах, і порядок його виконання перебував за межами правового регулювання держави.

Позитивні зміни що відбувалися в тюремній системі за час правління Катерини II, супроводжувались послідовним впровадженням політики, спрямованої на вдосконалення державного апарату, здатного управляти величезною імперією, а це для імператриці означало перш за все його

централізацію. У Росії починає формуватися ідея виправлення злочинців через працю [168, с. 50].

У цей час остаточно сформувалась як наукова, так і законодавча позиція щодо неможливості за допомогою в'язниці, яка у свою чергу була знаряддям кари і відплати, а ув'язнення, за допомогою залякування і жорстокого поводження із засудженими, засобом духовного і фізичного калічення людей, запобігти вчиненню нових злочинів. Поступово починає зароджуватися нова концепція виконання кримінального покарання не через принципи відплати і помсти за вчинений злочин, а через виправлення.

Попри значні суперечки про пенітенціарну політику Катерини II важко не погодитись з твердженням М. І. Петренко, що саме їй належить основна роль у виникненні, становленні і розвитку виправно-корегуючих ідей в кримінально-виконавчій політиці того часу, а її прогресивні погляди набагато випередили свій час. У законотворчості імперського періоду вперше було зроблено акцент на одній зі складових мети покарання, яка отримала своє смислове відображення і в чинному кримінальному кодексі України, – покарання повинно не тільки карати, але і виправляти [142, с. 85].

Своєрідним рубежем у пенітенціарній історії, поза сумнівом, є кінець XVIII століття. Соціально-економічні умови розвитку тогочасного суспільства послужили поштовхом до змін у тюремній політиці російської імперії. Війна з Наполеоном, походи за кордон, знайомство з політичними і релігійними організаціями за рубежем, з одного боку, писав М. Гернет, а з іншого суперечність між самодержавним ладом і зростанням свідомості найбільш освічених прошарків російського дворянства породжували прагнення їх до об'єднання на ґрунті загальних інтересів» [72, с. 97]. Завдання етичного самовдосконалення, зокрема злочинців, стали посідати в суспільстві важливе місце. Одним із засобів останнього вважалася добродійність. В аристократичних колах правилом хорошого тону стає філантропія. Вона проповідувалася як важливий спосіб порятунку душі. Але якщо раніше «милостиня» була приватною справою і переважно відбувалася без розголосу

(так вона вважалася кращою), то тепер в аристократичних колах, часто об'єднаних в різні релігійні товариства (наприклад, масонські), добродійність стає однією з форм громадської діяльності. «Саме організованість такої добродійності, писав М. Гернет, її планомірність задовольняли нові суспільні запити аристократії» [72, с. 98].

Під впливом передової європейської думки в Росії на державному рівні почалося формування ідеї виправлення злочинців і гуманного ставлення до них. Вперше було звернено увагу на необхідності централізації тюремного управління. [168, с. 72].

Результатом цих процесів стало створення 19.07.1819 р., за ініціативою крупного комерсанта, члена лондонського тюремного філантропічного товариства В. Венінга, що підготував перед цим доповідь Олександрю I про огляд місць ув'язнення в Санкт-Петербурзі, «Товариства піклувального про тюрми», яке було взяте царем під особисте заступництво. Перед Товариством ставилося завдання суто філантропічного характеру, а саме – моральне виправлення злочинців.

«Протягом багатьох десятиріч, – зауважує О. Ярмиш, – провідний вплив на тюремну систему виявлявся організацією, що перебувала ззовні системи державних органів, – Товариством піклувальним про тюрми» [235, с. 263]. Першим президентом Товариства став міністр внутрішніх справ О.М. Голіцин (1819-1822 рр.) [121, с. 619].

Розвиток кримінально-виконавчого законодавства в цей період вчені пов'язують з прийняттям двох найважливіших правових документів – «Правил товариства піклувального про тюрми» 1819 р. та «Статуту про засланих» 1822 р. Правилами визначалися цілі і завдання товариства, які полягали у «нравственном исправлении содержавшихся преступников, улучшения состояния заключенных за долги и по другим делам людей...» [210, с. 65]. Досягнення поставленої мети повинно було забезпечуватися вказаними в його Статуті засобами:

- 1) найближчим і постійним наглядом над ув'язненими;

- 2) розміщенням їх за родами злочинів і обвинувачень;
- 3) навчанням їх у правилах християнського благочестя та доброї моральності;
- 4) заняттям їх пристойними вправами;
- 5) утриманням тих, хто завинив або гвалтував, у відокремленому місці [40, с. 66].

Як стверджує І.Б. Ускачова, розуміння завдань виправлення не обмежувалося перерахованими засобами і методами. Етична дія щодо осіб, позбавлених волі, полягала в релігійному впливі на ув'язнених. Наказувалось вводити церковні служби, проводити недільні і святкові дні «в благочестивих читаннях, бесідах і молитві»; по можливості – будівництво при в'язницях церков. Вперше йшла мова про тюремні бібліотеки, хоча вибір книг обмежувався літературою «священного писання і духовного змісту» [210, с. 65-66].

Проаналізований зміст документів вказує, що цими нормативними актами вперше було законодавчо закріплено засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі [229, с. 245].

Незважаючи на суто філантропічний характер товариства піклувального про тюрми, ця благодійна організація була першою в Росії спробою (не враховуючи наказів піклування) організувати тюремну систему на централізованих засадах. У в'язниць уперше з'явилася більш-менш струнка організаційна єдність в особі об'єднуючого їх в управлінському плані Товариства. Проте більшість заходів, спрямованих на поліпшення в'язниць того періоду, залишалися на папері, будучи так і не реалізованими на практиці [168, с. 72].

Цікавою для дослідження є позиція ідеолога російського анархізму, публіциста і соціолога П.А. Кропоткіна, на думку якого «тюрма не тільки не залякує ув'язнених і не виправляє їх, а навпаки – штовхає на нові, ще гірші злочини, оскільки робить їх ще більш непристосованими до життя в суспільстві, посилює у них небажання чи навіть ненависть до праці і розвиває в статевому відношенні такі схильності, які прямо намічають їх у

кандидати на кримінальні злочини. Зі злочинця в'язниця робить віртуоза крадіжки або ж грабежу...». Вона стає центром розповсюдження в суспільстві розпусти в найогидніших її формах. Всяка в'язниця в силу її начал є університетом злочинності...» [169, с. 133-134]. Такої позиції дотримувались й інші відомі криміналісти тих часів. Так, М.С. Таганцев визнавав нереальність досягнення в умовах в'язниці мети етичного виправлення ув'язненого. На його думку, «для этого и сам арестант представляется материалом непригодным и орудия – органы управления, за редкими разве изъятиями, недостаточно подготовленными» [195, с. 948].

Ми не можемо повною мірою погодитись з викладеними вище думками щодо того, що «тюрма реально не виправляє засудженого», наша позиція ґрунтується на тому, що виправлення засудженого в різні історичні часи залежало від економічних, соціальних та політичних умов розвитку суспільства, а тому держава як інститут забезпечення виправлення засудженого повинна створити належні умови реалізації цього важливого для суспільства процесу. На підтвердження наших доводів перші зіткнення діючих членів товариства піклувального про тюрми, які мали право відвідування в'язниць в будь який час, переконало їх в нереальності морального виправлення засуджених без надання їм соціальної допомоги і покращення умов утримання останніх [210, с. 66].

Зміна наукового та політичного бачення щодо бездіяльності тогочасної пенітенціарної системи у напрямку ВіР засуджених, запобігання рецидивній злочинності стала поштовхом до проведення в 1879 р. тюремної реформи.

З цього приводу А.А. Синичкін у своїх працях зазначає, що в кінці ХІХ століття спостерігається тенденція остаточного переосмислення процесу відбування покарання засудженим. Пріоритет у виконанні кримінального покарання віддається не елементу відплати і помсти, а елементам виправлення. Це принципове положення знайшло своє юридичне закріплення в Статуті «О содержащихся под стражею» 1890 року (з подальшими продовженнями) [179, с. 13]. Перед тюремними комітетами і відділеннями, як

головне, ставилося завдання виправлення моральності ув'язнених. Стосовно завдань виправних арештантських відділень було сказано, що начальникам цих установ ставиться в обов'язок дбати про етичне виправлення арештантів [206, с. 29-31].

Незважаючи на те, що мета виправлення знаходила своє відображення у нормативних актах тих часів, один із найвідоміших пенітенціаріїв того часу А.В. Пассек писав: «Оскільки система покарання була зорієнтована на залякування, принцип виправлення не міг розвинутися, і тюрми, як місця ув'язнення для виправного утримання, не могли отримати правильної організації... тому всі положення, що стосуються виправних заходів, незабаром перетворилися на мертву літеру, а місця позбавлення волі реалізовували своє основне призначення – служити перепорою для втечі обвинуваченого під час слідства та суду» [138, с. 40].

Наступне уявлення про становлення ідеї ВіР ми можемо побачити з переліку первинних завдань, які покладались на начальника тюрми. Первинними завданням начальника тюрми є вплив на злочинця з метою його виправлення та морального перевиховання для того, щоб повернути його до суспільства корисним громадянином [127, с. 88].

Одним із законодавчих актів, який певною мірою регламентував виправлення засуджених, був закон про умовне звільнення засуджених від 22 червня 1909 р. Положення закону були доведені до тюремної адміністрації циркуляром Головного тюремного управління № 34 від 4 липня 1909 р., де підкреслювалося, що мета закону – «пробудити та розвинути в осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, стремління до самовиправлення шляхом надання їм можливості скоротити строк свого покарання гарною поведінкою під час утримання під вартою та утримання від скоєння нових діянь і порочного ладу життя після виходу з тюрми... Цей закон має надзвичайно важливе значення і з точки зору інтересів тюремної адміністрації... результати цього заходу як засобу впливу на

ув'язнених і спонукання їх до добровільного підпорядкування тюремним правилам багатократно перевищують ті, які було досягнуто застосуванням найсуворіших дисциплінарних стягнень» [174, с. 56].

Із затвердженням в 1915 р. Загальної тюремної інструкції, де вперше було законодавчо закріплено, що «позбавлення волі, перешкоджаючи продовженню їх злочинної діяльності, переслідує мету не тільки покарання, але і виправлення, викорінювання шкідливих схильностей і звичок, а також підготовку до чесного трудового життя на волі», у тюремній законотворчості починається новий етап розвитку спрямований не тільки на виправлення засуджених, а і їх ресоціалізацію. Проте, як правильно зазначила І.І. Євтушенко, до перетворення ідеї виправлення та ресоціалізації засудженого в практику виправних установ пройде ще не один десяток років [49, с. 21].

Зміна державного устрою, передумовою якої стала революція 1917 року, та новий політичний курс стали поштовхом до реформування системи виконання покарань. Так, у наказі Головного тюремного управління № 1 від 8 березня 1917 року визначено головне завдання покарання – перевиховання людини, яка вчинила злочин [49, с. 20]. Наказ Головного тюремного управління № 3 від 18 березня 1917 року наголошував на тому, що «Боротьба зі злочинністю, яка обмежується одним тільки застосуванням покарання, ніколи не може дати сприятливих результатів. Вона тільки тоді в змозі досягнути успіху, якщо наряду з покаранням будуть застосовуватися й інші заходи оздоровлення суспільства...» [206, с. 51].

У 1918 році на губернських і республіканських з'їздах працівників юстиції та адміністрації тюрем ставиться акцент на нагальній необхідності реформування радянських в'язниць. Поряд із каральною метою покарання ставиться мета виправлення засуджених. Її реалізація та створення місць ув'язнення нового типу першочергово пов'язувалась із трудовою діяльністю ув'язнених як одним із можливих засобів їх виправлення [48, с. 75].

Розробці теоретичних основ визначення мети та змісту поняття виправлення засуджених приділялось значне місце в працях професора С.В. Познишева. Він був прихильником точки зору, відповідно до якої постановка питання про досягнення мети виправлення ув'язнених в умовах в'язниці реальна. На його думку, якщо виправлення людини взагалі можливе, то воно можливе й у в'язниці [145, с. 23-25].

Професор І.Я. Фойницький серйозну увагу приділяв розробці засобів впливу на ув'язнених, які б сприяли їх виправленню. На підставі дослідження історичних джерел, закордонних тюремних систем, практики виконання кримінальних покарань у Росії він дійшов висновку, що основними заходами тюремної діяльності повинні бути тюремна робота, тюремна освіта, тюремна дисципліна, тюремне виховання, тюремна гігієна і тюремна архітектура. Застосування цих заходів у свою чергу передбачало реорганізацію системи тюремного управління, створення абсолютно нових організаційно-управлінських структур. Найважливішим засобом тюремної діяльності І.Я. Фойницький вважав тюремну роботу: «Безделье развращает арестантов и делает весьма трудным надзор за ними, без которого невозможно никакое исправительное воздействие тюремных мер. Работа поддерживает гармонию физических сил арестанта. Образование решает эту же задачу в отношении его интеллектуальных и духовных сил... Тюремный надзор в своем содержании имеет цель в наблюдении за поведением арестантов во всех сферах их деятельности... Меры дисциплинарного воздействия следует согласовывать с воспитательными задачами. Тюремное воспитание должно стремиться образовать характер арестанта... Применяемые меры тюремной деятельности призваны не столько подавлять арестанта, сколько приобретать над ним духовное влияние» [213, с. 363-364].

Якщо в наукових дослідженнях І.Я. Фойницького вперше зустрічається поняття «заходи тюремної діяльності», то у працях С.В. Познишева в понятійному апараті вже використовується поняття «засоби виправлення арештантів». До них вчений відносить: тюремне виховання, тюремну освіту,

арештантську працю, тюремну дисципліну. Розглядаючи виховний чинник тюрми, він підкреслював, що її вплив повинен бути зосередженим на тих складових особистості, з якими пов'язаний вчинений конкретним арештантом злочин, тобто він вперше вказав на необхідність змін особистості злочинця для попередження рецидиву. Школа, як неодмінна умова етичного виправлення арештантів, повинна бути в кожній установі, що виконує кримінальне покарання. С.В. Познишев також вважав, що «одно из главнейших условий правильной постановки тюремного дела – хорошая организация арестантского труда. Тюремную дисциплину можно успешно поддерживать лишь при правильном сочетании наград и наказаний. Задача дисциплинарного взыскания состоит вовсе не в том, чтобы калечить арестантов и выпускать их из стен тюрьмы больными, а чтобы оказать влияние на формирование их правопослушного поведения» [145, с. 162-163].

В.І. Ленін, пропонуючи курс на реформування тюрем шляхом заміни їх виховними установами, виходив з тієї позиції, що тогочасна тюремна система в тому вигляді, в якому вона існувала в буржуазних державах, не здатна досягнути мети виправлення засуджених, оскільки за своєю суттю є знаряддям карі і відплати, засобом духовного і фізичного калічення людей. Ґрунтуючись на цьому він вважав, що така місія під силу лише виховним установам. Такими установами на сьогодні покликані бути виправні та виховні колонії [170, с. 134]. Як зазначає А.А. Синичкін, в юридичній літературі перших років радянської влади питанню про мету і завдання покарання приділялось досить багато уваги. Специфіку цього періоду автор бачить в тому, що в цей час лише починають формуватися положення радянської теорії кримінального права про співвідношення примусової та виховної сторін покарання, про співвідношення понять «кара» і «виховання» [179, с. 13-14]. Так, у 20-ті роки відповідно до ленінського положення про заміну тюрем виховними установами в найкоротші строки починає створюватися принципово нова система виправних установ, яка повинна була відповідати меті нової радянської виправно-трудової політики.

Декретом від 18 липня 1919 р. «Об учреждении распределительных комиссий при карательных отделах губернских и областных отделах юстиции» покладено на останні обов'язок у проведенні всебічного вивчення засудженого з визначенням подальшої програми індивідуальної дії на нього та закріплено мету діяльності виправних установ – «виправлення і перевиховання ув'язнених».

Завдання виправлення та перевиховання засуджених знайшли своє подальше відображення у ВТК УРСР 1925 р.

26 березня 1928 року постановою ВЦВК СРСР «Про каральну політику і стан місць ув'язнення» визнано необхідним застосовувати більш суворі заходи карного покарання у відношенні так званих «класових ворогів», а також злочинців-професіоналів і рецидивістів. Для цих осіб встановлювався більш суворий режим утримання в місцях позбавлення волі (обмеження пілг у частині заліків робочих днів, відпусток і ін.). У відношенні менш небезпечних злочинців пропонувалося ширше практикувати заміну позбавлення волі іншими мірами покарання (примусовими роботами, звільненням із посади, засланням, штрафами тощо). НКЮ і НКВС було запропоновано виробити законоположення, спрямовані на підвищення ефективності таких мір покарання, як заслання та примусові роботи. Останнє знайшло своє законодавче закріплення в Законі «Про примусові роботи без позбавлення волі» від 21.05. 1928 року [67].

30 жовтня 1929 р. Ухвалою ВЦВК і РНК «Про зміну ст.ст. 12 і 50 КК і ст. ст. 47 і 174 ВТК» була ліквідована прогресивна система відбування покарань у вигляді позбавлення волі (відновлена лише у 1954 році) і за своїм змістом полягала у зміні умов відбування засудженим покарання залежно від його поведінки, що стало кроком назад у розвитку радянської виправної системи.

В Російській Федерації постановою ВЦВК і РНК 1 серпня 1933 року було затверджено новий Виправно-трудоий кодекс. На Україні новий виправно-трудоий кодекс не приймався. Формально діяв Кодекс 1925 року,

а практично у своїй діяльності установи керувалися різноманітними відомчими інструкціями з урахуванням положень Виправно-трудового кодексу РРФСР 1933 року. У той час існувала відома розбіжність між вимогами виправно-трудова кодексів і практикою [67].

З установленням у кінці 30-х – на початку 50-х рр. у країні тоталітарного політичного режиму і культу особи Й. Сталіна кодекси фактично перестали діяти, законодавча регламентація виконання покарання стала витіснятися відомчими актами, а судова влада була замінена Особливою радою [49, с. 24-30].

Подальший воєнний період характеризувався своєрідною закритістю системи виконання покарань і разом з цим – призупиненням наукової роботи у цьому напрямку. Не маючи власного наукового спрямування, як зазначив П.П. Сербун, пенітенціарна проблематика могла розвиватися лише у рамках теорії кримінального права, і передусім в її розділі про виконання кримінальних покарань. Проте в цей період навіть і такі дослідження не проводились. Лише у кінці 40-х рр. стали з'являтися окремі статті загального характеру, а першою кандидатською дисертацією в цій сфері стало дослідження А.Л. Ременсона «Покарання і його цілі в радянському кримінальному праві» [175, с. 6].

Подальший розвиток та законодавче закріплення концепція виправлення і перевиховання засуджених отримала у післявоєнній роки. Після смерті Й. Сталіна та розвінчання культу особи було взято загальносоюзний курс на певну демократизацію суспільства і, відповідно, на закріплення політичних новацій у законодавстві. Так, 14 травня 1956 року Президією ВР УРСР було прийнято постанову «Про перегляд кодексів законів УРСР».

У 1958 році Рада Міністрів СРСР затвердила загальносоюзне Положення про виправно-трудова колонії і тюрми. Основним видом виправно-трудова установ для дорослих засуджених були визнані виправно-трудова колонії. Вони передбачалися з трьома видами режимів: загальним,

посиленням і суворим. З цього ж року у виправно-трудових колоніях були організовані загальноосвітні школи і почали створюватися професійно-технічні училища, що стало ще одним кроком у напрямку законодавчого закріплення засобів виправлення та ресоціалізації [67].

З прийняттям 28 грудня 1960 року Кримінального кодексу Української РСР метою покарання проголошено не тільки кару за вчинений злочин, а й виправлення і перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці (ст. 22 КК УРСР). У свою чергу виправно-трудовий кодекс УРСР від 23 грудня 1970 року завданням виправно-трудового законодавства України визначив забезпечення виконання кримінального покарання з тим, щоб воно не тільки було карою за вчинений злочин, але виправляло та перевиховувало засуджених (ст. 1 ВТК УРСР).

Статтею 7 ВТК УРСР було закріплено основні засоби виправлення і перевиховання засуджених. До них законодавцем були віднесені: режим відбування покарання, суспільно-корисна праця, виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання. Засоби виправлення і перевиховання повинні були застосовуватися з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи засудженого, а також поведінки засудженого і його ставлення до праці.

У 70-х роках поняття виправлення і перевиховання засуджених як мета покарання не тільки міцно закріпились в науці кримінального та виправно-трудового права [175, с. 6-7], пенітенціарній педагогіці та психології, а й отримали різне смислове значення, що в свою чергу породило величезну практичну проблематику і науковий резонанс. З цього приводу М.О. Стручков зазначав, що наперед взагалі неможливо визначити, яка категорія засуджених потребує виправлення, а яка – перевиховання [187, с. 164].

Наукові спроби у розмежуванні понять «виправлення» і «перевиховання» увінчалися невдачею. Як стверджував М.П. Мелентьєв, засудженому в період відбування покарання повинні прививатись лише

елементарні навички соціально-корисної поведінки і ставити задачу його перевиховання, особливо в умовах ізоляції від суспільства, просто нереально [112, с. 25].

В теорії кримінально-виконавчого права з'являються все нові і нові погляди та спроби тлумачення понять виправлення і перевиховання засуджених. М.С. Рибак зазначав: «У виправній педагогіці того часу сформувалась точка зору що перевиховання є процесом виховного впливу на засудженого в період відбування ним покарання, а виправлення є результатом даного процесу». Як стверджує автор цей результат можливий лише при комплексному підході в застосуванні до засудженого закладених у виправній педагогіці, психології і навіть в самому покаранні засобів, під впливом яких він зміниться в кращу сторону, тобто виправиться [169, с. 37-38].

З часом, вчені все більше починали відходити від застосування поняття перевиховання засуджених та зосереджувати свою увагу на сформованому ще в 60-ті роки понятті «ресоціалізація», (вперше введеним американськими соціальними психологами А. Кеннеді та Д. Кербером), яке спочатку розумілося як система підготовки засуджених до життя на волі за допомогою вирішення проблем їх соціальної адаптації до умов життя вільної людини в соціумі. **Процес ресоціалізації включав два взаємозв'язані етапи: етап етичної, психологічної та організаційної підготовки засуджених у виправній колонії та етап пристосування до умов життя вільної людини в соціумі, визначення ними своїх соціальних позицій і ролей, ухвалення системи цінностей громадського суспільства [210, с. 47] .**

Деякі вчені почали ототожнювати процес виправлення і перевиховання з поняттям «ресоціалізація». Прибічником такої позиції виступав З.А. Астеміров [175, с. 28].

М.О. Стручков вважав, що використання в процесі ресоціалізації засуджених понять виправлення і перевиховання орієнтується не тільки на диференційований стосовно груп підхід, але й на індивідуальний, який

застосовується до кожного, оскільки одного потрібно лише виправляти, а іншого піддавати більш серйозному впливу – перевихованню. Можна зробити висновок, що «точка відліку» у перевихованні є нижчою, ніж у виправленні, більш тривалим і важчим стає процес ресоціалізації. За твердженням автора, виправлення і перевиховання засуджених – це дві сторони одного процесу [187, с. 163-164].

В.М. Трубниковим поняття «ресоціалізація» розглядалось у широкому і вузькому розумінні. В широкому розумінні автор бачив процес виправлення і перевиховання засуджених осіб, у вузькому – процес виховного впливу на звільнених з місць позбавлення волі [203, с. 54].

Дискусія щодо тлумачення понять ВіР засуджених триває і по сьогодні, є дуже актуальною та потребує все новіших підходів до вирішення. Оскільки розкриття цього питання пов'язане з досить широким колом наукових досліджень у напрямку сучасного бачення, зміст поняття «виправлення і ресоціалізація засуджених» ми розкриємо у наступному підрозділі.

На рубежі 1989-1990 років назріла об'єктивна необхідність перегляду виправно-трудової політики, що проводилась, глибокого аналізу стану справ, визначенню відповідності поставленої мети і задач реальним можливостям та результатам. Кризові явища в місцях позбавлення волі, загострення оперативної обстановки, яке супроводжувалось зростанням злочинності, захватами заручників, груповими непокорами засуджених адміністрації, привели до висновку про те, що в сфері виконання кримінальних покарань необхідні докорінні зміни. Старі, традиційні методи управління місцями позбавлення волі, які базувались на підтриманні жорсткого режиму відбування покарань, все менше сприяли затвердженню законності та правопорядку в колоніях. Зростання негативних тенденцій в УВП мало інше, більш глибоке коріння. У той час в суспільстві набирали силу демократичні процеси, йшло співставлення поглядів у найширшому спектрі політичних і соціальних питань. Всі жили у відчутті великих змін. Звичайно ці настрої та атмосфера повністю передавались і засудженим. До того часу ряд

працівників кримінально-виконавчої системи мали змогу побувати в службових відрядженнях за кордоном і ознайомитись з організацією виконання покарань в Італії, Німеччині, Болгарії, Англії, Скандинавських країнах, але створені десятиріччями основи й традиції цих держав докорінно відрізнялись від тих які існували в нашій державі. Оцінивши всі ці фактори було зроблено перший крок до гуманізації існуючої каральної політики в Україні. Міністерством внутрішніх справ за участю вчених і зацікавлених відомств була розроблена, і пізніше затверджена постановою уряду № 88 від 11 липня 1991 р., Концепція реформування кримінально-виконавчої системи України. В її основу були покладені Декларація про державний суверенітет України, прийняті ООН Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, Загальна Декларація прав людини, Європейські стандарти, інші міжнародні угоди та документи. Реформа, перш за все була направлена на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародного досвіду й актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виховного впливу на засуджених. Необхідно відмітити, що концепція передбачала корінні глибокі зміни, розраховані на перспективу. Проте критичний стан пенітенціарної системи, ситуація, що склалась, продиктували необхідність проведення в короткі строки радикальних змін в області законодавства і організації виконання кримінальних покарань [67]. Перед державою постало завдання у створенні такої прогресивної системи виконання і відбування засудженими до позбавлення волі кримінальних покарань, яка б могла визначити пріоритетні умови і засоби для їх ВіР, запобігти вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Початком до становлення процесу реформування кримінально-виконавчої системи у напрямку гуманізації виконання покарань та забезпечення реалізації засудженими конституційних прав стало прийняття низки законодавчих актів, таких як: «Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ» від 20.12.1991, Державна Програма боротьби зі

злочинністю від 25.06.1993 р. Постанова КМУ № 31 "Про Програму приведення умов тримання засуджених, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються в слідчих ізоляторах і лікувально-трудовах профілакторіях, у відповідність із міжнародними стандартами" від 26.01.1994 р., Постанова КМУ № 1454 "Про невідкладні заходи щодо залучення до праці осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі" від 2.12.1996 р.

З набранням чинності 1 січня 2001 року кримінальним кодексом України «перевиховання засуджених» як мета покарання стала даниною минулому (ст. 50). Нове кримінальне законодавство взяло за мету покарання, крім кари, лише виправлення засуджених та попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ч. 2 ст. 50 КК України). А прийнятий 11.07.2003 року КВК України заклав фундамент до створення системи виконання та відбування покарань за допомогою ефективного використання засобів ВіР засуджених, створення умов для повернення засудженого після звільнення від відбування покарання за вчинений злочин до самостійного соціально-нормативного життя на волі.

Статтею 6 КВК України введено до цього не існуючий в законодавстві України інститут – ресоціалізації та надано нове визначення поняттю виправлення засудженого, що в свою чергу проголошувалось необхідною умовою їх ресоціалізації.

До основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених законодавець відніс: режим, суспільно корисну працю, соціально-виховну роботу, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання та громадський вплив.

Засоби ВіР засуджених повинні бути застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання.

Нового розмежування отримали виправні колонії, діяльність яких зосередилась на виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі. Класифікація колоній отримала розмежування за рівнями безпеки та умовами тримання а саме: колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними та загальними умовами тримання, середнього рівня безпеки та максимального рівня безпеки. Так в колоніях середнього рівня безпеки можуть відбувати покарання: жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк в порядку помилування або амністії; чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі; засуджені, переведені з колоній максимального рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК. У секторі максимального рівня безпеки виправної колонії цього виду можуть відбувати покарання також чоловіки, засуджені до довічного позбавлення волі (ч. 2 ст. 18 КВК).

У вітчизняній науці кримінально-виконавчого права та кримінології деякі питання щодо виправлення і ресоціалізації засуджених, стали предметом дослідження докторської дисертації І.Г. Богатирьова «Кримінальні покарання не пов'язані з позбавленням волі» (2006 р.), кандидатських дисертацій: В.А. Бадира «Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі» (2006 р.), А.П. Гусак «Кримінологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі» (2010 р.), що дозволило відійти від попередніх досліджень, де велика увага проблемам виправлення та ресоціалізації, була приділена зарубіжним вченим.

Зміни, викликані прийняттям Кримінального, Кримінально-виконавчого кодексів України, Закону України «Про Державну кримінальну

виконавчу службу України», ратифікацією Україною низки міжнародних актів і проголошенням Державної програми покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006-2010 роки, породили виникнення суттєвих проблем, невіршених і по сьогодні, які вимагають удосконалення підходів до організації виконання та відбування засудженими кримінальних покарань з метою забезпечення захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов до їх ВіР.

Вагомим компонентом у здійсненні такої політики, спрямованої на забезпечення дієвих і результативних умов ВіР засуджених, є удосконалення діяльності та підвищення ефективності виконання кримінальних покарань, з урахуванням необхідності безумовного дотримання принципів кримінально-виконавчого законодавства України та міжнародних нормативних актів і стандартів у цій сфері.

Життєві реалії, з якими держава (як і більшість країн світу) зіштовхнулася в період світової фінансової кризи, стали поштовхом до вирішення ряду проблем законодавчого, економічного, медичного, освітнього, соціального та культурного характеру. На сьогодні, в першу чергу через брак фінансування, Україна не в змозі кардинально змінити пенітенціарну систему у напрямку приведення її у відповідність до європейського норм і стандартів. Сьогодні наука кримінально-виконавчого права у пошуках створення дієвої концепції ВіР засуджених, для досягнення якої державі, крім проблем удосконалення правового регулювання та оптимізації діяльності ДКВС, потрібне розроблення ефективних підходів до реформування не тільки кримінально-виконавчої системи, а й системи підготовки та перепідготовки персоналу з урахуванням як вітчизняного досвіду, так і європейських стандартів, забезпечення відкритості діяльності ДКВС України, здійснення відповідного контролю заходів правового, управлінського, матеріального, фінансового та іншого спрямування на приведення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, у

відповідність до міжнародних стандартів, забезпечення належних і дієвих умов їх ВіР.

Постановою КМ України від 3 серпня 2006 р. № 1090 «Про затвердження Державної програми покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006-2010 роки» було поставлено мету приведення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, у відповідність з вимогами законодавства та європейськими нормами і стандартами, забезпечення безумовного дотримання прав людини і громадянина в місцях позбавлення волі, стабільного функціонування органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, підприємств, закладів охорони здоров'я і навчальних закладів Державної кримінально-виконавчої служби.

Проте основних завдань, які ставилися для вирішення цих проблем, а саме вдосконалення системи організаційно-правового забезпечення функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України, приведення умов тримання, медико-санітарного і побутового забезпечення засуджених та осіб, взятих під варту, у відповідність з вимогами міжнародного законодавства, сприяння діяльності підприємств ДКВС, оновлення й утримання в належному стані об'єктів інженерного забезпечення, інженерно-технічних засобів охорони та зв'язку, так і не було вирішено, чому послужили економічні та політичні негаразди в державі.

Поряд із негативними факторами, які вплинули на стан і зміну кримінально-виконавчої політики в сфері виконання і відбування покарання, в житті суспільства відбулися і ряд позитивних змін, що суттєво вплинуло на дану політику, зокрема: відмова від командно-адміністративної системи; від єдиної ідеології; проголошення свободи особистості, релігії, політичних партій, захист прав і свобод людини та громадянина, прояви гуманізму з боку держави щодо осіб, які вчинили злочини, тощо.

Трансформація будь-якої соціальної системи завжди зумовлює виникнення кризових явищ, соціальних та економічних реформ, які суттєво

впливають на процес становлення та розвитку всіх сфер суспільства. Найбільш вразливим явищем для суспільства є злочинність, протидія якій набуває не тільки правового, а і політичного характеру. Переповненість установ виконання покарань та низька ефективність ВіР засуджених потребує формування нової моделі виконання і відбування покарання, постійного вдосконалення форм і методів корекційної роботи із засудженими взагалі і в ВКСРБ зокрема.

1.2. Поняття і зміст виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки

Реформування національної пенітенціарної системи та зміни в кримінально-виконавчому законодавстві відповідно до міжнародних стандартів поведіння із засудженими поставили перед Україною завдання створити таку систему виконання та відбування кримінальних покарань засудженими до позбавлення волі, яка б могла визначити пріоритетні умови і засоби для їх ВіР, запобігти вчиненню нових злочинів як засудженими так і іншими особами.

З набуттям у січні 2004 року чинності КВК України введено та надано офіційне тлумачення поняттю *виправлення засуджених* як процесу позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого і створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки, а також введено нове для української пенітенціарної науки поняття ресоціалізації – свідомого відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, що в свою чергу породило досить широку наукову дискусію з приводу тлумачення зазначених понять і стало індикатором у напрямку до створення і розвитку прогресивної системи виконання покарань [225, с. 202].

На нашу думку, ВіР засуджених в Україні займає ключове місце в кримінально-виконавчому праві та є складовим елементом мети виконання покарання і необхідною умовою ресоціалізації засуджених. Свого часу відомий російський вчений О.І. Зубков писав: «Виправлення засудженого – генеральна лінія законодавства про виконання кримінальних покарань» [80, с. 2].

М.П. Мелентьєв, розглядаючи поняття виправлення засуджених як складну психологічну, моральну та соціально-правову категорію, під його визначенням бачив процес, який стимулює в особі формування життєвої позиції, що відповідає конституційним нормам, які визначають основні права, свободи та обов'язки громадян [79, с. 19-20].

С.В. Царюк, вивчаючи кримінально-виконавчу характеристику засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки, поняття *виправлення* ототожнює з безперервним процесом впливу на особу засудженого з метою формування у нього позитивних якостей, притаманних соціально-корисному члену суспільства, з урахуванням конкретних умов відбування покарання [218, с. 111].

На думку Н.А. Беляєва, виправлення засудженого є оптимальним завданням, яке повинне бути вирішеним під час виконання покарання і може бути досягнуте лише тоді, коли під впливом покарання в його свідомості відбуваються зміни, за наявності яких злочинець хоча і не перетворюється на активного, свідомого члена суспільства, проте вже стає безпечним для нього [17, с. 46]. На його думку, виправлення як мета покарання полягає у тому, щоб шляхом впливу на свідомість злочинця за допомогою заходів переконання і примусу виховати у нього властивості характеру особистості, притаманні свідомим учасникам комуністичного будівництва [18, с. 41]. Людина, зазначає вчений, вихована в дусі комуністичної свідомості, під впливом останньої буде чинити дії, що повністю відповідають вимогам законів і норм моральності. Але автор задається питанням: чи можна знищити властивості характеру, що склалися у злочинця, і замість них

виховати інші? На це питання він відповідає позитивно, однак ставить умову: якщо таке виховання відбувається за умов нейтралізації відповідних факторів (вплив злочинного середовища, пияцтво тощо), які призвели до появи у свідомості злочинця вад, що штовхнули його на шлях злочину, і замість цих факторів використовувати ті, що будуть сприяти появі позитивних рис характеру у засудженого [18, с. 44-45]. Таким чином, М.О. Беляєв дивиться на проблему виправлення засуджених у контексті екзогенних та ендогенних факторів злочинної поведінки, причому останні є результатом впливу внутрішніх чинників, а саме виправлення пов'язується вченим зі зміною характеру, яка розуміється перш за все як зміна свідомісної сфери злочинця, переоцінка цінностей тощо.

З цього приводу слушною є позиція О.Л. Ременсона, який у власних дослідженнях свого часу зазначив, що «виправне завдання, як завдання виправно-трудова установ може вважатися досягнутим лише тоді, коли засуджений підготовлений до свідомого і добровільного дотримання елементарних вимог соціалістичного суспільства, коли в ньому вихована міцна звичка до дотримання елементарних вимог» [166, с. 181-182].

Ми підтримуємо думку Б.Б. Казака і дотримуємося тієї точки зору, що на сьогодні завдання виправлення засуджених не може обмежуватись лише впливом пенітенціарної системи – виправлення засуджених є комплексним загальнодержавним завданням, у вирішенні якого повинні брати участь як державні, так і недержавні органи, організації, що мають відношення до її реалізації [68, с. 254].

А.Х. Степанюк, використовуючи філософсько-діалектичні закони і категорії у висвітленні питання становлення науки кримінально-виконавчого права України, дійшов висновку, що мета виправлення засудженого є комплексною проблемою, яка більше тяжіє до педагогіки та психології [183, с. 46]. Підтримуючи таку позицію, ми для здійснення комплексного підходу у вивченні поняття ВіР засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ,

здійснили аналіз поглядів на цю проблему як з боку педагогіки, так і психології.

Виправлення як особливий педагогічний процес, що припускає руйнування у засудженого негативних, антигромадських властивостей і проявів та формує у нього соціально корисні якості, характеризував Ф.Р. Сундуrow [193, с.15].

З психологічної точки зору до аналізу поняття виправлення засуджених підходять Ю.М. Антонян, В.Є. Емінов та М.І. Єнікєєв, розуміючи під виправленням процес викорінення окремих рис особистості засудженого та окремих вчинків, несумісних із нормальною поведінкою в суспільстві [162, с. 313].

Аналізуючи позицію Б.С. Утевського та В.Ф. Пирожкова, які є прибічниками пенітенціарної психології і педагогіки, зазначаємо, що за їх баченням виправлення засудженого є процесом подолання, усунення окремих дефектів у свідомості людини, що призвели до скоєння ними злочину. Вчені не вважають виправлення засудженого повною чи глибокою переробкою його свідомості. На їх думку, виправлення є частковою поправкою чи зміною в свідомості засудженого і розвитком окремих якостей в його особистості [65, с. 36-37].

Більшість вчених розглядають поняття виправлення засуджених як процес. Проте М.І. Титов додержується точки зору, що виправлення слід розглядати як процес виховного впливу на засуджених і як певний позитивний результат цього впливу [202, с. 16-17]. Прибічником даного твердження виступав і М.О. Стручков [190, с. 64]. Хоча така позиція вчених, як нам вважається, на сьогоднішній день і є данню соціалістичної науки, проте все ж таки з огляду на відсутність єдності поглядів вчених щодо розгляду поняття виправлення засуджених як результату певної дії чи процесу в досягненні певної мети, зокрема мети покарання, ми не могли не проаналізувати точки зору у вирішенні цього питання як вчених так і законодавця.

І.А. Тарханов виходив із традиційного розуміння виправлення як усвідомлення засудженим порочності злочинної поведінки і закріплення у його свідомості якісно іншого ставлення до соціальних цінностей. Він вважав, що такі зміни в особистості виключають можливість вчинення засудженим нового злочину [197, с. 148]. О.Р. Ратінов та О.Ю. Михайлова були прибічниками аналогічної точки зору. Вчені також дійшли висновку, що жорстокість, яка виявляється при вчиненні насильницьких злочинів, – це диспозиційне утворення в структурі особистості, змістовною характеристикою якого є спотворення нормативно-ціннісної сфери у вигляді девальвації однієї з базових соціальних цінностей – цінності іншої людини [165, с. 15-16]. Спрямованість особи, що вчинює насильницький злочин, як сукупність її емоційної, світоглядної, вольової, складових, яка свідчить про морально-психологічну деформацію, відповідно до чого реалізується протиправна поведінка, визначають також В. Ковальський та Л. Казмиренко [74, с. 32].

Г.Ф. Хохряков під виправленням засудженого пропонує розуміти усунення недоліків, вад, що сприяють вчиненню злочинів [216, с. 196].

Розділяючи позицію вказаних вище вчених вважаємо, що з точки зору кримінально-виконавчого законодавства поняття виправлення засуджених слід розглядати і як процес (ч.1 ст. 6 КВК України), і як результат досягнення певної мети (ч. 2. ст. 50 КК України) – мети покарання.

В.Д. Кузьмін-Караваєв, обґрунтовуючи реальну недосяжність «виправлення» як мети покарання, сумнівався в доцільності поставлення перед покаранням такої мети [98, с. 208].

У свою чергу М.С. Рибак для позначення процесу виправлення засуджених пропонує використовувати термін *ресоціалізація*, вбачаючи її і як мету застосування кримінального покарання та пропонуючи тим самим поняття виправлення засуджених взагалі замінити на їх ресоціалізацію [170, с. 24, 30-32].

Ми підтримуємо позицію В.А. Воронова, який наголошує на необхідності введення в кримінальне законодавство поняття ресоціалізації засуджених як мети кримінального покарання [37, с. 70-73], що дозволить створити єдину систему законодавчого забезпечення, покарання та його складових – виконання і відбuvання.

Справедливо і досить обґрунтовано з цього приводу зазначає І.І. Євтушенко, що недоцільно виключати з переліку складових мети покарання термін *виправлення засуджених* чи змінювати його на *ресоціалізацію*, оскільки виправлення засуджених має самостійне значення і є однією з необхідних умов ресоціалізації. Без досягнення мети виправлення засуджених, як стверджує автор, процес ресоціалізації буде безрезультатним і безглуздим, тому що неможливо примусово адаптувати до життя в нормальному суспільстві особу, чий помисли та інтереси спрямовані проти самого суспільства, незважаючи на всі застосовані щодо цієї особи заходи виправлення [49, с. 54].

Ми вважаємо, що неможливо ставити за мету покарання лише виправлення засуджених і запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. На нашу думку, законодавче закріплення в Кримінальному кодексі України поняття ресоціалізації засуджених як складової мети покарання дозволить досягти мету іншої її складової – запобігання вчиненню засудженими нових злочинів.

З проведеного серед працівників кримінально-виконавчої системи, зокрема виправних колоній середнього рівня безпеки, ретроспективного аналізу анкетних даних нами з'ясовано, що більше 50% респондентів підтримують нашу точку зору і вважають, що покарання крім виправлення повинно забезпечувати відновлення та повернення засудженого до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя на волі як повноправного члена суспільства, а відтак ресоціалізацію слід розглядати як самостійну мету покарання разом із виправленням засуджених та

запобіганням вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами.

Підтримуючи думку І.І. Євтушенка з приводу того, що «Наше суспільство зацікавлене в корінній перебудові свідомості засудженого, і тому законодавець повинен не тільки обмежуватися досягненням виправлення, але і вимагати закріплення в особі таких властивостей і звичок, які виключають можливість вчинення злочину. Держава, караючи злочинця, повинна зробити всі можливі ресоціалізаційні заходи, щоб він більше не вчиняв злочинів». Під ресоціалізацією автор бачить не повернення правопорушника в суспільство таким, яким він був, зі всією системою порушених зв'язків і спотворених ціннісних орієнтацій, а відновлення або створення позитивних направляючих поведінки, нової системи цінностей і соціальної адаптації осіб, що вчинили злочини, підготовку їх до життя на волі» [49, с. 52].

Отже, під виправленням засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ ми розуміємо комплексну категорію, що складається з таких елементів: правового, медичного, психолого-педагогічного, соціально-побутового забезпечення засудженого, в результаті чого відбувається процес позитивних змін в його особистості та створюється готовність до самокерованої правослухняної поведінки (курсив наш – О.Ш.).

Розділяючи точку зору законодавця (п. 2. ч. 2. ст. 6 КВК України), більшість вчених у галузі кримінально-виконавчого права схиляються до того, що поняття *ресоціалізація* більш широке за *виправлення* і включає в себе останнє. З цього приводу є слушною думка Ю.В. Жулевої, яка бачить ресоціалізацію як комплекс, систему правових, організаційних, педагогічних, психологічних, виховних й інших заходів дії, який здійснюється на різних етапах реалізації кримінальної відповідальності з метою зміни асоціальних установок, системи ціннісних орієнтацій, протидії асоціальної деградації особи, корекції протиправної поведінки, попередження злочинів, створення нормальних умов для подальшої її соціалізації [53, с. 10-11].

І.І. Євтушенко підтримує думку Ю.В. Жулевої про те, що під поняттям *ресоціалізація* розуміється сукупність правових, організаційних, педагогічних, психологічних, виховних й інших заходів впливу на засуджених, які застосовуються з метою зміни їх негативних ціннісних орієнтацій, усунення негативних наслідків ізоляції засуджених, закріплення результатів виправлення, включення їх у позитивні соціальні зв'язки і надання їм постпенітенціарної допомоги [49, с. 53-54].

На іншій позиції стоїть М.С. Рибак, який розуміє ресоціалізацію як корегування якостей особи засудженого в напрямку надання їй рис, необхідних і достатніх для життя в певній позитивній або нейтральній з точки зору суспільної безпеки соціальній групі, певного мікросередовища [170, с. 30].

В.А. Львовчкін розглядає процес ресоціалізації як мету виправлення засудженого, формування у нього правослужняної поведінки, стимулювання становлення на життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам, шляхом відновлення, збереження та розвитку соціально корисних якостей і відносин під час відбування покарання та соціальної адаптації після звільнення з місць позбавлення волі [109, с. 8].

Р.В. Ващенко і В.В. Сулицький під ресоціалізацією пропонують розуміти процес виправлення засудженого, формування у нього правослужняної поведінки, стимулювання на таку життєву позицію, що відповідає соціальним нормам, на основі відновлення, збереження та розвитку соціально корисних якостей і відносин, подальшої адаптації до самостійного життя на волі [31, с. 30].

Крім того не можна не проаналізувати позицію вчених щодо ототожнення понять *виправлення* і *ресоціалізація* засуджених. Одним із прихильників такого твердження є М.П. Мелентьєв. Він стверджує, що під єством виправлення засуджених слід розуміти їх ресоціалізацію – процес, який стимулює формування у засудженого життєвої позиції, яка відповідає

конституційним нормам, що визначають права, свободи і обов'язки громадян [113, с. 19-20].

Не погоджуючись з цим твердженням, І.Б. Ускачова вважає, що процес виправлення є складовою ресоціалізації [210, с. 51]. Аналогічної точки зору дотримуються й інші автори. Так, Н.А. Крайнова, вважає ресоціалізацію більш широким поняттям, що характеризує всю сукупність змін в людині, які відбуваються під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, в результаті чого індивід стає соціалізованим членом суспільства. Процес ресоціалізації, – наголошує вона, – має тривалі тимчасові рамки, тоді як виправлення є одним з етапів цього процесу [85, с. 17].

До складової ресоціалізації, а точніше кажучи необхідної її умови - виправлення засуджених відносить законодавець (ч. 2 ст. 6 КВК України).

В.М. Трубников пропонує поняття ресоціалізації засуджених розглядати як процес, що складається з ряду органічно взаємозв'язаних етапів, на яких різні суб'єкти повинні здійснювати комплексну дію на осіб, що скоїли злочин [204, с. 9].

Підтримуючи точки зору В.М. Трубникова, більшість дослідників (І.Г. Богатирьов, М.Г. Детков, М.О. Стручков, С.В. Царюк, І.В. Шмаров та ін.) розділяють процес ресоціалізації на два етапи, які складаються з виправлення засуджених, яке, за їх твердженням, здійснюється під час відбування ними покарання (пенітенціарний етап) та їх адаптації після звільнення (постпенітенціарний етап).

Поряд із цим А.Х. Степанюк і В.М. Трубников пенітенціарний етап ресоціалізації засуджених розглядають як підготовчу стадію до їх адаптації після звільнення [185, с. 3-5]. Свою точку зору щодо зазначених вище тверджень висувають Ю.В. Жулева та В.Е. Южанін, які пропонують пенітенціарний та постпенітенціарний етапи доповнити допенітенціарним, на якому проводиться протидія асоціальній деградації особистості засудженого [53, с. 26].

В.Б. Писарєв складовими елементами процесу ресоціалізації засуджених бачить їх адаптацію до умов виконання покарання, виправлення засуджених, підготовку їх до звільнення, звільнення і соціальну адаптацію до умов життя на волі [144, с. 4].

М.С. Рибак пропонує процес ресоціалізації розподілити на такі стадії

- встановлення приналежності засудженого до позитивної, негативної або нейтральної соціальної групи, до якої він може відноситися з урахуванням його інтелектуальних і вольових якостей;
- створення умов для розриву негативних зв'язків з тією соціально небезпечною групою, з якою він встановив відносини;
- виправлення;
- виховна робота та соціальна адаптація засудженого [170, с. 29-30].

Багато вчених поняття ресоціалізації поєднують з поняттями *реабілітація, соціальна адаптація, соціалізація, десоціалізація та асоціалізація*.

Для кращого розуміння зазначених вище позицій у вивченні поняття *ресоціалізація засуджених* доцільно провести системний аналіз подальших наукових тверджень. Так, В.М. Бочаровим поняття ресоціалізації ототожнюється з поняттям реабілітації [30, с. 8]. На нашу думку, з цим твердженням важко погодитись. Підтримуючи думку В.Б. Писарєва, А.В. Бриліантова вважаємо, що ототожнення цих двох понять є неприпустимим [143, с. 94-102]. Аналогічна думка з цього приводу наводиться І.Б. Ускачовою, яка вважає, що це два абсолютно різних процеси, які не повинні змішуватися. За її словами, реабілітація – це відновлення в правах, відновлення доброго імені та репутації. У свою чергу ресоціалізація, як стверджує вчена, є усвідомлення суб'єктом норм і правил людського гуртожитку, при звичаєння його до необхідності погоджувати свою поведінку [210, с. 52-53]. Водночас Ю.М. Антонян поняття ресоціалізації розглядає як процес соціальної адаптації, тобто пристосування до нових умов, «вростання» в нові соціальні умови, активну участь в новому житті, відновлення й отримання нових

ролей, статусів та функцій [5, с. 68-70]. Підтримуючи точку зору Ю.М. Антоняна, В.В. Громов і А.С. Крилов бачать ресоціалізацію як багатогранний, а точніше кажучи – багатоаспектний процес соціальної адаптації людини, що скоїла злочин. Особу злочинця, який відбуває покарання, вони розглядають як людину, десоціалізована поведінка та вчинки якої порушили встановлений та схвалюваний в суспільстві характер відносин [41, с. 37].

Законодавець процес соціальної адаптації розглядає як притаманний лише особам, звільненим від відбування покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі. Зокрема у ст. 1 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» під поняттям *соціальна адаптація* розглядається комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних та інших заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб з метою пристосування до умов соціального середовища, захисту їх прав і законних інтересів.

Натомість І.В. Шмаров, аналізуючи проблему адаптації осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі, свого часу висловив думку про те, що соціальна адаптація є не тільки процесом пристосування до нового соціального середовища після звільнення, освоєння нових соціальних ролей і функцій вільних членів суспільства, але й «процесом виправлення і перевиховання засуджених під час відбування покарання, оскільки він є зрештою процесом їх етичної, психологічної та організаційної підготовки до життя на волі» [231, с. 20].

Всупереч цим твердженням, на нашу думку, слід підтримати позицію Н.А. Крайнової та Е.В. Кулебякіна, які розглядають ресоціалізацію як більш об'ємний процес, який включає в себе соціальну адаптацію [100, с. 28]. Н.А. Крайнова бачить процес соціальної адаптації одним з елементів ресоціалізації. На її думку, процес ресоціалізації в собі містить низку адаптаційних процесів (адаптація до побутових умов у виправній установі, до

праці, до режиму, до соціально прийнятного способу життя у підготовці до звільнення, до умов свободи тощо), які проходить засуджений як під час відбування покарання, так і після звільнення. Під поняттям ресоціалізації засудженого автор бачить процес відновлення індивіда як соціалізованого члена суспільства, який здійснюється на основі застосування до особи, що вчинила злочин і засуджена за його скоєння, комплексу правових, організаційних, психолого-педагогічних, виховних й інших заходів на різних етапах кримінальної відповідальності з метою недопущення здійснення ним надалі протиправних діянь [85, с. 23].

В.А. Бадира виправлення засуджених розглядає у широкому та вузькому значенні. Ґрунтуючись на аналізі спеціальної літератури, вчена визначає виправлення як процес позитивних змін особистості, які протікають у період відбування покарання. В широкому розумінні досягнення мети покарання через виправлення особи повинно включати і її ресоціалізацію, що ставить завданням адаптацію колишнього злочинця до умов законослухняного життя у суспільстві та недопущення з його боку злочинного рецидиву. Виправлення засуджених як мета покарання відіграє інтегруючу роль у системі всіх цілей покарання, оскільки, як справедливо вважається, виправлення засуджених є запорукою їхньої ресоціалізації, а тому й найбільшої ефективності покарання [7, с. 92].

Що стосується співвідношення понять *ресоціалізація* та *соціалізація*, то у характеристиці даного питання нам слід вдатися до аналізу самого слова *ресоціалізація*, яке походить від лат. *re* (повторна, відновлювана дія) + *socialis* «суспільний» [140, с. 161-162].

Такий підхід при трактуванні поняття ресоціалізації (складання слова *соціалізація* та префікса *re* -) був застосований Н.С. Фоміним, який під соціалізацією розуміє процес засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей (зокрема і через виховання), придбання нового соціального досвіду, який дозволяє їй функціонувати як повноправному члену суспільства в здоровому соціумі. Звідси поняття *ресоціалізація засуджених*

розглядається як відновлення шляхом самовиховання, і в процесі соціального виховання – засвоєння засудженим певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому після звільнення адаптуватися до нових умов життєдіяльності в сім'ї та здоровому соціумі з відповідним статусом і не допускати рецидиву злочинів [214, с. 262]. Подібного розуміння поняття *соціалізація* додержуються Л.П. Буєва, Л.Е. Виготський, І.С. Конн, Б.Д. Паригін та ін. [175, с. 24].

П.П. Сербун говорить про ресоціалізацію як протилежну соціалізації дію чи протидію. Процес профілактичної опіки в соціально-психологічному облаштуванні особистості з метою повернення втрачених соціальних зв'язків з суспільством і є ресоціалізацією на його думку. Як зазначає автор, це шлях відновлення індивіда як нормального, соціалізованого члена суспільства, що, власне кажучи, і може розглядатися як гарантія від рецидиву, його анти-соціальності [175, с. 26].

На думку Ю.В. Баранова, ресоціалізація засуджених схожа на соціалізацію і має лише деякі відмінності неістотного характеру. Ресоціалізація, на його думку, є додатковою соціалізацією особистості громадянина в цілях оптимальної адаптації до умов суспільства. Проте для розгляду процесу ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі, Ю.В. Баранов пропонує таке тлумачення даного поняття: це процес вироблення соціально прийнятних форм поведінки та життєдіяльності для подальшої адаптації до умов і норм суспільства, реалізований за допомогою засобів первинної соціалізації» [12, с. 160-161; 13, с. 42].

Ресоціалізацію засудженого як процес повторної спроби соціалізації в суспільстві в ролі корисного і законослухняного його члена шляхом залучення до норм, цінностей, правил поведінки, прийнятих в суспільстві, за допомогою засобів забезпечення ресоціалізації в цілях подальшого виправлення розглядає І.Б. Ускачова [210, с. 58].

А.І. Кравченко, трактуючи поняття десоціалізації як відвикання від старих цінностей, норм, ролей і правил поведінки, під ресоціалізацією

розуміє етап, який полягає в засвоєнні нових цінностей, норм, ролей і правил поведінки замість старих [84, с. 125].

М.І. Єнікеев розуміє ресоціалізацію як процес відновлення в свідомості десоціалізованої особи суспільно-значущих норм, формування навичок поведінки [50].

М.С. Рибак ресоціалізацію бачить як реструктуризацію соціальних якостей, яку у своїй єдності утворюють: процес соціалізації, що формує в особи нову систему етичних норм та поглядів, і процес антисоціалізації, яким руйнується стара система цінностей, норм і людських якостей [170, с. 18-19].

На думку В.С. Потьомкіна, ресоціалізація – це процес відновлення соціальних властивостей особи і безпосереднє включення її в суспільство [148, с. 10].

В.Н. Савардунова розглядає ресоціалізацію у двох напрямках: це, по-перше, демонтаж, руйнування засвоєних особою в процесі асоціалізації (десоціалізації) негативних, антигромадських норм, цінностей, по-друге – процес засвоєння нею повторно або вперше позитивних з погляду суспільства соціальних норм, цінностей, зразків поведінки [171, с. 24].

Ю.В. Жулева визначає ресоціалізацію як «відновлення або повторність дії» і як протидію асоціальної деградації особистості [53, с. 26].

Слушною є позиція Б.М. Даниліна, який під ресоціалізацією бачить соціально-виховний процес, метою якого є формування у засудженого життєвої позиції, направленої на законослухняну поведінку, і виконання певних соціальних ролей в суспільстві – наприклад, сім'янина, працівника, громадянина [43, с. 36].

У навчальному посібнику «Соціальна робота в кримінально-виконавчій системі» ресоціалізація засуджених визначається як комплексна система і результат соціальної допомоги, підтримки, захисту і педагогічно доцільної дії на конкретну особу в цілях її підготовки до життя на волі і формування готовності задовольняти свої потреби, інтереси, права незлочинним способом (завдання-мінімум) і повноцінно функціонувати в суспільстві (завдання-

максимум). Основу процесу ресоціалізації складають відновлення, збереження, формування соціально і суспільно корисних зв'язків і відносин засудженого, оздоровлення його мікросередовища, включення в різні види позитивної діяльності, вирішення власних проблем і самовдосконалення на всіх етапах позбавлення волі [182, с. 24].

Діяльність з ресоціалізації засудженого досягне мети лише в тих випадках, коли доцільно обрані зовнішні впливи, що використовуються в системі, знайдуть відгук у свідомості тієї особистості, на яку вони спрямовані. Одним із таких зовнішніх впливів має бути персонал установ виконання покарань, основною формою діяльності якого, на переконання прихильників цього погляду, є його навчання у відповідній педагогічній системі, зорієнтоване на підготовку фахівців для виконання педагогічних функцій [76, с. 80].

Узагальнюючи вищевикладене ми доходимо висновку, що під *ресоціалізацією засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ слід розуміти соціально-правову категорію, що забезпечує засудженому після звільнення свідоме відновлення його в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самотійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві* (курсив наш – О.Ш.).

Здійснений аналіз понять виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки дозволив визначити їх *періоди: допенітенціарний, пенітенціарний і постпенітенціарний. Кожний із періодів має власну структуру:*

- *перший передбачає вирок суду, вид і строк покарання, вид установи;*

- *другий передбачає адаптацію до відбування покарання, засоби ВіР;*

- третій передбачає підготовку до звільнення, відновлення корисних соціальних зв'язків, отримання навичок виконання нових соціальних ролей. (курсив наш – О.Ш.).

Крім того в умовах демократизації та гуманізації суспільства кримінально-виконавча політика має бути спрямована на забезпечення прав і свобод людини, а законодавство приведено у відповідність до міжнародних норм і стандартів - направлене на диференціацію та індивідуалізацію виконання покарань, що в свою чергу може реалізуватися через засоби ВіР засуджених і створити такі умови, які дозволять даним особам повернутися в суспільство законослухняними громадянами.

Водночас ВіР руйнує негативні наслідки соціалізації засудженої особи, переорієнтовує основні її складові, адаптує до умов відбування покарання та здійснює підготовку до звільнення і продовження життя в соціумі. При цьому засуджена особа повинна засвоїти систему знань, суспільних норм і цінностей, які дозволять їй набути нового соціального досвіду і здатності робити життєвий вибір, не пов'язаний з подальшим злочинним буттям.

1.3. Значення принципів кримінально-виконавчого законодавства для виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки

Кримінально-виконавче право як галузь українського права одночасно є засобом юридичного супроводження процесу становлення Державної кримінально-виконавчої служби України, а тому за своїм змістом повинно відповідати вимогам розвитку сучасної правової демократичної держави.

В основі будь-яких суспільно-правових явищ лежать певні принципи, які відображають політичну і соціально-економічну природу державного устрою, закономірності розвитку суспільства, визначають політику держави в усіх сферах громадського життя, зокрема у сфері боротьби зі злочинністю.

Кримінально-виконавче право ґрунтується на засадах концентрованого відображення практики виконання покарань. Принципи кримінально-виконавчого права синтезують, узагальнюють уявлення, знання і поняття про сутність процесу виконання – відбування покарання. Вони об'єктивно зумовлені практикою виконання покарання й розроблені з урахуванням досягнень науки кримінально-виконавчого права. Принципи кримінально-виконавчого права, відображаючи сутність виконання покарань, є орієнтиром для учасників даних відносин, завдяки яким забезпечується процес ВіР засуджених. Водночас ці принципи містять ідеальні уявлення про реальну мету покарання, про результат цілеспрямованих зусиль органів і установ виконання покарань.

У загальній теорії права справедливо наголошується, що принципи можуть бути сформульовані в окремій нормі або поміщені в двох або більше нормативно-правових актах, але вони обов'язково входять у зміст всіх юридичних норм тієї чи іншої галузі права, їх окремих юридичних інститутів [201, с. 296]. При цьому принципи розглядаються як основні ідеї права, керівні положення правової системи [206, с 17].

Термін і категорія *принцип* у перекладі з латинської (*principium*) буквально означає: основу, початок, керівну ідею, вихідне положення якого-небудь явища – вчення, організації, діяльності, науки, світогляду тощо.

Принципи права мають історичний характер і є результатом осмислення закономірностей розвитку суспільства в цілому, втілення їх демократичної та гуманітарної традицій. У процесі формування правових систем принципи права окремих держав набувають універсального значення і знаходять своє втілення у міжнародному праві, перш за все у сфері прав людини. В їх основі лежать суспільні цінності, що відбиваються в багатьох міжнародних актах, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи, Всесвітньою медичною асоціацією та ін. Зокрема до цих міжнародних актів відносяться Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16

грудня 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопад 1950 р., Європейські пенітенціарні правила від 12 лютого 1987 р. та інші, в яких зафіксовано багато загальноправових принципів регулювання відносин між особою і державою.

До цих принципів відносять принципи законності, демократизму, гуманізму, справедливості, юридичної рівності та інші. Їх перелік не може бути остаточно визначений, бо процес їх формування триває, і є складність в їх уніфікації та своєрідності вираження у національному законодавстві. В Україні ці принципи набули особливого значення у ході проведення правової реформи та реформуванні системи виконання кримінальних покарань і знайшли своє втілення у кримінально-виконавчому законодавстві.

Принципи – категорія стійка, оскільки вони відображають найбільш суттєве в умовах життя суспільства. Проте і вони схильні до змін залежно від соціальних, економічних і визначених ними інших умов суспільного розвитку.

Будучи закріплені в законі, принципи кримінально-виконавчого права, не втрачаючи своєї політичної природи, стають саме правовими, набувають великої стабільності та певного самостійного значення як елементи правової системи, зокрема і щодо політики у сфері виконання покарання. Це є результатом розвитку законодавства у сфері виконання покарання та кримінально-виконавчої політики держави. Проте проблема принципів кримінально-виконавчого законодавства недостатньо глибоко вивчена і їй приділяється порівняно мало уваги.

Взагалі в теорії права виділяють принципи, які сформульовані вченими-юристами, і ті, які складають собою відносно самостійні елементи в системі права. Доктринальні принципи вчених-юристів є необов'язковими для суб'єктів права і виступають як частина правосвідомості, досягнення правової думки. Інші принципи становлять собою нормативно-керівні, імперативні вимоги та визначають загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин. Російський вчений-правознавець В.М. Карташов вважає, що за своєю природою, логічним, граматичним і

юридичним способами і засобами вираження принципи частіше всього становлять собою відносно самостійний елемент змісту права [71, с.75-76].

Український теоретик права О.Ф. Скакун вважає, що призначенням принципів права є: здійснення узагальненого закріплення основ суспільного устрою; забезпечення однотипного формулювання норм права; забезпечування їх впливу на суспільні відносини шляхом правового регулювання та інших видів правового впливу [180, с. 242-243]. Вони покликані визначати шляхи вдосконалення правових норм, виступаючи як керівні ідеї для законодавця.

Порушення принципів права в правотворчій і правозастосовній діяльності призводить до трагічних для суспільства результатів. Застосування явно невідповідних заходів покарання, жорстоке поводження із засудженими викликали спотворення цінностей в суспільстві і жорстокість у відносинах між людьми» [208, с. 18].

На думку М.О. Беляєва, принципам, як і праву в цілому властиві об'єктивно-суб'єктивні якості та риси. Їх об'єктивність полягає в тому, що в принципах відбиваються об'єктивно діючі закономірності розвитку природи і суспільства, реально існуючі суспільні відносини, які склалися на даному історичному проміжку часу. Разом із тим, ці принципи є й категорією суб'єктивною, оскільки вони становлять собою продукт свідомої діяльності людей, формулюються проходячи через свідомість людей, становлять собою сукупність ідей, які покликані спрямовувати розвиток того чи іншого суспільного явища в сфері політики чи права [16].

М.І. Байтін пропонує принципи права розглядати з урахуванням як єдності, так і особливостей обох сторін, з позицій, що склалися в юридичній і філософській науках загального уявлення про об'єктивне та суб'єктивне у праві [10, с.151-152].

Заслуговує на увагу визначення П.М. Рабіновича, за яким принципи права – це керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування та розвитку людини і суспільства та визначають

зміст і спрямованість правового регулювання [164, с. 82] та його класифікація принципів права, щодо якої у науковій літературі [78, с. 29] висловлювалась думка як про найбільш сучасну.

О.Ф.Скакун визначає принципи права як об'єктивно властиві праву відправні засади, безперечні вимоги (позитивні зобов'язання), котрі пред'являються до учасників суспільних відносин з метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і суспільних інтересів [180, с. 240]. Окрім визначення автор докладно показує відмінності принципів права від правових норм, дає класифікацію та розкриває зміст основних принципів права, а також показує їх роль у різних правових системах сучасності.

Володіючи нормативними властивостями, принципи стають обов'язковими при формуванні галузі права, її інститутів і норм, зокрема кримінально-виконавчого права, а тому їх розгляд потребує певного теоретичного обґрунтування. Кожний з принципів права має доволі складну будову. Він складається з різноманітних юридичних імперативів, які тісно взаємопов'язані та взаємодіють між собою.

Від норм права принципи відрізняються тим, що не містять санкцій, а нерідко й інших елементів структури норми (гіпотези або диспозиції). Вони мають досить високий рівень узагальнення та абстрагування нормативних приписів і, як правило, потребують конкретизації та деталізації в процесі впливу на поведінку людей. На відміну від норм принципи права мають значно більшу стабільність і фундаментальний характер.

Погоджуючись із вищезазначеним, принципами права, на наш погляд, доцільно вважати об'єктивно властиві праву вихідні, визначальні ідеї, положення, вимоги, які складають основу правової системи, характеризують право, його сутність і призначення в суспільстві та мають доктринальний характер вираження і нормативну форму закріплення.

О.М. Джужа, В.М. Трубников та інші пропонують систему принципів кримінально-виконавчого права поділити на три групи: загальноправові, міжгалузеві, галузеві. До загальноправових принципів вони відносять

принципи законності, демократизму, гуманізму. Міжгалузеві – ті, які представлені принципами соціальної справедливості, невідворотності виконання і відбування покарань. Галузеві ж принципи передбачають рівність засуджених перед законом, взаємну відповідальність держави і засудженого, диференціацію та індивідуалізацію виконання покарання, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання із заходами виправного впливу, участь громадськості в діяльності органів і установ виконання покарань.

Цю класифікацію ми використовуємо у розгляді принципів кримінально-виконавчого права. Крім того її підтримують більшість вітчизняних фахівців в даній галузі.

Водночас розгляд проблеми принципів у кримінально-виконавчому праві має певну складність, адже серед фахівців і дотепер немає єдиної думки про те, чи йде мова про принципи кримінально-виконавчого права (політики держави у сфері виконання покарання), кримінально-виконавчого законодавства чи діяльності кримінально-виконавчих установ й інших органів держави, що виконують кримінальні покарання.

У наш час існує декілька визначень принципів кримінально-виконавчого права. Деякі вітчизняні автори називають принципами основні ідеї, керівні положення, які визначають стратегію та напрямки розвитку інститутів і норм цієї галузі права, забезпечують системність правового регулювання суспільних відносин, що виникають при виконанні покарань [102, с. 22]. Є й інше визначення принципів кримінально-виконавчого права, яке визначається як «теоретично обґрунтовані основні положення, обумовлені об'єктивними закономірностями реалізації кари, що виражають сутність кримінально-виконавчої діяльності, спрямованої на здійснення правообмежень, властивих покаранням, незалежно від форм застосовуваних примусових заходів» [93, с. 9].

Поряд із тим російські вчені-пенітенціаристи називають принципами кримінально-виконавчого права керівні засади, які впливають із вимог політики держави, пронизуючи весь зміст діяльності відповідних органів під час виконання кримінальних покарань.

У ст. 5 КВК України законодавець чітко сформулював і закріпив принципи кримінально-виконавчого законодавства, до яких відносяться: принципи невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в діяльності органів і установ виконання покарань.

На думку деяких авторів, принципи кримінально-виконавчого законодавства певною мірою різняться з принципами кримінально-виконавчого права і мають звужений перелік, до якого відносять: справедливість, повагу до прав людини, гуманізм, законність, невідворотність виконання покарання.

Слід вважати, що принципи кримінально-виконавчого законодавства, закріплені зокрема у ст. 5 КВК України, є втіленням принципів кримінально-виконавчого права, які були сформульовані наукою кримінально-виконавчого права і які є виразом головного, основного в цій галузі права, а також відображають тенденцію його розвитку та шляхи вдосконалення.

Виходячи з вищевикладеного, під принципами ВіР слід розуміти загальні керівні положення, ідеї, імперативні вимоги, які складають основу державної політики у сфері відбування покарань, характеризують її сутність і призначення в суспільстві і мають доктринальне вираження та нормативно-правове закріплення.

Далі спробуємо здійснити аналіз принципів кримінально-виконавчого права та їх реалізації у процесі ВіР засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ.

Принцип законності – конституційне положення, закріплене у ряді статей Конституції України (ст.ст. 6, 8, 24 та ін.). Законність розглядається багатоаспектно: «принципи державного керівництва суспільством», «принцип поведінки всіх учасників суспільних відносин», «принцип здійснення владних державних функцій».

І.С. Самощенко і Н.Г. Александров визначають законність як режим взаємин держави і громадянина, Л.С. Котляровський вважає, що це «принцип державного і суспільного життя», С.С. Алексєєв розглядає законність як «режим суспільно-політичного життя», М.С. Строгович характеризує законність «як межу, властивість права, знаряддя, засіб, метод, елемент державного керівництва, принцип, умова державної діяльності» [173, с. 14; 198, с. 409-410; 199, с. 399; 149, с. 319, с. 269-271].

На думку професора М.А. Стручкова, законність – «це не принцип, а дух права, його ідея» [189, с. 31].

І.А. Сперанський стверджував, що законність є «принципом діяльності всіх ланок державного апарату і елементом демократії» [181, с. 115-116], а А.Е. Наташев вважав, що «принцип законності полягає в неухильному виконанні законів» [125, с. 73].

На думку більшості юристів, основним є забезпечення суворого та неухильного дотримання всіма державними органами, посадовими особами і громадянами розпоряджень законів, а для цього необхідна відповідна система суспільних відносин і відповідні соціальні умови.

Як зазначає А.Х. Степанюк, суб'єкти виконання і відбування покарання, учасники ексекутивної діяльності зобов'язані підкорятися вимогам кримінально-виконавчого законодавства. Поряд із цим законність, як принцип діяльності органів та установ виконання покарань, припускає також точне і суворе дотримання суб'єктами й учасниками діяльності з

виконання покарань Конституції України, інших законів, прийнятих на її основі, а крім того – і відомчих нормативних актів, що регулюють порядок виконання й умови відбування покарання. Отже, у принципі законності зосереджена цілісність кримінально-виконавчого законодавства і вимога його суворого і неухильного втілення в дійсність у діяльності органів та установ виконання покарань. Законність виконання покарання передбачає виконання і дотримання адміністрацією органів та установ виконання покарань норм КК України, а також матеріальних і процесуальних норм кримінально-виконавчого законодавства [184, с. 333].

Принцип законності стосовно виконання кримінальних покарань і здійснення виправного впливу, на думку А.Е. Наташева, виражається в неухильному дотриманні та точному виконанні законів і виданих відповідно до них інших нормативних актів як органами, установами і посадовими особами, виконуючими покарання, так і самими засудженими, а також іншими установами, громадськими організаціями, чия діяльність пов'язана з реалізацією норм кримінально-виконавчого законодавства. Проте з проблем суті і змісту законності в їх діяльності висловлені різні точки зору. Діяльність органів і установ, виконуючих покарання, а рівно і процес відбування покарання засудженими регулюються нормами кримінально-виконавчого законодавства. Але це завжди відповідає процесам соціального регулювання. Тому більш прийнятною, на наш погляд, є точка зору А.Е. Наташева, який розглядає законність в системі суспільних відносин і соціального регулювання в цілому [125, с. 73]. Змістом принципу законності є соціально зумовлений порядок діяльності установ і органів, виконуючих покарання.

Закон приймається для того, щоб регулювати певні дії учасників суспільних відносин. Коли хто-небудь з учасників суспільних відносин виконує дії (бездіяльність), законність як конституційний соціально-правовий інститут покликаний забезпечувати охорону інтересів суспільства. В умовах діяльності органів та установ виконання покарань режим законності – це стан (рівень) відповідності діяльності органів, які виконують покарання, вимогам

законів і прийнятих на їх основі нормативних актів, стан (рівень) правомірності дій і поведінки посадових осіб цих органів, а також засуджених, які відбувають покарання.

Таким чином, режим законності – це стан відповідності суспільних відносин, що виникають у процесі виконання покарань, законам і підзаконним актам. Це означає, що всі елементи змісту кримінально-виконавчого законодавства повинні регулюватися тільки КВК України.

Під час дослідження ВіР засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ ми переконались, що на практиці досить часто трапляються випадки, коли закон вступає в суперечність з доцільністю. Аналіз показує, що причиною такої суперечності є: по-перше, відставання закону від реального життя, по-друге, недосконалість закону, який не відповідає реаліям життя, по-третє, невідповідність закону соціальним умовам.

Принцип гуманізму – один із центральних і основоположних принципів кримінально-виконавчого законодавства, виявляється він у різних напрямках і формах. Це пов'язано з оцінкою діяльності виправних установ і можливостями суспільства з перетворення соціального середовища і самої людської особи, захистом і забезпеченням прав, свобод і людської гідності. Гуманізм перш за все означає людяність, високий рівень психологічної терпимості, милосердя, розуміння людського життя, повагу до особи тощо. Кінець кінцем поняття гуманізму оформляється як система ціннісних орієнтацій, в центрі яких перебуває визнання людини як вищої соціальної цінності в державі.

При такому трактуванні гуманізм отримує значення суспільного ідеалу. Людина розглядається як мета суспільного розвитку, в процесі якого забезпечуються створення необхідних умов для повної реалізації всіх його потенціалів, досягнення гармонії в соціально-економічній і духовній сфері життя, найвищого розквіту конкретної людською особистості. При цьому акцент робиться на соціальну суть даного принципу.

Принцип гуманізму щодо засуджених, які відбувають покарання у виправних установах і ВКСРБ тому не виключення, ґрунтується на

положенні ст. 3 Конституції України, яка декларує, що в Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Свою інфраструктуру принцип гуманізму одержує передусім у нормах кримінально-виконавчого законодавства, що визначають правове положення засуджених. Норми кримінально-виконавчого законодавства покликані інкорпорувати уявлення про гуманізм як людинолюбство, милосердя, любов до ближнього в правову систему, у діяльність органів та установ виконання покарань. У результаті такої інкорпорації розуміння гуманізму виконання покарання як екзекутивної діяльності, не позбавленої людяного ставлення до засудженого, здобуває вищу юридичну цінність, спираючись на авторитет закону [184, с. 305].

Однією з загальнометодологічних передумов вивчення проблеми гуманізму є робота В.Д. Попкова, в якій дається таке визначення гуманізму: «У власному (вузькому) сенсі слова гуманізм є відносини між суспільством і людиною, між колективом і окремими особами, індивідами, пройняті людинолюбством, повагою до гідності людини. В етико-психологічному плані одним із проявів гуманізму є великодушність, доброзичливість, поблажливість, тобто те, що зазвичай розуміють як гуманність [147, с. 66]. Проте, як нам уявляється, гуманізм не можна зводити до вузького поняття, оскільки він охоплює різнопланові явища суспільного життя. Найважливіше (і це прямо стосується кримінально-виконавчого права) те, що гуманізм – це відносини між суспільством і людиною, між колективом і окремими особами. Ця проблема має актуальну практичну спрямованість у діяльності виправних установ, де реалізуються основні принципи кримінально-виконавчої політики. Гуманізм кримінально-виконавчої політики полягає в охороні інтересів суспільства і прав громадян від посягань з боку злочинців, індивідуалізації виконання покарання, в турботі про ресоціалізацію засуджених, у застосуванні до них в процесі виправного впливу гуманних засобів виправлення [230, с. 97].

На думку Б.С. Никифорова, у кримінальному та виправно-трудовому праві принцип гуманізму виражається «в мінімумі і м'якості репресій, які

поєднані із завданнями охорони суспільства і членів суспільства – радянських людей – від злочинів і злочинців» [130, с. 66].

Доктринальне тлумачення принципу гуманізму, обмежене цілями і завданнями кримінально-виконавчого законодавства, що, як це не парадоксально, з одного боку, відображає зростий рівень і роль правової науки, а з іншого – оголює її недоліки, оскільки принцип гуманізму співвідноситься з метою виправлення засуджених, тобто метою соціально-педагогічної діяльності, що є периферійним напрямком діяльності органів та установ виконання покарань, але аж ніяк не до кари як мети кримінально-виконавчої діяльності. Проте саме кара є вторгненням у правове положення засуджених, саме в виконавчій діяльності особливо нетерпимий відступ від принципу гуманізму. Тому у кримінально-виконавчому праві гуманізм необхідно розглядати в першу чергу як вихідну засаду виконавчої діяльності, з'єднаною з метою кари [184, с. 308].

Вважаємо, що в основу вдосконалення законодавства з боротьби зі злочинністю разом з іншими повинен бути покладений більш послідовно саме принцип гуманізму. Особливого значення він набуває у виконанні позбавлення волі, тому що цей захід покарання в кримінальному законі поки що займає домінуюче місце.

Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань. У теорії кримінально-виконавчого права відсутній єдиний підхід до змісту поняття «Диференціація виконання покарання». Разом із тим правильне вирішення цієї проблеми необхідне для визначення місця принципу диференціації виконання покарання серед інших принципів, його ролі в кримінально-виконавчій політиці. У кримінально-виконавчому законодавстві принцип диференціації виконання покарання не виділяється спеціально, а об'єднаний в «єдиний» принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання (ст. 5 КВК України). Таке закріплення в законодавстві дало можливість деяким авторам розглядати диференціацію та індивідуалізацію в єдиному аспекті. Ми виходимо з того, що суть диференціації виконання

покарання, щодо осіб які його відбувають у ВКСРБ полягає в створенні різних умов відбування покарання, в різному правовому положенні засуджених, заснованому на їх класифікації залежно від віку, статі, суспільної небезпеки і ступеня виправлення. При цьому забезпечується також і роздільне утримання засуджених різних груп, диференційований карально-виховний вплив щодо кожної категорії засуджених. Це є об'єктивною необхідністю. У даному принципі знаходить своє відображення об'єктивна необхідність розподілу всієї маси засуджених на окремі однорідні категорії з метою роздільного утримання, виключення шкідливого впливу неодноразово судимих та осіб, які скоїли тяжкі злочини, на інших засуджених і забезпечення карально-виховного впливу відносно кожної групи.

Цей принцип дістав своє відображення в ст.ст. 11-21 КВК України. Крім того принцип характеризується тим, що він є окремим інститутом кримінально-виконавчого законодавства, зокрема такого, який визначає органи й установи виконання покарань. Цей принцип також прослідковується і в ст.ст. 92-94. Так, ст. 92 передбачає роздільне тримання чоловіків і жінок, неповнолітніх і дорослих, вперше засуджених до позбавлення волі та тих, які раніше відбували таке покарання; ізольовано від інших утримуються засуджені до вічного позбавлення волі й засуджені, які раніше працювали в суді, прокуратурі, юстиції та правоохоронних органах.

Виходячи з того, що у ВКСРБ відбувають покарання у виді позбавлення волі найбільш широке коло осіб, а саме: жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк в порядку помилування або амністії; чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі; засуджені, переведені з колоній максимального рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України (ч. 2 ст. 18 КВК України), застосування принципу

диференціації та індивідуалізації виконання покарань у цих установах є найбільш актуальним.

Принцип індивідуалізації під час виконання покарань у ВКСРБ базується не на групових, а на індивідуальних особливостях особи засудженого, які враховуються під час виконання ним покарання. Так, у ст. 6 КВК України, в якій закріплено цей принцип, вказується, що засоби ВіР засуджених повинні застосовуватися з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки під час відбування покарання [95].

Індивідуалізація виконання покарання полягає в тому, що в умовах дотримання загальних приписів закону щодо виконання покарання у ВКСРБ має місце індивідуальний підхід до кожного засудженого, що означає вибір потрібних саме цьому засудженому заходів.

Індивідуалізація покарання на стадії виконання означає, по-перше, зміну об'єму кари залежно від поведінки засудженого і, по-друге, зміну змісту виправного впливу на основі врахування індивідуальних особливостей засудженого [187, с. 86, 163]. Індивідуалізація виконання покарання на відміну від його диференціації припускає перехід від загальних положень і критеріїв, встановлених законом, до окремої ситуації. Але ці принципи завжди взаємно доповнюють один одного і реалізуються комплексно.

Принцип демократизму пронизує всі галузі права, його правові інститути і норми. Соціальна суть демократизму полягає в тому, що він є виразом природи нашого суспільства, його політичної системи, характерною межею всіх сторін життєдіяльності нашої держави. Вдосконалення демократії є стратегічною лінією розвитку соціально-політичної системи суспільства на сучасному етапі. Демократизм пронизує всю систему політико-правової надбудови держави і знаходить свій конкретний вияв у правових нормах, які регулюють порядок організації та діяльності правоохоронних органів, державних і громадських організацій, правове положення особи, взаємини її з державою і суспільством. Проявом демократизму у сфері виконання покарань є

відвертість діяльності відповідних органів та установ, залучення громадськості до ВіР засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ для розвитку їх корисної ініціативи, що сукупно виражає зацікавленість суспільства в поверненні до повноцінного, чесного трудового життя осіб, які вчинили злочини. Ми виходимо з того, що одним із проявів принципу демократизму у сфері виконання покарань є те, що цей принцип виявляється в широкому залученні громадськості до діяльності установ виконання покарань, в демократичній суті їх діяльності, в демократичності змісту процесу виправного впливу на засуджених даної категорії.

Віддзеркаленням принципу демократизму у виправних колоніях середнього рівня безпеки є підтримка і відновлення корисних соціальних зв'язків між засудженими та іншими членами суспільства. Так серед опитаних нами засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ підтримують зв'язки з громадськістю 64%. 88% опитаних респондентів підтримують стосунки з родиною та іншими особами, що в свою чергу являє собою достатній рівень реалізації даного принципу.

Останніми роками у виховному процесі активно брали участь представники різних релігійних конфесій. Свобода совісті належить до особистих демократичних свобод, що закріплюються політичними і правовими нормами, які визначають положення особи в суспільстві. Засуджені отримали можливість індивідуально або спільно з іншими сповідувати будь-яку релігію або бути атеїстами, вільно вибирати, мати і розповсюджувати релігійні та інші переконання і діяти відповідно до них. Священнослужителі можуть відвідувати виправні установи та слідчі ізолятори не тільки за заявами засуджених, але і за своєю ініціативою.

Одним із важливих напрямків демократизації кримінально-виконавчої системи є розширення гласності в їх діяльності. Гласність у цій сфері припускає перш за все висвітлення засобами масової інформації їх діяльності. Сьогодні відсутні будь-які підстави для того, щоб діяльність органів та установ виконання покарань залишалася закритою темою, перебувала поза зоною

критики. Це пов'язано з тим, що у своїй основі діяльність цих органів регламентована нормами кримінально-виконавчого законодавства, яке опубліковано у пресі.

Робота в умовах гласності припускає пошук нових форм взаємодії адміністрації органів та установ, виконуючих покарання, з представниками засобів масової інформації. Принцип демократизму проявляється і в інших напрямках – наприклад, у порядку подачі та вирішення скарг і заяв засуджених. На підставі ст. 8 КВК засуджені мають право звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Така правова норма є наслідком впливу міжнародних стандартів поводження із засудженими. Це не тільки тому, що Україна вступила в світову спільноту як цивілізований і рівноправний партнер, що визнає юрисдикцію спеціальних судових органів Світової та Європейської спільноти, але й підтримує курс на відвертість кримінально-виконавчої системи України, її прагнення дотримувати й охороняти права і свободи людини. Так протягом строку перебування в УВП реалізували своє право на звертання до державних органів та інших інституцій 53% опитаних засуджених.

Принцип рівності засуджених перед законом. Необхідно зазначити, що в літературі зустрічаються два схожі поняття – рівність і рівноправ'я. Перше означає однакове юридичне положення громадян і осіб без громадянства перед законом, тобто обсяг всього комплексу прав і обов'язків у всіх осіб. Друге – обсяг тільки прав (у Конституції це поняття виражене також терміном *рівність прав і свобод*). Як відзначає М.В. Баглай, обидва ці поняття

вживаються як синоніми для позначення однакової міри свободи кожної людини [6, с. 170-171].

Поняття *рівність* і *рівноправ'я* в літературі вживаються в таких значеннях:

- повна схожість, подібність (за величиною, якістю, гідністю), положення людей в суспільстві, що забезпечує їх однакове ставлення до закону, однакові політичні і цивільні права, рівноправ'я;

- положення людей в суспільстві, що забезпечує їх однакове ставлення до засобів виробництва, однакові політичні і цивільні права, рівноправ'я;

- характеристика певного суспільного стану, складова частина багатьох соціальних ідеалів;

- необхідний елемент демократії: ступінь демократичності суспільства перебуває у прямій залежності від того, наскільки послідовно у ньому реалізовано принцип «перед законом всі рівні і всі перебувають під рівною охороною закону».

Вимоги політичної та соціальної рівності відіграли активну, часто революційну роль в історичному процесі. Важливу роль відіграло при цьому міжнародне право. Воно не тільки поставило рівноправ'я на перше місце в каталозі прав і свобод людини – було прийнято також велику кількість міжнародно-правових актів, що забороняють порушення принципу рівноправ'я за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, політичних, релігійних та інших переконань, національного або соціального походження і так далі. Міжнародно-правові стандарти поведіння із засудженими здійснили беззаперечний вплив на визначення принципу рівності засуджених перед законом у кримінально-виконавчому законодавстві України.

Принцип рівності засуджених перед законом базується на конституційному праві рівності громадян перед законом. Це виражається в єдиному правовому положенні осіб, що відбувають конкретний вид покарання або перебувають в одних умовах відбування покарання у виправній колонії. Разом із тим рівність засуджених перед законом не означає рівність умов відбування

покарання. Навпаки, вони індивідуалізуються залежно від цілого ряду чинників. Вперше в законодавстві України регулюються порядок і умови виконання та відбування покарання відповідно до правового положення засуджених. Особливо підкреслюється рівність засуджених перед законом.

Регулюючи їх поведінку, соціальні норми регулюють і самі відносини, що складаються у сфері виконання покарання. Важливо і те, що соціальна цінність відповідальності засуджених за свою поведінку полягає як у попереджувальному й охоронному впливі, так і в активному стимулюванні соціально корисних видів правомірної поведінки. Ці проблеми вивчалися багатьма авторами. Ще Б.С. Утевський писав про особливе дослідження відповідальності засуджених за свою поведінку. На думку вченого, відповідальність слід визначати як реакцію держави в особі виправних установ на правопорушення засуджених – суб'єктів відповідальності [211, с. 46]. Питання про відповідальність засуджених за вчинені ними правопорушення під час відбування покарання, як писав М.О. Стручков, з погляду його сутності повинно бути віднесено до проблеми гарантій забезпечення правового положення засуджених. На думку М.О. Стручкова, відповідальність засуджених повинна базуватися на загальних принципах [187, с. 218]. На нашу думку, слід особливо підкреслити таке: невиконання засудженим покладених на нього обов'язків або зловживання наданими йому правами тягне за собою застосування певних заходів впливу. Залежно від характеру провини з урахуванням особи засудженого може настати дисциплінарна, матеріальна або кримінальна відповідальність.

Слід звернути увагу і на той факт, що серед науковців у галузі кримінально-виконавчого права ведеться дискусія щодо наведеного переліку принципів у ст. 5 КВК України, і в першу чергу це положення стосується принципів демократизму, взаємної відповідальності держави і засудженого. На наш погляд, держава, як публічний інститут влади, у рамках кримінальної відповідальності надає право застосування державного примусу органам і установам виконання покарань, і виражається таке право в обмеженні прав і

свобод засудженого. Обов'язок засудженого полягає у виконанні ним передбачених законом і правилами внутрішнього розпорядку дня зобов'язуючих і забороняючих норм, правил, які і забезпечують його права і свободи.

Розглянуті принципи кримінально-виконавчого законодавства тісно взаємопов'язані між собою, доповнюють один одного і вимагають комплексного застосування під час виправлення та ресоціалізації засуджених.

Законом України від 21.01.2010 № 1828-VI «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» доповнено класифікацію принципів, зазначених у ст. 5 КВК України, принципом поваги до прав і свобод людини. Проте як показало наше дослідження на сьогоднішній день спостерігається тенденція до обмеження прав засуджених конституційно гарантованих державою. У виправних колоніях середнього рівня безпеки обмежені правом на працю близько 40% засуджених, що унеможливорює виконання покладених обов'язків, включаючи відшкодування засудженими витрат на їхнє утримання (ст. 121 КВК). Засуджені мають право на загальних підставах на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених законом (ст. 122 КВК). Проте право на трудову пенсію та пенсію по втраті працездатності, під час відбування покарання, засуджені можуть реалізувати лише після звільнення від відбування покарання, що також є порушенням конституційно гарантованих прав (докладно описано у підрозділі 3.3 Дисертації)

Відповідно до ст. 65 Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими у поведінці з особами, засудженими до тюремного ув'язнення чи іншої подібної міри покарання, треба прагнути, враховуючи тривалість терміну, який вони відбувають, прищеплювати їм бажання підкорятися законам і забезпечувати своє існування після звільнення. Поводження з ними

повинно зміцнювати в них відчуття власної гідності та усвідомлення своєї відповідальності.

У зв'язку з вищевикладеним пропонуємо в ст. 5 КВК України слова «поваги до» замінити на «забезпечення». А відтак принцип поваги до прав і свобод людини замінити принципом забезпечення прав і свобод людини, який відповідатиме проголошеним ст. ст. 3 та 63 Конституції України гарантіям, де утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, передбачених законом і установлених вироком суду.

Висновки до розділу 1

1. У ході дослідження встановлено, що протягом XVI-XX ст. у законодавстві Російської імперії, а отже і на теренах України, репресивні засоби покарання все більше поступалися місцем засобам виправлення та ресоціалізації особи злочинця. Утверджено традиції патронатної діяльності: влаштування майбутньої долі ув'язнених після виходу на волю, підготовка їх до нормального життя за межами установи виконання покарань.

2. Виокремлено періоди становлення і розвитку виправлення та ресоціалізації засуджених:

- каральний, коли більшість країн світу характеризувалися повною байдужістю суспільних і державних структур до долі засуджених;
- пенітенціарний, як період суттєвих змін у законодавстві та пенітенціарній практиці, здебільшого у цивілізованих країнах світу та затвердження прогресивної системи покарання;
- сучасний (оновлений), що супроводжується поетапною низкою реформ спрямованих на гуманізацію виконання і відбування покарання у відповідності до міжнародних норм і стандартів.

3. На підставі проведеного комплексного аналізу поглядів вчених щодо змісту поняття виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки. Уточнено, що виправлення засуджених не може обмежуватись лише впливом пенітенціарної системи – виправлення засуджених є комплексним загальнодержавним завданням, у вирішенні якого повинні брати участь як державні, так і недержавні органи, організації, що мають відношення до його реалізації.

4. Здійснений аналіз понять виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки дозволив визначити їх періоди: допенітенціарний, пенітенціарний і постпенітенціарний. Кожний із періодів має власну структуру:

- перший передбачає вирок суду, вид і строк покарання, вид установи;
- другий передбачає адаптацію до відбування покарання, засоби ВіР;
- третій передбачає підготовку до звільнення, відновлення корисних соціальних зв'язків, отримання навичок виконання нових соціальних ролей.

5. На підставі проведеного дослідження зроблено висновок, що поняття виправлення засуджених слід розглядати і як процес з точки зору кримінально-виконавчого законодавства (ч. 1 ст. 6 КВК України), і як результат досягнення певної мети (ч. 2. ст. 50 КК України) – мети покарання.

6. Встановлено, що виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, – це ключові категорії для застосування норм кримінально-виконавчого законодавства, під якими розуміється комплекс державних і недержавних заходів, що застосовуються з урахуванням виду покарання, особи засудженого, характеру, ступеня небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання.

7. Уточнено доктринальне визначення поняття виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки. Під виправленням таких засуджених слід розуміти

комплексну категорію, що складається з таких компонентів: правового, медичного, психолого-педагогічного, соціально-побутового забезпечення засудженого, в результаті чого відбувається процес позитивних змін в його особистості та створюється готовність до самокерованої правослужняної поведінки. Ресоціалізація є соціально-правовою категорією, що забезпечує засудженому після звільнення свідоме відновлення його в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

8. Обґрунтовано значення основних принципів кримінально-виконавчого законодавства для виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, і зроблено висновок, що досліджені принципи кримінально-виконавчого законодавства тісно взаємопов'язані, доповнюють один одного і вимагають комплексного застосування під час реалізації кримінально-виконавчої політики виконання кримінальних покарань.

9. На підставі комплексного аналізу принципів кримінально-виконавчого законодавства, наукових поглядів вчених у галузі кримінально-виконавчого права зроблено висновок, що під принципами кримінально-виконавчого законодавства слід розуміти загальні керівні ідеї та положення, імперативні вимоги, які забезпечують реалізацію кримінально-виконавчої політики у сфері виконання і відбування покарань, характеризують його сутність і призначення в суспільстві та мають доктринальне значення та нормативно-правове забезпечення.

10. Визначено, що пенітенціарна політика держави та заходи її забезпечення повинні проводитися в суворій відповідності з принципами КВК України, визначеними у ст. 5. Доведено необхідність заміни в ст. 5 КВК України принципу поваги до прав і свобод людини принципом забезпечення прав і свобод людини, який, зокрема, відповідає гарантіям проголошеним ст. ст. 3 та 63 Конституції України де утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а засуджений користується

всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, передбачених законом і установлених вироком суду,

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ

2.1. Соціально-демографічна характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки

Починаючи розгляд соціально-демографічних ознак засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, у контексті їхньої кримінально-виконавчої характеристики, варто зупинитися на теоретичному підґрунті включення зазначених ознак до структури кримінально-виконавчої характеристики, адже протягом останніх років у науці кримінально-виконавчого права все більше уваги приділяється дослідженню кримінально-виконавчої характеристики окремих видів покарань. Як слушно зазначає професор І.Г. Богатирьов, введення у науковий обіг даного поняття стало можливим завдяки прийняттю КВК України, який потребує від науковців подальшого дослідження та вивчення інститутів виконання та відбування кримінальних покарань, а також обумовлюється необхідністю «заповнення» інформацією існуючих прогалин, які не стали предметом реалізації кримінально-правової та кримінологічної характеристик [25, с. 38].

Серед досліджень окремих теоретичних і прикладних аспектів кримінально-виконавчої характеристики засуджених до різних видів кримінальних покарань на особливу увагу заслуговують праці І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, М.Я. Гуцуляка, Т.А. Денисової, О.Г. Колба, І.І. Митрофанова, М.О. Селезньова, С.В. Царюка. Проводячи аналіз їх наукових здобутків зауважимо, що всі вони, без сумніву, становлять певний науковий інтерес, але стосуються лише конкретних наукових напрямків власних досліджень,

що дозволяє нам використовувати їх результати у контексті нашого дослідження кримінально-виконавчої характеристики засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ.

У процесі аналізу теоретичного підґрунтя кримінально-виконавчої характеристики заслуговує на особливу увагу спроба І.Г. Богатирьова вперше в Україні на монографічному рівні дослідити необхідність не тільки впровадження її у практику діяльності органів і установ виконання покарань, а й надати їй науково довершеної форми, яка б у подальшому слугувала необхідним «стандартом» для проведення наукових досліджень окремих видів кримінальних покарань з точки зору саме кримінально-виконавчого права. У своїй монографії «Українська пенітенціарна наука» [25] він значну увагу приділив розробці теоретичного підґрунтя для існування нового поняття, обґрунтував ті ключові завдання, які повинні вирішуватись у процесі її практичного застосування персоналом органів і установ виконання кримінальних покарань, визначив функції котрі вона повинна виконувати. Таким чином можливо вести мову про вже існуючий, чітко окреслений напрямок подальших досліджень у галузі кримінально-виконавчого права.

Досліджуючи діяльність кримінально-виконавчої інспекції в аспекті виконання кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, О.І. Богатирьова визначає кримінально-виконавчу характеристику цих покарань як систему забезпечення суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин у тісній взаємодії між собою, виконання специфічних завдань з метою ВіР засуджених [26, с. 87]. На наш погляд, таке визначення кримінально-виконавчої характеристики є доволі вузьким, адже не відображає повною мірою взаємообумовлений процес виконання/відбування покарання засудженими. Саме лише виконання покарання не можливе без об'єкта, на яке воно спрямоване, таким об'єктом виступають засуджені, що відбувають ті чи інші кримінальні покарання. І досягнення мети покарання, передбаченої чинним Кримінальним кодексом України, не може бути досягнуте без злагодженої взаємодії впливу суб'єкта на об'єкт цього впливу.

Розвиваючи теоретичний та практичний аспекти зазначеної нами характеристики, у контексті дослідження покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, ми приділяємо певну увагу результатам вивчення наукового підходу до кримінально-виконавчої характеристики такого виду покарання, як виправні роботи. Вчені визначають кримінально-виконавчу характеристику такого покарання як продукт наукового аналізу, що включає в себе систему відомостей, взаємозв'язків, які структурно розподілені на певні елементи й ознаки, на основі яких визначається порядок і умови виконання та відбування покарання у вигляді виправних робіт [20, с. 21]. Ми переконані, що така позиція заслуговує на увагу і є більш переконливою, оскільки відображає сутнісне наповнення характеристики.

На підтримку такого підходу у дослідженні покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, М.Я. Гуцуляк пропонує розглядати кримінально-виконавчу характеристику як у теоретичному, так і прикладному аспектах. Кримінально-виконавча характеристика, на його думку, – це загальна категорія виконання кримінально-виконавчою інспекцією окремих видів покарань, вона є першоосновою в їх структурі і тому має важливе принципове значення [42, с. 31].

Т.А. Денисова у свою чергу основним призначенням кримінально-виконавчої характеристики вбачає загальну характеристику засудженого протягом відбування ним кримінального покарання. На її переконання, така характеристика повинна містити відомості про схильність засудженого до порушень режиму відбування покарання, його намірів продовжувати чи припинити злочинну діяльність та іншу інформацію, що має значення для його оцінки персоналом виправної колонії [91, с. 158]. Така позиція є вельми слушною, оскільки дозволяє отримати уявлення про вплив основних засобів ВіР на засудженого протягом всього строку відбування ним покарання, крім того подібні твердження мали місце і у працях науковців радянського періоду [217, с. 76-77], що дозволяє вважати таку позицію обґрунтованою.

Метою нашого дослідження є визначення кримінально-виконавчої характеристики засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ. Тому найбільш цікавою та корисною, на нашу думку, є робота С.В. Царюка, що присвячена вивченню порядку виконання та відбування кримінальних покарань засудженими у виправних колоніях максимального рівня безпеки, через призму кримінально-виконавчої характеристики. Під даним поняттям ним розуміється врегульоване чинним кримінально-виконавчим законодавством, передбачене у часі комплексне вивчення особи, яка відбуває покарання у виправній колонії максимального рівня безпеки, завдяки чому забезпечується вибір і застосування засобів ВіР засудженого та його адаптація після звільнення [218, с. 47]. До найбільш значимих ознак такої характеристики вчений пропонує віднести такі: соціально-демографічні, соціально-психологічні ознаки, умови відбування покарання, правовий статус засуджених і ступінь їхнього виправлення. Всі ці ознаки повинні відтворювати процес позитивних чи негативних змін, які відбуваються в особистості засудженого під впливом на неї засобів ВіР, передбачених КВК України.

Враховуючи проведений нами аналіз існуючих підходів до з'ясування кримінально-виконавчої характеристики як правової категорії, ми пропонуємо розглядати її в контексті дослідження особистості засудженого, який відбуває покарання у ВКСРБ і на якого здійснюється вплив основних засобів ВіР, передбачених КВК України. На підтвердження нашої позиції приведемо також і опосередковану вказівку на значимість, яку приділяє законодавець складанню характеристик персоналом установ виконання покарань. Так, ч. 2 ст. 95 КВК України передбачає складання індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим на підставі його кримінологічної, кримінально-правової характеристик, а у постановах Пленуму Верховного Суду України про практику призначення судами покарання та про практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання, вказується на важливість і необхідність

володіння відомостями про засудженого, для чого необхідно приєднувати до особових справ засуджених їх характеристики [160, с. 86-88, 348], а отже ми можемо використовувати й кримінально-виконавчу характеристику. Крім цього у нашому дослідженні ми пропонуємо використовувати наступну структуру цієї характеристики:

1) соціально-демографічні ознаки, як основні інформаційні джерела, що є вихідними для отримання даних про особу засудженого і без наявності яких неможливо вести мову про ефективне застосування психокоригуючих, виховних та інших програм;

2) ознаки засуджених в контексті вчинених ними злочинів, які дають необхідну інформацію про кримінальне минуле особи, ступінь її криміногенної зараженості;

3) правовий статус засудженого, який містить відомості щодо правообмежень і обов'язків засудженого та визначає межі його поведінки під час відбування покарання;

4) ступінь виправлення засудженого як критерій оцінки досягнення мети кримінального покарання.

Така структура вбачається нам як та, що найбільш повно відтворює призначення кримінально-виконавчої характеристики і надасть можливість повною мірою дослідити процес виконання та відбування покарання засудженими у ВКСРБ. Враховуючи вищевикладене пропонуємо розглядати *кримінально-виконавчу характеристику засуджених як результат вивчення особи засудженого, який відбуває покарання у ВКСРБ, через призму соціально-демографічних, кримінально-правових ознак, врахування його правового статусу, завдяки чому забезпечується його ВіР (курсив наш – О.Ш.)*.

Соціально-демографічна характеристика. В основі вивчення особи злочинця (засудженого) лежить встановлення його особистих особливостей і їх зв'язок з його протиправною поведінкою. Сукупність цих особливостей в цілому для певної категорії засуджених дозволяє говорити про

кримінологічну характеристику засуджених до того чи іншого виду покарання. Слід мати на увазі, що через складну, комплексну проблему людини та її діяльності кримінологічне вивчення злочинця не може бути вичерпним, проте це не варто розглядати як обставину, що робить непотрібним проведення такого вивчення.

У кримінології прийнято розрізняти також такі характеристики, як соціально-демографічна, кримінально-правова, моральна, психологічна, фізична (біологічна), соціальні зв'язки або соціальні прояви в різних сферах життя. В останні десятиріччя у кримінології стали виділяти характеристики, які умовно підрозділяються на об'єктивні: соціальні позиції і ролі, діяльність особи; суб'єктивні: потребнісно-мотиваційна сфера, ціннісно-нормативна характеристика свідомості [87, с. 280-281]. Зупинимося більш детально на соціально-демографічній характеристиці засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ. «Така характеристика може бути надана будь-якому громадянину, а не тільки особі, яка вчинила злочин», – слушно зауважує О.С. Міхлін [215]. Загалом у кримінології до соціально-демографічних ознак прийнято відносити такі: відомості про стать, вік, місце проживання, рівень освіти, стаж роботи, сімейний стан [97, с. 37]. Всі ці ознаки набули усталеності під час проведення кримінологічних досліджень та підтвердили свою доцільність і значимість, хоча окремі автори пропонують залежно від мети конкретних досліджень використовувати й інші ознаки (наприклад – соціальний стан) [106, с. 276].

Хоча чинним законодавством (ч. 2 ст. 18 КВК України) і передбачений порядок відбування покарання у ВКСРБ жінками, засудженими до покарання у виді довічного позбавлення волі, та жінками, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк в порядку помилування або амністії, протягом досліджуваного періоду засуджені даної категорії у ВКСРБ покарання не відбували. Станом на 01.01.2011 року в установах ДПтС відбували покарання 6731 особа жіночої статі [58]. Засуджені жіночої статі відбувають покарання у 12 УВП, з

яких: 10 виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами, 1 виправний центр та 1 виховна колонія для неповнолітніх осіб жіночої статі [56].

З метою отримання емпіричних даних, необхідних для проведення дисертаційного дослідження, нами вивчено матеріали 450 особових справ засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк у ВКСРБ Дніпропетровської, Житомирської, Луганської, Львівської, Черкаської, Чернігівської та Херсонської областей, проведено анкетування 450 засуджених, які відбувають покарання у цих виправних колоніях та опитано 520 працівників вищевказаних установ.

Врахування вікових особливостей має важливе значення для кримінально-виконавчої характеристики засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ. Врахування вікових потреб, їх світогляду, переконань і життєвого досвіду кожного засудженого впливає на сприйняття ним покарання за злочин, що дозволяє персоналу колонії максимально диференціювати програму індивідуально-виховного впливу на засуджених. Врахування вікових особливостей у період формування особистості має важливе значення для виховної роботи, яка проводиться із засудженими [9, с. 5]. Тривалість терміну перебування в установі зумовлює певні особистісні зміни, що позначаються на поведінці засудженого протягом строку перебування у колонії, сприйняття ним різного роду виховних заходів. Їх урахування дозволяє побудувати систему не тільки управління поведінкою засудженого під час відбування покарання, а й визначити найбільш ефективні способи впливу на нього з метою повернення в суспільство особи із соціально-корисними установками, схильністю до правомірної поведінки та відновленими соціально-корисними зв'язками [220, с. 463].

Аналіз отриманих результатів анкетування свідчить, що найбільшу вікову групу за чисельністю складають засуджені віком від 25 до 35 років, що дорівнює 40% від опитаних нами респондентів. Це найбільш чисельна група засуджених, що пояснюється особливостями їх молодого віку –

імпульсивністю, прагненням до швидкої наживи, небажанням дотримуватися правил співжиття в суспільстві. Серед цієї категорії засуджених значний їх відсоток вчиняє правопорушення та злочини протягом строку відбування покарання, – зазначає О.Г. Колб [134, с. 205]. Тому необхідно приділяти більше уваги персоналом колонії у проведенні з цією категорією засуджених профілактичної роботи.

Значно меншою є питома вага засуджених вікової групи від 35 до 45 років, яка складає 21,6%. Для цієї групи засуджених характерними рисами, що вирізняють її з-поміж інших є те, що переважна більшість з них має декілька судимостей і високий ступінь кримінальної зараженості, негативно впливає на молодь. З віком для багатьох засуджених позбавлення волі характеризується погіршенням моральних, психологічних якостей їх особистості, в результаті чого знижується їх соціальна цінність і підвищується відчуження особистості від суспільства. Ще одним важливим фактором, який обумовлює значення віку засуджених для їх соціально-демографічної характеристики, є й те, що старші за віком засуджені нерідко передають молодшим свій злочинний досвід, намагаються використати для покращення власного становища і соціального статусу в середовищі засуджених. Проведене нами дослідження виявило негативну тенденцію до омолодження засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ.

Засуджені віком від 18 до 25 років склали 32,5% від загальної кількості опитаних. Виходячи з того, що в цих колоніях відбувають покарання засуджені за тяжкі та вперше особливо тяжкі злочини, такий стан справ є вкрай незадовільним і характеризує ситуацією, яка склалася в державі зі злочинністю як загрозливу, змушує замислитись. Доречно буде навести за приклад розроблену Концепцію Державної програми профілактики правопорушень до 2015 року, в якій наголошується на важливості вжиття невідкладних заходів для запобігання втягненню молоді у заняття злочинною діяльністю [161]. Тому вивчення особистості засудженого молодого віку повинно бути обов'язково враховано й відображено в кримінально-

виконавчій характеристиці осіб даної категорії. Адже висновки, які робитимуться персоналом, дозволять усунути недоліки та прогалини у виховній роботі із засудженими саме молодого віку, а подальша перспектива дострокового звільнення чи переведення до дільниці соціальної реабілітації має для них першочергове значення. Доволі незначну частку становлять засуджені віком від 45 до 60 років (5%).

Окремо слід зупинитися на категорії засуджених похилого віку. Їх незначний відсоток все ж має місце при вивченні нами засуджених у ВКСРБ і становить 0,9%. Більшість із них втратили соціально-корисні зв'язки, і сподівання реалізувати себе у пост пенітенціарний період є вельми слабкою. Психологи зазначають, що невдачі самоствердження, самовираження, які нерідко супроводжують спілкування засудженого з соціальним середовищем, призводять до згортання стосунків із зовнішнім світом, самоізоляції, депресивного стану [103, с. 179]. Саме тому вони потребують посиленої уваги з боку персоналу установи, особливо начальників відділень соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими (далі – начальники відділень СВПР) і психологів протягом всього часу перебування в установі, й особливо – у період їхньої підготовки до звільнення.

Громадянство України мають 96% опитаних засуджених.

Родина у більшості випадків набуває для засуджених важливого значення, оскільки дозволяє їм підтримувати зовнішні зв'язки з навколишнім світом, а також слугує матеріальною та моральною підтримкою їх існування в місцях позбавлення волі. Майже половина засуджених не мають власної сім'ї (48%).

Така ситуація викликана тим, що більшість з них вели протиправний спосіб життя на волі, вживали наркотичні та інші одурманюючі речовини, не намагалися підтримувати родинні стосунки взагалі.

Порівнюючи відсоток осіб, які не одружені, і відсоток тих, які мають дві (31%) або більше судимостей (64%), зазначимо, що тривалість шлюбних стосунків у таких засуджених є незначною, адже вони приречені на

розлучення через те, що постійно перебувають у місцях позбавлення волі або під слідством. Проте існує значний відсоток і тих, які перебувають у зареєстрованому шлюбі – 22% або цивільному – 18%.

Вони підтримують зв'язки не тільки із дружинами та дітьми, а й з батьками та іншими родичами, що, безумовно, позитивно відображається на їх психоемоційному стані, поведінці, дотриманні режимних вимог і головне – має вагоме значення для їх адаптації після звільнення. Справедливим у цьому аспекті є висновки, до яких доходять дослідники проблем соціальної адаптації засуджених. Вони зазначають, що мета кримінального покарання досягається усуненням негативних якостей особистості, причому вимушений відрив засудженого від сім'ї, найближчого родинного оточення створює проблеми для його адаптації [11, с. 201]. З таким твердженням важко не погодитися і воно видається нам цілком слушним. Значна частка всіх опитаних нами засуджених має дітей (37%).

Для засуджених характерним є прагнення відчувати себе частиною суспільства і, як наслідок, окремі з них намагаються створити під час відбування покарання власні сім'ї. З опитаних нами засуджених таких виявилось 17%. Шлюб у більшості випадків, як зауважують практичні працівники, є для них матеріальною підтримкою, хоча самі засуджені підтверджують це у 13% випадків, а для задоволення статевого потягу – у 6% випадків, вирішення питання про переведення на полегшені умови тримання чи задля застосування умовно-дострокового звільнення 4%.

Родинні стосунки завжди тісно пов'язані із **місцем проживання** засудженого до набрання вироком законної сили. Так, питома вага засуджених, які проживали у містах, становить 61,4%, жителів сільської місцевості – 38,6%. Проте нами не встановлено будь-якої залежності між місцем проживанням засудженого та формуванням його особистості, що також підтверджується результатами інших досліджень [219, с. 283].

Наявність належного **освітнього рівня** є складовим елементом соціально-демографічної характеристики особи засудженого, який відбуває

покарання у ВКСРБ. Адже освіта відіграє не останню роль у формуванні не тільки моральних, вольових, але й розумових якостей особи і значною мірою визначає її інтелектуальний та культурний рівень. Чим вищий інтелектуальний рівень, тим більше можливостей у людини знайти своє місце в суспільстві, – зазначає І.І. Митрофанов [115, с. 46].

За результатами нашого дослідження у цих виправних колоніях переважають засуджені, які мають середню (44%) та середньо спеціальну освіту (36%). Це дозволяє стверджувати, що для них є характерним отримання середньої та середньо-спеціальної освіти під час відбування попередніх покарань у місцях позбавлення волі. У напрямку здобуття освіти засудженими, Департаментом проводилась значна робота, результатом якої стало те, що протягом 2009-2010 навчального року загальноосвітнім навчанням було охоплено 16,2 тис. осіб, зокрема у середніх загальноосвітніх школах виховних колоній навчалось майже 1,6 тис. засуджених неповнолітніх [55]. Однак, як слушно зауважує В. Батиргарєєва, доволі часто перепорою на шляху отримання освіти виступає «злочинна кар'єра» засудженого, яку він проходить під час відбуття покарання [14, с. 247]. Незначні відсотки (4% та 6% відповідно) становлять засуджені, що мають початкову освіту або неповну вищу. Ще 29% має неповну середню освіту.

Таким чином, у персоналу колонії постає необхідність залучити такі категорії засуджених до подальшого навчання та отримання робітничої професії, яка полегшить їх соціальну адаптацію після звільнення. На відсутність робітничої спеціальності у засуджених звертають увагу й дослідники проблем рецидиву, вони вважають це перепорою на шляху для соціальної адаптації засуджених, звільнених з місць позбавлення волі [15, с. 94]. До того ж урахування освітнього рівня засудженого, як одного із важливих елементів соціально-демографічних ознак кримінально-виконавчої характеристики, дозволяє робити певні висновки персоналу колонії щодо ефективності застосування основних засобів ВіР.

Найвищий освітній рівень вивчаємої категорії засуджених підкреслює їх **соціальне становище**. Так серед опитаних осіб, які відбувають покарання у ВКСРБ студенти займають 7%, робітники 43%, приватні підприємці 8%, безробітні 36% і тих що не працювали і не вчилися займають 6% засуджених.

Важливим елементом у соціально-демографічній характеристиці засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, є їх **трудова діяльність**. Дані про особу через призму оцінки її трудової зайнятості дають змогу судити про інтереси засудженого, а її відсутність вказує на підміну соціально-корисної діяльності злочинною. Це твердження підтверджується і результатами нашого анкетування. Так, 28% респондентів не мали трудового стажу, ще 19% – мають трудовий стаж від півроку до року, 11% – до трьох років. Серед опитаних нами засуджених приблизно порівну становлять частки тих, які працювали до засудження від 3 до 5 років (16%) від 5 до 10 (10%) та більше 10 років (16%). Трудова занятість засуджених є важливим засобом виховного процесу, який відбувається у колонії, законодавець також включив її до основних засобів, якими забезпечується досягнення ВіР засуджених. Слід погодитися з думкою О.Г. Колба, який зазначає: розглядаючи сутність даного засобу щодо його застосування в кримінально-виконавчому процесі, можна зробити висновок, що суспільно корисна праця є сферою діяльності, яка постає як антикриміногенна умова [77, с. 61].

Таким чином, завершуючи розгляд соціально-демографічних ознак засуджених можемо констатувати їх важливе значення у структурі кримінально-виконавчої характеристики засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, оскільки їх вивчення персоналом колонії дозволяє отримати першочергові відомості про особу засудженого та сформулювати попередні напрямки у плануванні індивідуально-профілактичних заходів і програми соціально-виховної роботи із ним.

2.2. Характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, в контексті вчинених ними злочинів

Починаючи розгляд характеристики засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, в контексті вчинених ними злочинів, слід звернути увагу на відсутність у науковій кримінологічній літературі чіткої дефініції цього поняття. На наш погляд, це пов'язано з тим, що її складові наявні у межах суміжних наук, які охоплюються спеціалізацією 12.00.08 (кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право). Розглядаючи особу злочинця у контексті вчинених нею злочинів, як складової кримінально-правової характеристики, деякі дослідники говорять про те, що злочинець – це особа, яка вчинила злочин внаслідок притаманних їй поглядів, негативного ставлення до суспільних інтересів та вибору суспільно-небезпечного шляху для їх реалізації [107, с. 9]. У цьому визначенні, на нашу думку, визначено зв'язок між кримінологічним та кримінально-правовим наповненням особи. Адже тільки вчинення злочину дає підстави стверджувати про існування особи злочинця.

Дещо інакше трактується особа злочинця з точки зору кримінального права, що ототожнює кримінально-правові ознаки з ознаками конкретного діяння, яке містить ознаки складу злочину [83, с. 9]. При тому зазначається, що за межами складу злочину існує чимало інших ознак, які мають кримінально-правове значення, – соціальна характеристика особи, склад її сім'ї, стан здоров'я, професія та певні обставини вчиненого діяння, мотиви вчинення злочину.

Особливість цієї характеристики особи злочинця знаходить своє відображення і в тому, що вона дає чітке уявлення про особу злочинця саме з боку кримінального закону і відокремлює якості особи саме з кримінально-правових позицій. Кримінальне право досить жорстко підходить до наявності

суб'єктивних ознак і їх значення для правильної кваліфікації та призначення покарання конкретній особі, винній у вчиненні злочину. Не останню роль відіграють і мотиви вчинення злочину, причому мотиви протиправної поведінки людини формуються протягом усього її життя під впливом тих соціальних умов, в яких вона перебуває [4, с. 139]. Це має принципове значення для наявності у діянні ознак складу злочину, без яких неможливий розвиток всіх інститутів кримінального права [88, с. 81]. Таким чином, просліджується тісний зв'язок між кримінально-правовими ознаками, які мають значення для правильної кваліфікації злочинного діяння у кримінальному праві, та цими ж ознаками, які дозволяють досліджувати особу злочинця саме через призму кримінології.

Деякі вчені слушно звертають увагу і на той факт, що кримінально-правова характеристика засудженого визначає напрямки діяльності суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин щодо їх ВіР [24, с. 167]. Ми також підтримуємо наукову позицію тих дослідників, які стверджують, що така характеристика дає можливість правильно визначити напрямки та межі вивчення особи злочинця та саме ті властивості, які відіграли вирішальну роль у вчиненні злочину [64, с. 85].

Кримінально-правова характеристика злочинів полягає у відображенні особливостей їх певного виду, що мають значення для з'ясування їх природи, суспільної небезпечності, змісту ознак, кримінальної відповідальності та призначення покарання, й особи злочинця [28, с. 181]. Ми також погоджуємося з думкою вчених про те, що питання вивчення особи злочинця – це комплексна, міжгалузева проблема, дослідження якої є предметом кримінології, кримінального права, кримінально-виконавчого права, пенітенціарної педагогіки та психології. Виходячи з окреслених нами напрямків ми не можемо не враховувати важливість характеристики засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, в контексті вчинених ними злочинів як елемента в структурі їх кримінально-виконавчої характеристики.

Сучасні дослідники у галузі кримінально-виконавчого права слушно зауважують, що види злочинів, за які було засуджено осіб, що відбувають ті чи інші види покарання, багато в чому відображають характеристику суспільної небезпеки злочину й особи злочинця [21, с. 167]. Без сумніву, ці показники впливають у першу чергу на прийняття судом рішення про призначення виду та строку відбування покарання особою, а у процесі їхнього виконання – на організацію й здійснення виховного впливу на засуджену особу.

Для надання характеристики засудженим, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, в контексті вчинених ними злочинів, нами було вивчено 450 особових справ засуджених Дніпропетровської, Житомирської, Луганської, Львівської, Черкаської, Чернігівської та Херсонської областях, проведені вибіркове анкетування 450 осіб, які перебувають в цих установах, опрацьовано офіційні показники статистичних даних ДПтС.

Станом на 1 липня 2010 року у ВКСРБ нараховувалося 76 686 засуджених [57]. За звітній період кількість засуджених у цих колоніях збільшилася до 761. Провівши аналіз статистичних даних щодо наповненості установ, можемо констатувати, що протягом 2006-2010 років їхня кількість постійно зменшувалася (див. Додаток Д).

Досліджуючи розподіл засуджених вивчаємої категорії для відбування покарання, ми проаналізували, за якими статтями КК України їх засуджено. Так протягом 2007-2010 рр. у ВКСРБ відбували покарання засуджені за вчинення: умисних убивств – 14%, умисних тяжких тілесних ушкоджень – 10%, зґвалтування – 2,5%, розбою – 12%, грабежу – 15%, крадіжки – 26%, інших злочинів – 20,5%. З 2007-2010 рр. спостерігалась тенденція до зменшення кількості засуджених, які відбували покарання у вказаних установах. Незважаючи на це проаналізовані офіційні статистичні дані станом на 01.01.2011 року, щодо кількості осіб, які відбувають покарання у ВКСРБ та класифікації вчинених ними злочинів [58], дали право зробити

висновок про зростання не тільки кількості засуджених у виправних колоніях даного виду, а й скоєних ними злочинів пов'язаних із заволодінням майном, та злочинів насильницького характеру. Так в січні 2011 р. у ВКСРБ відбували покарання 79693 особи, з них: за вчинення корисливих злочинів 67%, а саме: за скоєння крадіжки – 32%; грабежу – 20%; розбою – близько 15%; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем 0,5%. За вчинення злочинів проти життя та здоров'я – 27%, з яких: умисне вбивство - 16%; умисне тяжке тілесне ушкодження – 11%. За скоєння зґвалтування відбували покарання – 3% засуджених. Викликає певну тривогу те, що 27% засуджених вчинили злочини у період відбування покарання у виді позбавлення волі, а ще 69% – під час відбуття інших покарань. Визначено, що засуджені у ВКСРБ характеризуються високим рівнем кримінальної активності, а це, в свою чергу, потребує від персоналу колонії зусиль для налагодження профілактичної роботи із ними. Підтвердженням цьому може бути й судова статистика. Так, станом на перше півріччя 2010 року найбільшу частку у структурі кримінальних справ, що перебували на розгляді судів, становили справи про злочини: проти власності – 42,7% (аналогічний періоді 2009 року 31,7%), із постановленням вироку розглянуто 36,3 тис. таких справ або 89,8% (81,2%) від кількості розглянутих [3].

У I півріччі 2009 року зареєстровано 51,2 тис. крадіжок чужого майна, що на 0,2% менше від аналогічного періоду 2008 року, але вони найбільш поширені в структурі корисливих злочинів – 26,4% (25,5%). Вчинено 12,3 тис. крадіжок із квартир громадян, що на 1,8% більше; їх частка становила 24% (23,5%) від кількості всіх крадіжок [2]. Поряд із крадіжками у структурі злочинів проти власності значне місце займають такі злочини: розбій (6,3%) та грабіж (5,5%).

З огляду на вищевикладене слід констатувати, що корислива, насильницька злочинність постійно розширюється за рахунок збільшення прошарку безробітних і бездомних, особливо серед біженців, молоді й

підлітків. На підтвердження нашої думки слід навести результати досліджень, присвячених питанням соціальної реабілітації засуджених, які звільняються з місць позбавлення волі. За їх результатами, крадіжки (43,5%) скоюються повторно кожним третім звільненим, а вбивства, зґвалтування, розбої, грабежі, вимагання складають найбільш питому вагу – більше половини (48,6%) від усіх скоєних злочинів [128, с. 100-102]. Це обумовлюється тим, що в сучасних умовах інфляції та безробіття крадіжка виявляється найпростішим способом короточасного вирішення проблеми браку матеріальних коштів. Третє місце (7,8%) займають корисливо-насильницькі злочини, які здійснюються переважно не однократно засудженими. На наше переконання, зазначена обставина є тривожним сигналом не лише для працівників ДПтС, що перебудовують свою роботу з урахуванням гуманізації нового законодавства, а й у першу чергу для кримінологів, соціологів, політологів та інших спеціалістів, які ведуть боротьбу з явищами деморалізації та деградації суспільства.

У структурі злочинів, які переважають серед засуджених, що відбувають покарання у ВКСРБ, значне місце посідають злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (2-3% від загальної кількості вчинених злочинів протягом 2007-2011 рр.). Їх структура виглядає приблизно таким чином: ст. 152 КК України – 59%; ст. 153 КК України – 24%; ст. 154 КК України – 9%; ст. 155 КК України – 3%; ст. 156 КК України – 4%. Отримані нами дані порівнюємо з іншими результатами вчених, які досліджували цю групу засуджених. Зокрема якщо говорити про всі зареєстровані злочини, передбачені статтями 152-156 КК України 2001 р. (117-221 КК України 1960 р.), то з 1990 року їх кількість знижувалась, з 2001 по 2003 рік – зростала, з 2003 по 2005 – знову знижувалась, 2006 рік відмічений їх зростанням, 2007 – зниженням, а 2008 – істотним зростанням [105, с. 24]. Станом на 01.01.2011 року їх кількості становить майже 3% від загальної кількості злочинів, які вчиняють засуджені, що відбувають покарання у ВКСРБ [58]. Серед причин, які вказують на таку диспропорцію,

М.О. Ларченко називає зміни в обліково-реєстраційній дисципліні та чинники соціального характеру.

Як свідчить практика, такі засуджені у період відбування покарання характеризуються з негативного боку, оскільки схильні до порушень режиму утримання через постійні конфлікти з іншими засудженими, викликані неоднозначним ставленням з їхнього боку до останніх. Особливо гостро воно відчувається до засуджених, які відбувають покарання за ст.ст. 155; 156 КК України. У злочинному середовищі існуюча субкультура вимагає ставитися до них зневажливо, що потребує додаткових зусиль адміністрації УВП.

Складна ситуація зі зростанням рівня злочинності позначається і на збільшенні кількості засуджених за злочини проти життя та здоров'я особи. Загальновідомим є той факт, що вони становлять велику суспільну небезпеку [90, с. 29]. Відповідно до ст. 18 КВК України у ВКСРБ відбувають покарання чоловіки, вперше засуджені за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Опрацювання особових справ засуджених дозволило нам отримати такі результати щодо співвідношення частки засуджених за злочини проти життя та здоров'я особи: переважна більшість засуджених вчинила навмисне вбивство (ст. 115 КК України – 35%); умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України – 27%); умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України – 21%); вбивство через необережність (ст. 119 КК України – 8,5%); умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України – 4,5%) та необережне або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України – 4%).

Наступними показниками характеристики засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ в контексті вчинених ними злочинів є протиправні діяння, пов'язані з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення. Взагалі проблеми, пов'язані з призначенням покарання за такі злочини, останнім часом набули актуальності через швидку розповсюдженість наркотичних засобів і втягнення різних вікових груп населення, особливо неповнолітніх

[96, с. 66], у наркоіндустрію. На питання чи вживали Ви у минулому наркотики? позитивно відповіли 39% опитаних нами респондентів, з них 0,6% вживали їх постійно. Так найбільшу частку засуджених за вчинення злочинів даного виду становлять ті особи, що відбувають покарання за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України – 68,8%); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України – 24,8%); незначні частки становлять злочини, передбачені ст. 310 КК України (3,6%) та ст. 311 КК України (2,8%). Під час особистого спілкування з працівниками ВКСРБ з'ясовано, що ця категорія засуджених є однією з проблемних. Це пояснюється тим, що чимала їх кількість є хворими на наркоманію (станом на 20.01.2011р. близько 0,5% від загальної кількості осіб, які відбувають покарання у ВКСРБ) [56], мають психічні та соматичні захворювання та не готові сприймати заходи виховного характеру. Таким чином, вбачаємо за необхідне спрямувати виховний вплив до зазначеної категорії засуджених на формування у них поваги до існуючих законів, дисциплінованості та почуття відповідальності.

Надаючи характеристику особам, які відбувають покарання у ВКСРБ в контексті вчинених ними злочинів, ми не могли оминати увагою кількість судимостей та строк призначеного покарання, щодо даної категорії засуджених.

Кількість судимостей особи вказує на ступінь її криміногенної зараженості та впливає на ефективність застосування персоналом засобів ВіР засуджених і сприйняття ними виховних заходів. Абсолютна більшість з вивчених нами засуджених має від 2 до 4 судимостей (95%) і лише 5% відбувають покарання вперше. Призначаючи покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, суди повинні враховувати рівень соціально-педагогічної занедбаності особи, як зазначає Ю.В. Шинкарьов

[223, с. 78], адже не всіма категоріями засуджених ізоляція сприймається однаково. Сукупний термін перебування у місцях позбавлення волі осіб, які вже мали попередні судимості, становить від 3 до 5 років (37%); від 5 до 10 років (38%); від 10 до 15 років (19%); від 15 до 20 років (6%).

Значна частка засуджених, як ми вже зазначали, має понад дві судимості, і це дає можливість стверджувати, що під час винесення вироку суди виважено підходять до застосування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Під час призначення покарання кожному підсудному, який визнається винним у вчиненні злочину, суд повинен суворо додержуватися вимог ст. 65 КК України. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів [192, с. 94].

Невід'ємною ознакою призначення покарання є його строк. Щодо строку відбування покарання у ВКСРБ нами були отримані такі дані: від 5 до 10 років – 85%; від 10 до 15 років – 14% й від 15 до 20 років – близько 1%. Отже, як видно з результатів дослідження, зазначений вид виправної колонії передбачає тримання засуджених із тривалими термінами ув'язнення, що потребує постійного вдосконалення процесу виконання покарання з боку персоналу установи.

Таким чином, підводячи підсумок дослідженню характеристики засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ в контексті вчинених ними злочинів, можна зазначити, що вона відіграє важливу роль у прогнозуванні заходів індивідуально-виховної роботи із засудженими, оскільки несе в собі інформацію про ступінь криміногенної зараженості особистості її соціальної небезпечності, дає інші дані, які можуть бути використані у профілактичній роботі з цими засудженими.

Отримані результати свідчать, що сьогодні має місце ситуація, коли поряд із збільшенням кількості засуджених, які відбувають покарання у цих колоніях, погіршився їх криміногенний склад, що є тривожним сигналом, адже наслідком цього може стати ускладнення оперативної обстановки у

колоніях, збільшення кількості правопорушень та погіршення мікроклімату в середовищі засуджених через негативний вплив злочинців зі значним кримінальним досвідом на осіб, які засуджені вперше.

Водночас треба відзначити, що зазначені негативні явища у ВКСРБ можуть бути усунені лише за умови активної участі державних і недержавних інституцій, їхньої зацікавленості у вирішенні питання щодо ВіР таких засуджених, надання практичної допомоги особам звільнених від відбування покарання.

2.3. Правовий статус засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки

Правовий статус засуджених – це різновид галузевого правового статусу, врегульований нормами кримінально-виконавчого законодавства. Важливо усвідомити, що засуджені особи, які відбувають покарання у ВКСРБ, не можуть бути позбавлені громадянства України і тому, як її громадяни, володіють певними правами та свободами.

Права, свободи й обов'язки людини і громадянина є одним з найважливіших соціальних та правових інститутів, які є мірилом визначення досягнень суспільства, показником рівня цивілізованості, розвитку конкретної держави та суспільства, а також критерієм оцінки корінної зміни взаємовідносин між громадянином і державою, коли людина, громадянин не є прохачем держави за своїми, наданими йому правами і свободами, а перетворюється на рівного партнера держави, яка щодо людини має не тільки права, але й обов'язки.

У теорії кримінально-виконавчого права чимало відомих науковців досліджували теоретичні та практичні аспекти правового статусу засуджених як загального поняття, так і правовий статус засуджених до окремих видів кримінальних покарань. Серед них чільне місце посідають праці Н. В. Вітрука, В. М. Горшенєва, В. А. Кучинського, О. А. Лукашевої, Г. В. Мальцева, О. С. Міхліна, Н. І. Матузова, П. М. Рабіновича,

А. С. Ременсона, В.І. Селіверстова, М.О. Стручкова. У сучасній українській пенітенціарній науці даній проблемі присвятили свої праці такі вчені, як: І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О.Г. Колб, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець та інші.

Варто погодитися з Ю.А. Чеботарьовою, яка досліджуючи правовий статус засуджених стверджує, що для проведення співвідношення загального визначення правового статусу людини і правового статусу засудженого слід зазначити, що будь-яка особа, засуджена за вироком суду, залишається громадянином України і володіє таким же, як і решта громадян, відповідним правовим статусом, правовим становищем [221, с. 38-39].

В.М. Трубников, розглядаючи правовий статус засуджених до позбавлення волі, також дотримується підходу, за яким: «...вихідною тезою для з'ясування змісту правового становища засудженого має бути визнання того, що він, відбуваючи покарання, лишається громадянином України» [205, с.173]. Саме через це засуджені мають ті ж права й обов'язки, що й решта громадян, але з деякими винятками.

Позбавлення волі за своєю суттю – це обмеження на період відбування покарання тих чи інших прав і свобод. Вони викликані тим, що відсутність будь-яких обмежень автоматично нівелює досягнення важливої мети – покарання осіб. Хоча це не означає, що засудженні не мають прав, адже їх правовий статус чітко визначений чинним кримінально-виконавчим законодавством.

Для складної системи взаємовідносин, які виникають у процесі виконання і відбування кримінальних покарань, важливою є роль карального впливу, який має системний характер і становить собою всю сукупність правообмежень, встановлених режимом відбування конкретного виду кримінальних покарань [134, с. 13], – доводить О.Г. Колб, аналізуючи співвідношення кари та правообмежень засуджених до позбавлення волі. На наш погляд, таке розуміння правового статусу засудженого зумовлене авторським баченням, є цікавим з позиції теорії відплати за кримінальним

правом, але не позбавлене певних недоліків. Насамперед ученим не враховано такі важливі елементи правового статусу, як законні інтереси та обов'язки засуджених, які виникають не тільки у зв'язку з відбуванням кримінального покарання.

Існують й інші підходи до розуміння правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі. Вони дещо розширюють сферу дослідження цього правового інституту і дозволяють розглядати його у більш широкому розумінні.

Так, Т.А. Денисова наводить таке визначення правового статусу засуджених до позбавлення волі: це сукупність юридично закріплених конституційних, громадянських та інших прав, свобод, законних інтересів і обов'язків, якими володіє засуджений у період відбування кримінального покарання [91, с. 47]. Крім цього вона слушно зазначає, що обсяг правообмежень диференціюється залежно від виду покарання та установи виконання покарань, в якій відбуває покарання засуджений.

Цікавою є позиція окремих дослідників, які стверджують, що статус засуджених до позбавлення волі визначається не лише наявністю переліку прав у законах, але і встановленням механізму реалізації ними своїх прав, законних інтересів, складовим елементом якого є нормативне регулювання, що потребує подальшого вдосконалення [29, с. 54]. Аналізуючи це положення можемо стверджувати, що воно містить ще ширше за своїм значенням розуміння правового статусу, оскільки включає крім встановлених законом прав, обов'язків та інтересів засуджених ще й механізм їх реалізації, що, без сумніву, є позитивним аспектом правового статусу.

Аналізуючи наукову літературу з обраної тематики, ми дійшли висновку, що в правовій доктрині виділяється декілька видів правового статусу:

- 1) загальний, або конституційний;
- 2) спеціальний (родовий);
- 3) індивідуальний статус громадянина;

- 4) статус іноземців;
- 5) галузеві правові статуси особи [93, с. 20].

Іншої точки зору дотримуються окремі науковці, виділяючи три види правового статусу:

- 1) правовий статус громадянина;
- 2) спеціальний правовий статус будь-якої категорії громадян;
- 3) індивідуальний правовий статус громадянина. Вони зазначають при цьому, що правовий статус засудженого становить собою різновид спеціального статусу [102, с. 45].

Аналізуючи викладене можемо виділити спільні риси, які притаманні вищевказаним поглядам:

1) усі визначають, що правовий статус засудженого є невід'ємною складовою його правового статусу громадянина та спеціальним різновидом, що пов'язується із застосуванням кари. Водночас різноманіття суспільного життя обумовлює різне правове становище окремих груп громадян, у зв'язку з чим спеціальний статус закріплює їх права та обов'язки за певною ознакою (соціальною, демографічною тощо);

2) правовий статус громадянина може визначатися належністю його до тієї чи іншої соціальної групи з урахуванням різновидів тимчасового становища [135, с. 94]. Він закріплює правове становище громадян, які відіграють як позитивну, так і негативну роль у системі суспільних відносин.

Розглядаючи правовий статус засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, варто зазначити, що теорія кримінально-виконавчого права [124, с. 119] й законодавство зокрема, ст. 7 КВК України виходять з того положення, що правовий статус громадянина є основою правового статусу осіб, які відбувають кримінальні покарання. Це положення є принциповим не лише в силу теоретичних положень і норм кримінально-виконавчого права. Відповідно до ч. 3 ст. 63 Конституції України засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом та встановлені вироком суду [82]. Сам факт включення цієї статті до

Основного закону України свідчить про прагнення законодавця конституційно закріпити правовий статус засуджених.

Попри важливе значення, яке надається поняттю правового статусу засудженого, до сьогодні не вироблено єдиного підходу до його змісту, що, на нашу думку, має наслідком порушення окремих прав засуджених під час відбуття ними покарання. З одного боку, до змісту правового статусу входять права, обов'язки та законні інтереси засуджених [35, с. 23; 93, с. 23]; з іншого боку, зміст правового статусу полягає у правосуб'єктності як певному колі основних прав, які визначають правове становище особи у суспільстві [1, с. 635] або юридично закріплене становище людини в суспільстві – все те, що так чи інакше юридично визначає, характеризує, затверджує реальне становище людини в суспільстві [111, с. 48]. У подальшому ми дотримуватимемося першого підходу, оскільки він визначає найбільш повне відображення динамічних процесів, які відбуваються зі зміною комплексу прав, обов'язків й інтересів засуджених до позбавлення волі.

Розглянемо зміст прав засуджених у контексті нашого дослідження. Правове положення засудженого практично визначає характер правовідносин між персоналом виправної колонії, який виконує кримінальне покарання, та засудженим, який його відбуває. Такі правовідносини виникають на основі прав та обов'язків, установлених у кримінально-виконавчому законодавстві. На цій підставі визначається і зміст усієї діяльності щодо досягнення цілей покарання та досягнення мети кримінально-виконавчого законодавства.

При розгляді прав засуджених неможливо обійти увагою і їх соціальну роль та призначення. Соціальне призначення прав засуджених обумовлюється соціальною роллю їх самих. Воно полягає у зміцненні режиму законності під час виконання покарання, оскільки міра свободи засудженого визначає міру обмеженості держави стосовно нього, дотримання якої – один з основних обов'язків її представників. Сутністю прав засудженого є надання особі можливості певної поведінки.

Як уже нами зазначалося, крім основних прав людини і громадянина засуджені до позбавлення волі мають специфічні права, обумовлені порядком відбування та виконання даного покарання. Загальні права засуджених визначаються ст. 8 КВК України й детальніше регламентуються відповідним розділом КВК. Стаття 107 КВК України має за мету регламентацію саме прав засуджених до позбавлення волі на певний строк. Зупинимося детальніше на їх розгляді, оскільки це має принципове значення для з'ясування правового статусу засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, у контексті їхньої кримінально-виконавчої характеристики. Насамперед при дослідженні цього питання для нас було важливим з'ясувати саму процедуру ознайомлення засуджених з їхніми правами та обов'язками. Адже без розуміння самим засудженим власних прав неможливо говорити про дотримання вимог режиму тримання, впливу інших засобів ВіР на особу, яка відбуває покарання.

Відповідно до порядку виконання покарання адміністрація УВП зобов'язана ознайомити засуджених із порядком та умовами відбування покарання, зокрема й з їхніми правами. На запитання, як саме Вас ознайомили з правами засудженого, ми отримали такі відповіді: 71% засуджених були ознайомлені відповідно до КВК України, тобто їх права були доведені працівниками УВП; у 15% випадків з такими правами їх ознайомили інші засуджені і ще у 14% випадків – ознайомились самостійно, прочитавши це у КВК України. В цілому така ситуація є типовою для місць позбавлення волі. Як бачимо, значний відсоток працівників УВП сумлінно ставиться до виконання покладених на них обов'язків, проте загалом чимала кількість засуджених залишається поза увагою адміністрації УВП і не отримує кваліфікованої правової допомоги у роз'ясненні своїх прав та обов'язків, що у подальшому може призвести до низки негативних наслідків, як-то: порушення режиму утримання, необґрунтовані скарги засуджених, конфліктні ситуації з персоналом виправної колонії.

Важливим елементом у структурі правового статусу є дотримання права засудженого на отримання посилок/передач, спілкування з рідними та близькими шляхом листування і побачень, адже реалізація перерахованих нами прав є важливою складовою успіхів персоналу колонії щодо ефективного застосування основних засобів ВіР, крім цього реалізація цих прав перебуває у тісному взаємозв'язку з умовами відбування покарання. Доцільно навести висновки, до яких доходять окремі вчені, досліджуючи кримінально-правові засади виконання кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки. Вони зокрема стверджують, що правовий статус засудженого є важливим компонентом умов відбування покарання. Така позиція є логічною та вмотивованою, враховуючи, що дотримання прав засуджених і виконання ними своїх обов'язків є необхідною передумовою не тільки відбування, а й виконання кримінального покарання [22, с. 95].

Проводячи дослідження серед засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, ми з'ясували, що абсолютна їх більшість скористалася своїм правом на отримання протягом року посилок (передач) – 79%; не використали своє право 21% засуджених. Як видно з отриманих результатів, засуджені надають велике значення можливості отримання від рідних, друзів і знайомих додаткового харчування або інших важливих для життя в УВП матеріальних благ у вигляді посилок (передач). Враховуючи рекомендації нового варіанту Європейських тюремних правил [66, с. 20], Верховна Рада України внесла відповідні зміни до КВК України. Відповідно до них засудженим дозволено отримувати посилки (передачі) без обмежень (ст. 112 КВК України), що, на наше переконання, сприяє не тільки підтриманню життєвих функцій організму, але й належному моральному клімату серед засуджених.

Зв'язок із сім'ями та близькими людьми засуджені можуть підтримувати через короткострокові і тривалі побачення, а також телефонні розмови.

Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями зазначають, що їм необхідно давати можливість спілкуватися через регулярні проміжки часу і під належним наглядом з їхніми сім'ями або друзями, що мають бездоганну репутацію, як шляхом листування, так і безпосередньо у ході відвідин [118, с. 248].

Чинний КВК України передбачає наявність права засуджених на отримання побачень двох видів – короткострокових (тривалістю до чотирьох годин) і тривалих (до трьох діб). Залежно від пропускної можливості приміщень, в яких вони проводяться, тривалість побачень може встановлюватись адміністрацією колонії. В цьому ж нормативно-правовому акті передбачена їх кількість – один раз на три місяці, тобто чотири рази на рік (тривале) і один раз на місяць або дванадцять разів на рік (короткострокове побачення).

Детальний порядок надання та проведення побачень регламентований правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Правом тривалих побачень користується майже половина засуджених (41%) і ще 59% не користувалися ним протягом строку перебування у колонії. Таку ситуацію можна пояснити тим, що більшість засуджених відбуває покарання не на території проживання, а в інших областях України, що обмежує можливості для спілкування з близькими через їх скрутне матеріальне становище.

Наявну ситуацію ми можемо віднести до негативних наслідків покарання, оскільки відсутність або складність у підтримуванні соціально корисних зв'язків негативно впливає на засудженого. Відомий російський вчений І.В. Шмаров до негативних наслідків відбуття покарання також відносить:

- 1) зміну соціального середовища при відбутті кримінального покарання;
- 2) обмеження соціальних зв'язків і сфери спілкування засуджених при виконанні кримінального покарання;

3) зміну соціальних функцій засуджених при виконанні кримінального покарання [232, с. 86].

Ми в цілому згодні із запропонованою класифікацією негативних наслідків і вважаємо, що вона може бути застосована до засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ. Що стосується короткострокових побачень, то ситуація тут дещо краща. Так, 58% опитаних нами засуджених скористалися своїм правом на короткострокове побачення і лише 42% не мали побачень з рідними.

Телефонні розмови, як різновид спілкування засуджених із зовнішнім світом, становлять невід'ємну частину їхніх прав, пов'язаних із підтриманням стосунків із рідними та друзями. У виправних колоніях не обладнуються спеціальні переговорні пункти, і тому спілкування здійснюється у присутності представника адміністрації колонії у спеціально відведеному приміщенні. Своїм правом на телефонну розмову скористалися лише 31% засуджених.

Така невелика частка засуджених пояснюється тим, що більшість з них не має на власних особових рахунках відповідної суми коштів, оскільки не забезпечена роботою, або вони не надходять від родичів. Взагалі фінансова проблема є важко вирішуваною для місць позбавлення волі через незабезпеченість засуджених роботою та низьку її оплату. З цього приводу доречно зазначає О. М. Неживець «Особи, позбавлені волі, повинні забезпечуватися роботою і отримувати за свою працю заробітну плату, на яку можуть існувати, тобто одягатися, харчуватися, задовольняти культурні потреби, оплачувати комунально-побутові та інші, реально надані їм послуги...» [129].

Даючи характеристику правовому статусу засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, ми не можемо оминати своєю увагою й права засуджених на звернення за захистом порушених прав і свобод. Як відомо, пенітенціарна система отримала «славу» закритого товариства, в якому, на думку правозахисників, панує «культ» порушення прав людини [46]. Однак результати нашого опитування свідчать, що така інформація не зовсім

відповідає сучасному стану речей у ВКСРБ. Приміром, зі зверненнями щодо порушення своїх прав звернулося до громадських та інших урядових організацій лише 21% засуджених. Представники громадських організацій отримують звернення різного змісту лише від 53% опитаних нами засуджених, причому постійно спілкуються з ними 11% засуджених, а 36% не виявляють бажання взагалі спілкуватися з ними, що свідчить про дещо завищену самооцінку з боку громадських організацій в їх впливі на життя в колонії.

Таким чином, підсумовуючи викладене, дослідження правового статусу засуджених можемо констатувати, що це поняття у науці кримінально-виконавчого права потребує подальшого дослідження та включає широке коло суспільних відносин, пов'язаних із процесом виконання та відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у ВКСРБ.

На сучасному етапі розбудови кримінально-виконавчої системи та законодавства помітна відсутність чіткого визначення самого поняття правового статусу цієї категорії засуджених, що, на наше переконання, значно заважає реалізації принципу законності під час виконання вироку суду та ВіР засуджених. Водночас, хоча правовий статус засуджених і базується на загальноправовому статусі громадян України, проте у зв'язку із засудженням особи він зазнає певної трансформації, оскільки покарання є видом державного примусу і полягає у застосуванні до засудженого певних обмежень у правах і обов'язках.

2.4. Ступінь виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки

Кримінально-виконавча характеристика засудженого повинна відігравати важливу роль у досягненні мети покарання, завдяки чому

проводиться триваюче у часі вивчення засудженого протягом усього терміну перебування в установі виконання покарань. Ця характеристика віддзеркалює зміни у поведінці, психоемоційному стані засудженого, ставленні його до основних засобів ВіР, завдяки чому процес виконання покарання здійснюється планово і у кінцевому результаті повинен досягати своєї мети [217, с. 75].

Відповідно до положень кримінального права метою покарання є виправлення засудженого, а також запобігання вчиненню нових злочинів, як засудженим так і іншими особами. У свою чергу КВК України розширює призначення покарання, ставлячи за мету крім виправлення ще й захист інтересів особи, суспільства і держави.

З цього приводу буде доречним навести точку зору А.Н. Радищева, який вважав, що державна влада має всі засоби для профілактики злочинності. До таких він відносив: 1) заборонні, 2) спонукальні, 3) застережливі. Всі вони повинні ґрунтуватися і визначатися діючим правом. Заборонні засоби – заходи покарання, передбачені відповідними законами. «Мета будь-яких покарань не може бути іншою, як попередження злочину або виправлення злочинця. Всяка жорстокість і спотворювання особи не досягають у покараннях своєї мети. Як наслідок покарання слід диференціювати таким чином:

- 1) покарання, що спрямовані до виправлення злочинця;
- 2) покарання для попередження злочинів» [176, с. 54].

Характеризуючи позбавлення волі та досягнення цілей покарання, Г. Ф. Хохряков стверджує, що, ставлячи мету пристосування людини в суспільстві, її відділяють від цього суспільства; бажаючи навчити корисній активній поведінці, – тримають в обстановці, де кожен крок розписаний, що виробляє пасивність; бажаючи замінити у свідомості людини шкідливі звички корисними, її тримають серед собі подібних, що сприяє взаємному зараженню [216, с. 299].

Проте у науці кримінально-виконавчого права й досі не має єдності думок щодо поняття «виправлення» як мети покарання та відсутні ефективні критерії оцінювання виправлення засуджених. Загальновідомо, що одним із таких критерієм є ступінь виправлення засудженого. Зупинимося більш детально на з'ясуванні змістовного наповнення виправлення засудженого та практичного аспекту оцінки його виправлення завдяки саме ступеню виправлення як оціночному критерію.

За часів існування виправно-трудового права відомий радянський вчений М.А. Стручков, одним із перших комплексно підійшов до розгляду цього поняття. Під виправленням засудженого він розумів: по-перше, результат певного впливу на особу, яка скоїла злочин, і, по-друге, специфічний виховний процес, що протікає в умовах виконання покарання і застосування заходів виправно-трудової дії [191, с. 64].

Ще один відомий російський вчений О.І. Зубков виправний вплив розглядав як широкий комплекс виховних заходів або впливів – працю, навчання, професійну підготовку, розвиток самодіяльності та багато іншого, що покликано формувати позитивні властивості особистості, які в кінцевому результаті і свідчать про ступінь виправлення засуджених [207, с. 17].

У літературі з кримінально-виконавчого права існує також точка зору, що виправлення засудженого – це міра подолання дефектів у його свідомості, перетворення його на безпечну для суспільства людину. Саме в цьому контексті виправлення засудженого і стає об'єктом правової оцінки. При цьому міра подолання дефектів – це і є якісний показник досягнення кінцевої мети застосування кримінального покарання, який витікає з проведеного оцінювання стану виправлення засудженого.

А.Ф. Сизий, досліджуючи виправлення засуджених, зазначає, що воно становить собою певний рівень правослухняної поведінки, який є нормальним (звичайним), тобто необхідним мінімумом належної поведінки, крім цього він може включати в себе ще й пасивний рівень правослухняної поведінки. Пасивний (конформістський) рівень правослухняної поведінки є

звичайним дотриманням засудженим норм права, пристосуванням, підпорядкуванням своєї поведінки діям і позиції оточення, тобто це свого роду позитивна бездіяльність [178, с. 90]. За такої форми поведінки засуджений пасивно дотримується правових приписів, прагне пристосуватися до оточення, не виділятися. Засуджений навмисно ухиляється від використання своїх суб'єктивних прав, свого роду самообмежуючи їх.

Стосовно пасивної правомірної поведінки В.Л. Кулаков зазначає: «правомірна поведінка знаходить вираження як у позитивній дії, так і в позитивній бездіяльності, коли людина утримується від вчинення дій, небезпечних для тієї чи іншої соціальної спільності або конкретної особи» [99, с. 580-581]. Пасивна правомірна поведінка засудженого – це такий рівень діяльності, який є дотриманням індивідом правових приписів через підпорядкування його вчинків дії навколишній дійсності або обставинам.

Колб О.Г., аналізуючи природу засобів ВіР засуджених, робить висновок про те, що зазначені в законі засоби є видом діяльності як суб'єкта, так і об'єкта виправного та профілактичного впливу. На його думку, під основними засобами ВіР засуджених слід розуміти закріплені в нормативно-правових актах форми впливу на особистість засудженого, напрямки діяльності адміністрації УВП, що забезпечують процес позитивних змін і свідоме відновлення особи в соціальному статусі повноправного члена суспільства [77, с. 56].

Слушною нам видається думка А.Х. Степанюка, який доходить висновку, що мета виправлення засудженого є комплексною проблемою, яка більше тяжіє до педагогіки та психології [183, с. 46]. Звичайно, без педагогічного та психологічного підґрунтя вивчення засудженого неможливо вести мови про комплексність цього явища, яка, на нашу думку, і вирізняє кримінально-виконавчу характеристику засуджених. Така характеристика, маючи в своєму складі відомості про ступінь виправлення засудженого, не

може обійтися без знань, якими оперують пенітенціарна педагогіка та психологія.

Окреме наукове дослідження В.А. Бадири, присвячене гендерним особливостям виправлення жінок, цікавить нас саме через те, що в ньому дослідник визначає виправлення злочинця як зміну в його моральній сфері, справедливо зауважуючи при цьому, що остання більшістю вчених розуміється у більш широкому контексті, ніж власне моральна сфера суспільства та індивіда; вона охоплювала не лише моральні цінності людини, а певною мірою і внутрішній світ – світосприйняття, духовну основу життя, ставлення до оточуючих як до рівних у ціннісному розумінні суб'єктів [8, с. 9].

Незважаючи на різноаспектність поглядів щодо виправлення засудженого, чинний КВК України у ч. 1 ст. 6 визначає його як процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та створюють у нього готовність до самокерованої правослужняної поведінки. На нашу думку, виправлення засудженого – це насамперед процес, який повинен тривати протягом терміну перебування засудженого в установі виконання покарань. До цього процесу залучаються відповідно всі працівники та служби установи, адже, на наше глибоке переконання, у цьому напрямку доцільно спрямовувати роботу всіх без винятку служб установи, а не перекладати виконання завдання виключно на соціально-виховну та психологічну службу УВП. Пенітенціарна педагогіка, розглядаючи основні закономірності педагогічного процесу в УВП, також звертає увагу на те, що виправлення засудженого не можна розглядати однобічно – лише як результат впливу працівників УВП, адже це результат і «самозмінювання» особистості засудженого у процесі його діяльності [139, с. 38].

Якщо ми уважно проаналізуємо норми КВК України, які стосуються підстав застосування до засуджених зміни умов тримання, заходів заохочень та стягнень, то помітимо, що законодавець використовує саме психолого-педагогічну класифікацію критеріїв в оцінюванні ступеня виправлення.

Зокрема у змісті ч. 1 ст. 101 КВК України підставою для застосування як заохочення переведення засудженого до установи меншого рівня безпеки є те, що засуджений стає на шлях виправлення, а для переведення на більш суворий рівень безпеки (ч. 3 ст. 101 КВК України) – що є злісним порушником режиму тримання. В основу такої психолого-педагогічної класифікації покладено вивчення особистості засудженого та його ставлення до основних засобів виправлення, вчиненого злочину, адміністрації й вихователів, колективу засуджених [132, с. 215].

Складаючи кримінально-виконавчу характеристику засудженого, який відбуває покарання у ВКСРБ необхідно відображати в її змістовному наповненні зміни, що спостерігаються в свідомості, переконаннях засудженого, усвідомлення ним характеру вчиненого діяння, наслідків, які воно завдало суспільству, та осуду, який виразився у засудженні до кримінального покарання. Такі зміни можуть проявитися лише в результаті усвідомлення засудженим вини у вчиненому ним злочині та справедливості призначеного покарання. Усвідомлення засудженим своєї вини завжди є ознакою готовності його розумово та психічно нести покарання [32, с. 186-187] та, як наслідок, – сприймати застосування засобів ВіР.

Під час проведення дослідження нами було з'ясовано ставлення засуджених до призначеного судом покарання та вироку суду. Половина засуджених вважають призначене судом покарання справедливим (52%), несправедливим – 44%, а 4% байдуже ставляться до призначеного судом покарання. Зазначені результати дозволяють припустити, що застосування основних засобів ВіР у ВКСРБ є відносно ефективним, оскільки переважна більшість засуджених розуміють справедливість призначеного судом покарання. Зазначимо, що розкаюються у вчиненому злочині 67% і ще 27% визнають часткову провину у ньому. Щодо розкаяння засуджених у вчиненому злочині хотілося б зазначити, що такі відомості мають більш інформаційний характер, оскільки, як свідчить досвід спілкування дисертанта

із персоналом УВП, засуджені часто схильні до надання неправдивих відомостей.

Наступне, що ми повинні враховувати під час оцінювання ступеня виправлення засудженого як елемента його кримінально-виконавчої характеристики, є відомості про стягнення та заохочення засудженого. Від кількості, характеру стягнень та заохочень залежить ефективність процесу виконання кримінального покарання, адже поведінка засудженого багато в чому свідчить про його ставлення до відбування покарання, правильності застосування основних засобів ВіР. Дисциплінарна практика, яка включає в себе облік стягнень і заохочень, прямо пов'язана зі зміною умов відбування такого покарання відповідно до ст. 100 КВК України.

З метою визначення ефективності застосування дисциплінарної практики до засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, проведемо її аналіз, враховуючи такі показники:

- 1) географію стягнень (ст. 132 КВК);
- 2) правомочність накладання стягнень та заохочень (ст. 135 КВК).

Серед засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, питома вага тих, які мали стягнення протягом строку перебування в установі, становить 66%, решту (34%) становлять ті засуджені, які їх не мали. Як видно з отриманих результатів, для таких засуджених характерним є допущення порушень режиму відбування покарань і наслідок у вигляді застосування відповідних санкцій.

Залежно від правомочності накладання стягнень, згідно із чинним КВК України (ст.135) правом застосування заходів стягнення та заохочення користуються начальник колонії чи особа, яка виконує його обов'язки, а також його прями начальники та начальник відділення СВІР. Проведений нами аналіз дисциплінарної практики засуджених показав, що майже порівну розподілилися частки накладених стягнень. Так, 30% стягнень були накладені правами начальника СВІР, у свою чергу питома вага стягнень, накладених правами начальника УВП, становить 36%.

Отримані результати свідчать про те, що керівництво ВКСРБ постійно контролює ситуацію з вчиненням порушень засудженими, і як наслідок – більший відсоток стягнень, накладених правами начальника УВП. Поряд із цим начальники відділень СВІП також не стоять осторонь профілактики вчинення порушень засудженими і користуються своїм правом накладати стягнення та заохочення.

Якщо проаналізувати географію стягнень засуджених, тобто самі види стягнень, то отримаємо результати, які свідчать про:

- 1) характер і тяжкість вчинених правопорушень;
- 2) ефективність виховних заходів;
- 3) індивідуалізацію при накладенні стягнень.

Відповідно до ст. 132 КВК України існують такі види стягнень:

- попередження;
- догана;
- сувора догана;
- дисциплінарний штраф у сумі двох мінімальних розмірів заробітної плати;
- скасування поліпшених умов тримання, передбачених статтями 138-140 і 143 КВК України;
- поміщення засуджених до дисциплінарного ізолятора з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до 15 діб;
- переведення засуджених, які утримуються у виправних колоніях, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців.

За отриманими нами результатами наводимо таку характеристику застосування персоналом УВП заходів стягнення щодо засуджених досліджуваної категорії: найпоширенішим заходом стягнення є попередження, яке застосовувалася у 29%. Це пояснюється тим, що цей захід застосовується до категорії незначних порушень режиму тримання, а також

не потребує проведення додаткових перевірок для винесення стягнення. Догана становить 24% від усіх видів стягнень, застосованих до порушників, а сувора догана – 14% від загальної кількості стягнень. Таким чином, можемо констатувати, що у більшості випадків персонал колонії застосовує усні або письмові стягнення, які є наслідком вчинення незначних правопорушень засудженими, і такі стягнення становлять 67%.

Майже порівну розподілилися за відсотковим співвідношенням такі стягнення, як: скасування поліпшених умов тримання (3%), поміщення до дисциплінарного ізолятора (4%) та переведення до приміщення камерного типу (5%). Ця категорія стягнень застосовується до найбільш тяжких порушень режиму тримання або враховуючи характеристику засудженого, а саме: кількість минулих непогашених або не знятих у встановленому порядку стягнень; поведінку засудженого; спрямованість його особистості та інші критерії. Зрозуміло, що накладенню стягнень передують певні порушення встановленого порядку відбування покарання засудженим. Опитані нами працівники ВКСРБ зазначають, що найбільш часто засуджені вчиняють такі порушення: невиконання розпорядку дня – 90%; порушення форми одягу – 5%; зберігання заборонених предметів – 3%; необґрунтована відмова від праці – 2%.

Розглядаючи ступінь виправлення засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ в структурі кримінально-виконавчої характеристики засуджених, ми повинні звернути особливу увагу на заходи заохочення, які застосовуються до засуджених. Вони передбачають насамперед позитивне ставлення засудженого до засобів ВіР, не вчинення ним порушень режиму утримання, сумлінне ставлення до праці й інші правомірні дії. Згідно зі ст. 135 КВК України правом застосування заходів заохочення та стягнення у виправній колонії наділені начальник УВП чи особа, яка його замінює, та начальник відділення СВПР.

Серед найбільш часто застосованих персоналом колонії заходів заохочення опитувані виділяють такі: подяка (78%). Широке розповсюдження

подяки, як заходу заохочення засудженого, можна пояснити тим, що вона не потребує від адміністрації УВП жодних зусиль щодо обґрунтованості: мається на увазі, що при будь-якій позитивній поведінці начальник відділення СВПР має право заохотити, надавши засудженому як заохочення усну подяку, й лише надання подяки правами начальника колонії потребує певних зусиль – складання відповідного наказу по установі, подання необхідного вмотивування (характеристики).

Серед переліку заохочень, які має право застосовувати до засуджених адміністрація колонії, заслуговують на увагу такі, як: дозвіл на одержання додаткового короткострокового побачення (3%), тривалого побачення (3%). Як видно з отриманих нами результатів, адміністрація колонії виважено підходить до застосування таких видів заохочень. Їх використання, на нашу думку, є найбільш стимулюючим заходом, який показує ставлення персоналу до засуджених. На жаль, адміністрація УВП практично не застосовує такий стимулюючий захід заохочення, як зняття раніше накладеного стягнення. Лише у 4% випадків він мав місце.

Не знайшли свого застосування на практиці заохочення, пов'язані із залученням установою певних матеріальних ресурсів, а саме: нагородження похвальною грамотою – 2,4%, подарунком – 2,4%, грошова премія – 1,6%, з поміж усіх опитаних респондентів з числа засуджених. На нашу думку, таку ситуацію можна пояснити скрутним матеріальним становищем деяких установ виконання покарань і відсутністю цільових коштів. Важливу роль у незначному відсотку заохочень, що припадає на долю засуджених, відіграє й те, що більшість з них не бажає сприймати позитивно режимні вимоги та працю у місцях позбавлення волі, а також, як зазначає П.П. Михайленко, підкреслює своєю поведінкою небажання скоритися закону [116, с. 868].

У межах нашого дослідження хочемо звернути увагу на такий документ, як програма диференційованого виховного впливу. Його наявність у КВК України є новелою, яку законодавець вніс у період його розробки. Програма складається начальником відділення СВПР, починаючи з прибуття

засудженого до УВП і продовжується протягом всього строку перебування в ній [154,]. Чинний КВК України під такою програмою вбачає комплексний документ, який містить відомості про можливість досягнення протягом періоду відбування покарання його цілей за допомогою всіх засобів ВіР. Тому він повинен відображати наступні критерії: результати психологічного спостереження за засудженим; результати проведення індивідуальної роботи; характеристика реалізації програми. Врахування цих критеріїв дасть розгорнуту інформацію про конкретного засудженого у певний період відбування покарання. Враховуючи це, ми повинні обов'язково брати уваги результати виконання цієї програми засудженими, які відбувають покарання у ВКСРБ, для оцінки ступеня їхнього виправлення в межах кримінально-виконавчої характеристики.

На останок зазначимо, що вивчення практики діяльності виправних установ середнього рівня безпеки, причин і умов, які сприяють здійсненню рецидивної злочинності, переконливо показує, що значна кількість помилок робиться під час оцінювання виправлення засуджених, оскільки в основі застосування всіх заохочувальних заходів на першому місці повинні перебувати показники виправлення засуджених, а не період відбутого ними покарання або інші формальні умови. Дане твердження обґрунтовується і отриманими статистичними даними. Так за 2010 рік з ВКСРБ умовно достроково звільнено та замінено покарання більш м'яким 11747 засудженим (54% від загальної кількості звільнених засуджених (21796) за 2010 рік). Протягом вказаного періоду до ВКСРБ поступило 48345 засуджених з яких: 18921 – вперше (в тому числі знову засуджених - 12991) та 29424 неодноразово 12991 (в тому числі знову засуджених – 18974 та 18880 раніше відбувавших покарання). Відповідно застосування щодо засуджених яких-небудь заохочувальних заходів без вдумливого, ретельного аналізу всіх показників і даних про його виправлення, без глибокого вивчення особи засудженого є передчасним. Також ефективність діяльності УВП залежить від якісного виконання завдань, що стоять перед ними, у найбільш

оптимальні терміни. Багато в чому це залежить від кількості засуджених, що виправилися, бо, виправляючи особу, яка вчинила злочин, ми тим самим вирішуємо й інші завдання, які стоять перед кримінально-виконавчою системою.

У науці кримінально-виконавчого права доведено, що об'єктивним критерієм, за допомогою якого визначається ефективність кримінально-виконавчої системи держави, зокрема і її невід'ємної частини – установ виконання покарань, є стан рецидивної злочинності, який, на сьогоднішній день, в Україні являється досить критичним. Протягом 2010 року до ВКСРБ поступило 48345 (більш ніж в два рази ніж звільнених) засуджених з яких: 18921 – вперше (в тому числі знову засуджених - 12991) та 29424 неодноразово 12991 (в тому числі знову засуджених – 18974 та 18880 раніше відбувавших покарання). Така ситуація пояснюється, в першу чергу, економічними, політичними та соціальними проблемами в нашій державі. У свою чергу рецидивна злочинність – це до певної міри і результат неефективної виправної дії пенітенціарних установ, які всупереч своїм завданням не змогли повернути засудженого в суспільство повноцінним, законослухняним громадянином. Як слушно зауважує В.С. Батиргарєєва, останнім часом філософія виправлення засуджених, які відбували покарання і повертаються в суспільство, все більше і більше переглядається та переоцінюється. І навіть не завжди наявний результат їхнього юридичного виправлення [14, с. 91].

Оцінка ступеня виправлення засуджених є віддзеркаленням аксіологічних переконань у кримінально-виконавчому праві, згідно з якими пізнання спрямованості засуджених у період відбуття покарання побудовано на системі соціально-значущих «цінностей», тобто на певній сукупності критеріїв. Таким чином, ступінь виправлення засуджених – *це сукупність критеріїв, необхідних для оцінки ефективності комплексного застосування основних засобів ВіР для досягнення мети покарання* (курсив наш. – О.Ш.).

Тому основою, підґрунтям оцінювання ступеня виправлення засуджених, як логічної операції, є аксіологічна інтерпретація явищ, подій або дій, а використання під час цього оцінювання системи заздалегідь визначених критеріїв є ціннісним ставленням до виправлення засуджених.

Висновки до розділу 2

Таким чином, підводячи підсумок розгляду кримінально-виконавчої характеристики засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, ми дійшли таких висновків:

1. різноманітність характеристик (ознак) засуджених відображає складність проблеми вивчення особи злочинця. Разом з тим слід підкреслити, що вивчення асоціальної особи засудженого обумовлюється кінцевою метою такого вивчення – виправленням засуджених і запобіганням вчиненню ними нових злочинів;

2. враховуючи здобутки таких наук, як кримінологія та кримінально-виконавче право, нами пропонується під кримінально-виконавчою характеристикою засуджених які відбувають покарання у ВКСРБ розуміти результат вивчення особи засудженого, який відбуває покарання у ВКСРБ, через призму соціально-демографічних, кримінально-правових ознак, врахування його правового статусу, завдяки чому забезпечується його виправлення і ресоціалізація;

3. вивчивши соціально-демографічні ознаки засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, нами були виділені найбільш значимі, а саме: вік, стать, соціальне положення особи до засудження. Таким чином, даючи характеристику цим засудженим, можна говорити про те, що у ВКСРБ відбувають покарання засуджені чоловічої статі в більшості випадків у віці від 25 до 35 років, які є жителями міст, мають середньо-спеціальну освіту, до засудження не мали постійного місця роботи, неодружені. Виявлені нами соціально-демографічні особливості дають необхідну інформацію персоналу

ВКСРБ щодо врахування у соціально-виховній роботі із засудженими зазначених нами ознак;

4. охарактеризувавши засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, в контексті вчинених ними злочинів, ми дійшли висновку, що переважна їх більшість відбуває покарання за злочини, пов'язані із заволодінням майном, і злочини насильницького характеру. Викликає певну тривогу те, що 27% засуджених вчинили злочини у період відбування покарання у виді позбавлення волі, а ще 69% – під час відбуття інших покарань. Таким чином, можемо констатувати, що засуджені у ВКСРБ характеризуються високим рівнем криміногенної зараженості, а це в свою чергу потребує від персоналу колонії зусиль для налагодження профілактичної роботи із ними;

5. правовий статус засуджених характеризується наявністю прав, обов'язків і законних інтересів, які визначаються чинним КВК України. Нами встановлено, що засуджені, які відбувають покарання у ВКСРБ, користуються широким колом прав, поряд із цим їх використання зводиться до задоволення своїх потреб як матеріального, так і духовного значення;

6. доводимо, що важливим елементом у структурі кримінально-виконавчої характеристики засуджених є ступінь їх виправлення – як оціночна категорія, що дозволяє зробити висновок про результати сприйняття засудженим основних засобів ВіР. Наведено авторське його визначення: це сукупність критеріїв, необхідних для оцінки ефективності комплексного застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації для досягнення мети покарання.

РОЗДІЛ 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСОБІВ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ

3.1. Режим як засіб виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки

Одним із основних засобів ВіР засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим). Режим створює умови для суспільно-корисної праці засуджених, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, соціально-виховної роботи та громадського впливу [94].

У ч. 1 ст. 102 КВК України зазначено, що режим забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених. Наведена норма не розкриває поняття *режим відбування покарання*, а лише вказує перелік складових процесу виконання та відбування покарань, які забезпечуються режимом. Разом із тим заслуговують на увагу і становлять безсумнівний інтерес визначення режиму, подані у працях О.М. Джужи, О.Б. Пташинського, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова.

В.М. Трубников визначив режим виконання і відбування покарання як сукупність норм кримінально-виконавчого права, що регулюють порядок і умови виконання і відбування кримінальних покарань, які забезпечують реалізацію покарання засуджених і створюють умови для ефективного застосування інших засобів виховного впливу [92, с. 148]. Автор стверджує, що режим виконання і відбування покарання в УВП містить правила,

застосування яких забезпечує підтримку необхідного порядку і дисципліни засуджених до позбавлення волі. Ці правила регламентують:

- 1) охорону і нагляд за засудженими;
- 2) встановлення системи заходів заохочення і стягнення;

3) передбачення можливості застосування особливих заходів безпеки [92, с. 176]. О.М. Джужа з цього приводу зазначає, що режим позбавлення волі – це встановлена нормами кримінально-виконавчого права система правообмежень і спеціальних правил поведінки засуджених під час відбування покарання, метою якої є їх виправлення. До системи правообмежень вчений відносить: перебування протягом строку покарання в спеціальній установі закритого типу (ізоляція засудженого); постійний нагляд (контроль); цензура кореспонденції, догляд посилок (передач) і бандеролей; обмеження листування; позбавлення права зберігати і використовувати гроші та цінні папери [102, с. 162].

На думку А.Х. Степанюка, режим виявляє свою здатність служити певному набору цілей та завдань і сам виявляється сукупністю певних можливостей, що і дозволяє визначити його як засіб різних цілей і завдань. Тому режим автор розглядає і як засіб виправлення засуджених, і як засіб виконання і відбування покарання [184, с. 216-217]. Засобами забезпечення режиму в місцях позбавлення волі А.Х. Степанюк називає охорону, нагляд за засудженими, технічні засоби нагляду й контролю, оперативно-розшукову діяльність, режим особливих умов у колоніях, застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, а також залучення сил і засобів колонії, органів і установ виконання покарань для підтримання правопорядку в установах виконання покарань [93, с. 177].

О.Б. Пташинський підкреслює, що режим – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних

категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених [163, с. 53].

Отже, у науковій літературі режим відбування покарання розглядається як сукупність матеріальних і процесуальних норм, що регламентують діяльність адміністрації пенітенціарних установ, на які покладено законом функції виконання покарання, забезпечують його реалізацію, а також сукупність умов і правил відбування кримінального покарання засудженим, або як правила проживання, які не мають карального змісту, але спрямовані на створення елементарних умов спільного проживання і не містять у собі яких-небудь правообмежень [209, с. 77-78].

Таким чином, режим – це уклад або спосіб життя засудженого в УВП, врегульований нормами права. Поняття режиму, на нашу думку, охоплює переважну більшість відносин, які відбуваються у виправних установах. Режим являє собою врегульований нормами порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі, пов'язаний з ВіР засуджених. Режим позбавлення волі – це встановлений законом порядок виконання (відбування) призначеного покарання, що відображає властивий цьому покаранню комплекс правообмежень, виступає як один з основних засобів ВіР засуджених, створює необхідні умови застосування та забезпечує саме застосування інших засобів ВіР засуджених [188, с. 65].

Режим як засіб ВіР засуджених передбачає цілеспрямовану та спільну діяльність персоналу кримінально-виконавчих установ, спрямовану на формування особистості засудженого як повноправного члена суспільства, здатного виконувати вимоги загальнообов'язкових правил поведінки та забезпечувати їх реалізацію в межах особистого життя. Виправний вплив на поведінку засудженого через встановлений порядок виконання і відбування покарання (режим) повинен здійснюватись з урахуванням типів особистості, психологічних та індивідуальних особливостей, ступеня педагогічної занедбаності засуджених.

Для реалізації заходів ВіР режим відбування покарання постає немовби «точкою опори», завдяки якій організація та сприйняття виправного впливу відбуваються предметніше, і це полегшує цілеспрямованість виправлення особи. Більше того, правообмеження, що містяться в режимі, спонукають засуджених до намагання законним шляхом використати ті блага, що наявні у сфері виправного впливу. У той самий час у взаємодії з режимом заходи виправного впливу сприяють правильному сприйняттю покарання засудженими, переконують їх в його справедливості та необхідності відбутися покарання без вчинення нових злочинів і порушення встановлених в УВП правил поведінки [77, с. 58-59].

Встановлений порядок виконання та відбування покарання включає як заходи виправного характеру, так і правообмеження засуджених, у чому й виражено покарання. Правообмеження та обов'язки засуджених, встановлені кримінально-виконавчим законодавством, забезпечуються можливістю застосування примусових заходів. Проте застосування цих правообмежень – не самоціль, їх призначення полягає в тому, щоб забезпечити належне виконання покарання відповідно до завдань, поставлених перед УВП кримінально-виконавчим законодавством. Ці правообмеження застосовуються як психолого-педагогічний засіб впливу на окремо взятого засудженого з метою його виправлення, ресоціалізації та запобігання вчиненню нових злочинів. Реалізація кари властива виконанню всіх видів покарання, але її обсяг залежить від конкретного виду.

Позбавлення громадянина одного з основних суб'єктивних прав – свободи волі – веде до обмеження сукупності найбільш значимих для нього соціальних цінностей і благ – свободи пересування, спілкування, соціальних зв'язків, можливості розпоряджатися багатьма важливими суб'єктивними правами. Тому ізоляцію особи від суспільства варто розглядати як комплекс правообмежень, оскільки позбавлення чи звуження обсягу її прав обумовлене саме ізоляцією [77, с. 24].

Режим в УВП є засобом забезпечення правопорядку на всіх об'єктах колонії та на виробничих дільницях інших відомств, його норми звернені не тільки до засуджених, а й до інших осіб, зокрема, які відвідують місця позбавлення волі. Ці особи повинні дотримуватися встановлених в УВП і на їх виробничих об'єктах правил взаємовідносин із засудженими. Тому правила режиму звернені і до цих категорій громадян, адже регулюють їх поведінку в місцях позбавлення волі та спрямовані на реалізацію завдань з “виконання відбування покарання”, зокрема на профілактику злочинів у місцях позбавлення волі.

Недотримання правил виконання і відбування покарання призводить до відповідальності порушника режиму у встановленому законодавством порядку. Тому адміністрація УВП повинна прагнути, щоб будь-яке порушення режиму засудженими не залишалось непоміченим і одержало відповідне реагування з боку адміністрації. За фактом правопорушення з боку засуджених представники адміністрації можуть обмежуватись індивідуальною бесідою чи обговорювати проступок на засіданні громадських організацій засуджених, але в окремих випадках (визначених нормами кримінально-виконавчого законодавства) засуджені повинні притягуватися до дисциплінарної відповідальності.

Так проаналізувавши данні опитування працівників ВКСРБ, нами з'ясовано, що серед порушень, які вчиняють засуджені в даних установах, респонденти назвали: необґрунтовану відмову від праці, вживання спиртних напоїв, збереження заборонених предметів – 40%; гру в азартні ігри, невиконання розпорядку дня – 90%; порушення форми одягу – 23%.

Встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим) регламентує весь уклад життя засуджених як у позаробочий час, так і під час його трудової діяльності, а також охоплює усі сфери їх життєдіяльності, що перебувають під контролем адміністрації УВП. З огляду на вищевказану тенденцію спрямовану на порушення засудженими режиму відбування покарання, адміністрації УВП, зокрема ВКСРБ, необхідно вживати заходів

спрямованих на зміцнення режиму відбування покарання. До таких заходів опитані працівники ВКСРБ віднесли заходи заохочення та стягнення до засуджених – 13%, зробити умови тримання більш суворими – 43%, полегшити умови тримання, ефективно використовувати спецзасоби – 13%, більше уваги зосередити на виховній роботі із засудженими – 33%, збільшити кількість персоналу для роботи із засудженими – 33%.

У правових нормах, які регламентують встановлений порядок виконання та відбування покарання, визначаються основні правила поведінки засуджених в умовах ізоляції. Правила дотримання ізоляції та розпорядку дня, поведіння засуджених у побуті, на виробництві, під час навчання й проведення заходів виховного характеру, нерозривно пов'язані з іншими основними засобами ВіР. Це призводить до того, що часом важко, майже неможливо провести межу й визначити, що певне явище (правило поведінки, вимога режиму) стосується саме режиму, а не інших основних засобів ВіР засуджених.

Невипадково 53% опитаних працівників виправних колоній середнього рівня безпеки пріоритетність серед інших засобів виправлення та ресоціалізації засуджених надано саме режимові відбування покарання.

Правила режиму містяться в усіх засобах ВіР, переплітаються й органічно сплітаються з ними. Від того, наскільки правильно і послідовно адміністрація виправної установи поєднує у своїй практичній діяльності проведення у життя правил режиму в комплексі з іншими основними засобами ВіР, значною мірою залежить вирішення завдань виконання покарання [75, с. 52].

Відбуваючи покарання в УВП, засуджені з перших днів засвоюють правила поведінки та намагаються чітко їх дотримуватись, хоча і не погоджуються з їх змістом. Навіть ті, хто визнає себе винними у вчиненні злочину, намагаються якнайшвидше пристосуватися до умов відбування покарання, знайти своє оточення і заступництво.

Таким чином, режим відбування покарання регламентує життя засуджених в умовах ізоляції з постійним дотриманням правил поведінки, передбачених для даного виду установи виконання покарань, і відображає відповідне ставлення засуджених до правообмежень, які встановлені для даного виду покарання, характер стягнень та заохочень протягом строку відбування покарання, стосунки в колективі засуджених.

Норми режиму охоплюють багатоаспектні взаємовідносини персоналу УВП та засуджених, спрямовані на досягнення єдиної мети суб'єктів даних відносин – виправлення та ресоціалізації засуджених. Тому режим необхідно спрямовувати на збереження (відновлення) соціально корисних зв'язків засуджених із зовнішнім світом.

З цією метою режим у ВКСРБ повинен зводити до мінімуму різницю між життям у УВП та життям на волі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності. У поводженні із засудженими необхідно підкреслювати не виключення їх із суспільства, а те, що вони продовжують залишатися його членами. Тому правильна спрямованість режиму дозволить активізувати сумісні із законом і умовами вироку права засуджених у сфері громадянських інтересів, соціального забезпечення та соціальних пільг.

Режим відбування покарання охоплює всю сукупність матеріальних і процесуальних норм, що регламентують діяльність адміністрації пенітенціарних установ, на які покладено законом функції виконання покарання, забезпечують його реалізацію, а також сукупність умов і правил відбування кримінального покарання засудженим [209, с. 77-78]. Режим регламентує життєдіяльність виправних установ, його правила в повному обсязі обов'язкові для всіх засуджених, які відбувають покарання, та представників адміністрації.

У режимі реалізується каральна властивість покарання. Виховна спрямованість кари під час позбавлення волі полягає у тому, що, примусово ізолюючи злочинця від суспільства у виправну установу, його привчають до додержання дисципліни через неухильне виконання режимних норм [131,

с. 52]. Режим впливає на свідомість і волю засудженого, викликає у нього моральні переживання і страждання, такий психічний стан здатний стримувати засудженого від вчинення нового злочину.

Ізоляція засуджених від суспільства та постійний нагляд за ними, точне і неухильне виконання обов'язків, перегляд кореспонденції, огляд посилок, передач, бандеролей, застосування заходів заохочення, стягнення і безпеки та інших заходів спрямоване на забезпечення встановленого процесу виконання і відбування покарань. Правообмеження, що містяться в режимі, спонукають засуджених до намагання законним шляхом використати ті блага, що лежать у сфері виправного впливу (право на щомісячне додаткове витрачання грошей; умовно-дострокове звільнення тощо).

У той же час, у взаємодії з режимом заходи із запобігання злочинам та виправного впливу сприяють правильному сприйняттю покарання засудженими, переконують їх в його справедливості та необхідності відбутися покарання без вчинення нових злочинів і порушень встановлених в УВП правил поведінки [77, с. 59]. Разом із цим, звикнувши до покарання, людина перестає його сприймати. У цьому сенсі посилення каральної сторони позбавлення волі могло би бути безмежним, але від цього воно не ставало б корисним і розумним. Режим має не озлобляти засуджених, а повинен змушувати засуджених до позитивних змін свого внутрішнього світу і поведінки. Встановлений порядок відбування покарання з часом накладає відбиток на поведінку і в цілому – на характер засудженого, поступово привчаючи до дисциплінованості.

Режим відбування покарання засуджених у виправній колонії середнього рівня безпеки регулює їхню поведінку, оскільки через неї впливає на свідомість, а тому режим є одним із головних засобів виховання дисципліни у широкому її значенні. Додержання людиною режиму виховує її тому що виробляє певні звички і необхідні якості, впливає на вищу нервову діяльність і призводить до встановлення складних нервових зв'язків, які називаються динамічними стереотипами, однак виховний вплив додержання

режимних правил опосередкований внутрішнім ставленням засудженого до цього засобу ВіР.

Важливою умовою є проведення роз'яснювальної роботи із засудженим щодо значення і доцільності режимних умов відбування покарання для його ВіР. Режимні правила поведінки мають бути доцільними і занадто не ускладнювати життя і побут засуджених, адже це негативним чином відіб'ється на виправному процесі [119, с. 194-197]. Режим відбування покарання сприяє формуванню належної поведінки в колонії, дотриманню засудженим порядку і умов відбування покарання. Режим у ВКСРБ не повинен спричиняти страждань, завдавати шкоди здоров'ю або принижувати людську гідність засуджених.

Правила режиму спонукають засуджених дотримуватися вимог закону, не порушувати дисципліну та змінювати свою поведінку протягом періоду відбування покарання на краще. Встановлений порядок виконання та відбування покарання здійснює каральний вплив на засуджених і проявляється не лише у факті позбавлення волі, але й у характері правообмежень, які встановлені законом. Режим також створює відповідні умови для ВіР засудженого, формує у нього відповідальність, врівноваженість, готовність до самокерованої правомірної поведінки, посилює ефективність заходів виховного характеру.

О. Г. Пермінов слушно зазначає, що вимоги режиму містяться в усіх сферах життєдіяльності установ та органів виконання покарань [141, с. 32].

Режим у ВКСРБ охоплює всю сукупність матеріальних і процесуальних норм, які регламентують діяльність виправної колонії, спосіб життя засуджених у процесі відбування покарання. Норми режиму також забезпечують порядок реалізації правообмежень, прав та обов'язків відповідних суб'єктів та учасників даного процесу.

Згідно з Європейськими тюремними правилами режим в установах виконання покарань забезпечує умови життя засудженої особи сумісно з людською гідністю та нормами, прийнятими у суспільстві, зводить до

мінімуму негативні наслідки позбавлення волі, з тим щоб засуджений не втратив почуття самоповаги та особистої відповідальності, підтримує та зміцнює зв'язки з рідними та громадськістю в інтересах засуджених та їх сімей, надає можливість засудженим розвивати навички та схильності, що допоможуть їм включитися у життя суспільства після звільнення.

На підставі вищевикладеного робимо висновок, що режим забезпечує каральний вплив на засуджених, є одним із засобів їх виправлення та ресоціалізації і створює одночасно правові передумови для успішного застосування інших засобів соціально-виховного впливу на особу засудженого, включаючи профілактику злочинів.

3.2. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки як засіб їх виправлення та ресоціалізації

Серед актуальних проблем, які поставлені перед Державною кримінально-виконавчою службою України, гостро стоїть проблема освіти та виховання засуджених як складова частина комплексної національної програми навчання та виховання населення. Тому актуальним є оновлення змісту освіти, впровадження нових пріоритетних напрямків, основних шляхів реформування, нових технологій виховних систем, форм і методів навчання та виховання й пошуку шляхів і засобів їх реалізації, які б відповідали сучасним потребам особи і суспільства [44, с. 3].

Формування свідомості та культури засуджених є проблемою, яка вимагає комплексного підходу до розв'язання загальноосвітнього і професійно-технічного навчання останніх. Навчання засуджених залишається одним із основоположних чинників отримання систематизованих знань, вмінь і навичок, необхідних для їх життєдіяльності. Освіта формує поведінку особи, допомагає у виборі ролі у суспільстві. Освіта у УВП націлена на розвиток особистості засуджених у цілому, приймаючи до

уваги їх соціальний, економічний і культурний розвиток [70]. Процес професійно-технічного навчання засуджених набуває актуальності ще й у зв'язку з приєднанням України до Болонського процесу, головною метою якого є запровадження європейських стандартів освіти.

Загальноосвітнє та професійно-технічне навчання як основний засіб виправлення і перевиховання засуджених вперше було закріплене у ст. 7 Виправно-трудового кодексу УРСР [34]. Практично у всіх установах функціонували професійно-технічні училища, які мали відповідну матеріально-технічну та нормативну базу для проведення навчального процесу. Професійне навчання у виправно-трудових установах забезпечувало отримання засудженими виробничих професій та вирішувало потребу у кваліфікованих кадрах із числа засуджених.

З початком становлення України, як незалежної держави, почало змінюватися правове регулювання загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених. У ст. 53 Конституції України закріплено право кожного громадянина на доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання [81]. Ця норма стала передумовою законодавчого закріплення у ч. 4 ст. 6 КВК України загальноосвітнього і професійно-технічного навчання як одного із засобів ВіР засуджених [94]. Таким чином, вказані кроки відновили та вдосконалили процес отримання освіти засудженими.

Разом із цим основні положення загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених містяться також у Законах України «Про освіту» [156], «Про загальну середню освіту» [151], «Про професійно-технічну освіту» [158], спільних наказах Міністерства освіти і науки та ДДУПВП «Про затвердження положення про умови навчання та отримання базової та повної загальної середньої освіти особами, засудженими до

позбавлення волі, у загальноосвітніх навчальних закладах при установах кримінально-виконавчої системи» [153], «Про затвердження положення про навчальний центр при установі виконання покарань» [152], «Про створення навчальних центрів при установах виконання покарань» [159].

Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених є засобом нейтралізації стану фрустрації, компенсує дефіцит спілкування та впливу зовнішнього середовища в установах виконання покарань, надає засудженим можливість переосмислити свої життєві цінності і погляди, відновити втрачені соціальні риси, властиві повноправному члену суспільства, повернутися до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в ньому.

Людина, яка не має глибоких знань з основ науки, техніки, суспільства, не дбає про набуття професійних навичок, не має зв'язків з відкритим суспільством, швидко підпадає під вплив негативно спрямованих та збочених осіб. Справедливо твердить Церква: «незайнята голова – майстерня диявола» [69].

Розглядаючи негативні наслідки відбування кримінального покарання у виправних установах, М.С. Рибак справедливо вказує на криміногенне мікросередовище, яке впливає на засуджених значно інтенсивніше, ніж на волі.

Проблема нейтралізації негативного впливу кримінальної субкультури на засуджених до позбавлення волі, ставить нові завдання з удосконалення освітнього рівня засуджених, який формує сприятливий психологічний клімат. Засуджені з низьким рівнем освіти більш схильні до не правових правил поведінки, легше включаються в орбіту субкультурних відносин, що в свою чергу ускладнює, а в деяких випадках – унеможливлює процес їх ВіР [169, с. 310].

В.С. Наливайко проводить паралель між взаємозалежністю рівня рецидиву злочинності та ефективністю ресоціалізації засуджених. Автор звертає увагу на складний процес відновлення, збереження і розвитку

соціально-корисних зв'язків і відносин засудженого у період відбування ним покарання та на першому етапі його життя після звільнення [123, с. 8].

Здобуття засудженим загальної освіти, професійно-технічної чи фахової вищої освіти, безумовно, повинно надати схвальну оцінку процесу позитивних змін у поведінці засудженого. Не слід також забувати про те, що значну частину засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, становить молодь. Так станом на 20.01.2011р. у ВКСРБ відбувають покарання 49% засуджених віком від 20 до 30 років. Віком до 20 років відбувають покарання майже 3% засуджених [56]. Проведений ретроспективний аналіз анкетних даних засуджених, що відбувають покарання у ВКСРБ показав, що серед засуджених, які не працювали і не вчилися займають 9% осіб. Мають лише початкову освіту – 4%, неповну середню – 29%, середню – 44%, середню спеціальну – 36%, неповну вищу – 6%, вищу – 0%. Як бачимо рівень освіти засуджених які відбувають покарання у ВКСРБ є досить незначним, що в свою чергу призводить до легкої криміногенної зараженості даної категорії осіб, прагнення до протиправної наживи. Слушно з цього приводу зазначає В. А. Клименко говорячи про те, що освітній статус молоді є важливим критерієм її соціального розвитку [73, с. 125], через що для молоді важливе місце посідають її ціннісні орієнтації, серед яких важливу роль відіграє освіта. Саме тому необхідно повно і всебічно охопити сферу духовного, морального й інтелектуального зростання особистості засуджених, які тривалий час перебували в умовах суворої ізоляції від суспільства.

Сучасний стан загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених обумовлений певною проблемністю, пов'язаною з відсутністю належних умов функціонування навчальних закладів при установах ДКВСУ. Створити ж потужну матеріально-технічну базу в сьогоденних умовах установам та навчальним закладам ДКВСУ самотійно, без допомоги інвесторів та роботодавців є проблематичним. У листі Міністерства освіти і науки України № 1/9-591 від 15.09.2008 р. «Про вдосконалення організації навчально-виховного процесу у пенітенціарних установах» наголошено на

неналежному рівні організації навчально-виховного процесу та організаційно-методичному забезпеченні загальноосвітніх навчальних закладів, що функціонують при установах ДДУПВП. Міністерство освіти і науки вказує на непоодинокі випадки несвоєчасного проходження атестації педагогічними працівниками; труднощі щодо забезпечення шкіл підручниками, навчально-методичною літературою, технічними засобами навчання тощо [150].

Протягом I півріччя 2009 року до УВП прибуло понад 10,0 тис. засуджених, які не мають жодної робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані. У I півріччі 2009 року професійно-технічним навчанням у професійно-технічних навчальних закладах при УВП та на виробництві було охоплено майже 19,7 тис. засуджених. Із цієї кількості понад 14,3 тис. засуджених уже завершили навчання та отримали робітничі професії, а 5,4 тис. осіб продовжують навчання. За звітний період у навчальних закладах при установах виконання покарань збільшилась порівняно з показниками аналогічного періоду минулого року кількість засуджених, які здобули професійну освіту – понад 8,9 тис. осіб. Безпосередньо на робочих місцях професійну підготовку пройшли, отримали робітничі професії та підвищили свою кваліфікацію 5,4 тис. засуджених, з яких 4,8 тис. осіб за індивідуальною і 0,6 тис. осіб – за курсовою формами навчання. Ще 1,9 тис. засуджених продовжують практичне навчання на виробництві та підвищують кваліфікацію [157].

Навчання є не тільки фактором, який забезпечує отримання та засвоєння засудженими певних знань, а й таким, що активно впливає на формування в особи світогляду, етичних якостей, позитивних мотивів соціально-корисної діяльності, виховує їх у дусі пошани до прав, законних інтересів, честі і гідності інших громадян. У міру підвищення загальноосвітнього рівня і культури досягається краще розуміння засудженими різних аспектів трудової, суспільної та навчальної активності; розвиваються такі якості, як цілеспрямованість і дисципліна, вміння долати

труднощі, забезпечується формування позитивного відношення до них [122, с. 146-147].

М.С. Рибак також наголошує на підвищенні освітнього рівня засуджених під час відбування покарання, спрямовуючи при цьому увагу на те, що останнє слід розглядати як обставину, здатну значно підвищити етично-психологічний вплив на особу, засуджену до позбавлення волі. Досліджуючи питання ресоціалізації засуджених до позбавлення волі вчені доводять, що виконання покарання породжує ряд негативних наслідків соціально-психологічного характеру [169, с. 310].

Позиції, щодо підвищення рівня освіти засуджених додержуються більшість опитаних працівників ВКСРБ. По ефективності у роботі із засудженими, які відбувають покарання у ВКСРБ з поміж інших засобів виправлення та ресоціалізації загальноосвітньому та професійно-технічне навчання пріоритет надали 10% опитаних респондентів.

Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, залежить від здобуття необхідної освіти (загальної, професійно-технічної тощо), яка буде гарантом у працевлаштуванні після звільнення. Ресоціалізація засудженого повинна формувати морально-психологічну готовність творити, діяти, спілкуватись у нових умовах, швидко включатись у виробничу та громадську діяльність, що є доволі складним без відповідної освіти.

Створення засудженим необхідних умов для отримання освіти має стимулювати прагнення щодо ресоціалізації та надасть більшої рішучості у пошуках своєї соціально-позитивної ніші у суспільному житті. Отже, чим вищий освітній рівень засудженого, тим більше прагнення реалізувати себе у суспільній праці, підвищувати свої статусні характеристики, отримати суспільне визнання, реалізувати кар'єрний рух [120, с. 11]. Освіта допомагає засудженим переосмислити свої життєві цінності та погляди, виробити підходи до здорового способу життя. Коли засуджені в установах повністю завантажені, навчаються та працюють, у них не залишається часу на

здійснення протиправних дій, і час відбування покарання для них спливає швидше.

Зауважимо, що КВК України не регламентує отримання засудженими до позбавлення волі вищої освіти. Таким чином, на нашу думку, ігнорується принцип прямої дії ч. 3 ст. 53 Конституції України про право кожного на конкурсній основі безплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах. Крім того надання засудженим права на отримання вищої освіти є ще одним кроком у напрямку гуманізації кримінально-виконавчої системи [27, с. 75].

Особливої думки щодо визначення загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених як засобу ресоціалізації дотримуються О.В. Беца і О.Л. Іванова. Вчені стверджують, що освіту і професійну підготовку слід відносити передусім не до засобів виправлення, а до засобів забезпечення успішної соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Основна мета загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених полягає у вдосконаленні їхньої професійної підготовки. Це пов'язано із певними фінансовими витратами, особливо коли йдеться про вищу освіту, яку нині можна отримати дистанційно [19, с. 35].

Наведений матеріал дозволяє узагальнити висновки про те, що право засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ на здобуття освіти здійснюється відповідно до положень міжнародного та національного законодавства про освіту. Європейські пенітенціарні правила визначають, що кожна пенітенціарна установа мусить прагнути надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їх прагненням. На виконання ст. 125 КВК України у колоніях відповідно до законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту» для засуджених забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти.

Що стосується безпосередньо організації навчального процесу, то всіма територіальними органами управління ДПтС України кожного року

розробляються та узгоджуються з місцевими органами управління освітою плани заходів на навчальний рік щодо вдосконалення навчального процесу та зміцнення матеріально-технічної бази навчальних закладів, приведення її у відповідність зі стандартами Міністерства освіти і науки України, при цьому передбачаються заходи щодо комп'ютеризації навчальних закладів, використання електронних засобів навчання, створення освітніх відеотек та оновлення бібліотечного фонду. Засудженим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній, які створюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до потреб у них і за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних кадрів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. ДПтС України постійно проводиться роз'яснювальна робота щодо максимального залучення до навчання засуджених, які не мають середньої освіти або робітничої професії.

Тому не виникає сумніву, що без здобуття освіти як складового елементу процесу ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ соціально-виховна робота стає малоефективною та односторонньою, що позбавляє її значимості. На нашу думку, мета виправлення та ресоціалізації буде успішною у переважній більшості для осіб з високим освітнім рівнем, здатних завдяки інтелектуальному, культурному та духовному розвитку посилити співчуття до жертви, проявити симпатії до оточуючих та заохотити у розширенні власних можливостей.

Важливо наголосити, що Україна крім своїх національних особливостей має й такі, що притаманні всім пострадянським державам, Це перш за все ставлення до організації навчального і виховного процесу із засудженими в умовах позбавлення волі, реалізація якого була орієнтована на колективні методи впливу на особу засудженого і через таку сферу, як навчання.

Завдання забезпечення професійно-технічним навчанням засуджених набуває актуальності у зв'язку з приєднанням України до Болонської декларації європейських міністрів освіти 1999 року, головною метою якої є запровадження європейських стандартів освіти. Адже як свідчить статистика, сьогодні на багатьох підприємствах робочі місця не зайняті.

3.3. Суспільно-корисна праця засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки як засіб їх виправлення та ресоціалізації

Суспільно-корисна праця як засіб виправлення та ресоціалізації засуджених завжди була предметом широкого наукового обговорення. Оцінюючи пройдені історичні етапи її становлення і розвитку від форми покарання до засобу ВіР, застосування праці засуджених завжди супроводжувалося відповідною метою.

Радянський період, коли праця осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, була складовою всієї суспільної праці країни – планомірно організованої як у межах одного підприємства, так і в масштабах всієї держави [188, с. 119], став основоположним у її закріпленні в нормах КВК України як одного з основних засобів ВіР засуджених. У соціалістичних умовах залучення засуджених до суспільно-корисної праці, за твердженням Л.Г. Крахмальника, переслідувало економічну, виховну й навіть оздоровчу мету [86, с. 12, 16].

Н.А. Беляєв під час роботи над дослідженням цілей покарання і засобів їх досягнення зазначає, що перед трудовим використанням засуджених ставиться мета: збереження і підвищення кваліфікації зі спеціальностей, які ув'язнені вже мають, і навчання виробничим спеціальностям осіб, які не мають їх; створення матеріальних цінностей, необхідних для народного господарства країни; відшкодування витрат на утримання ув'язнених у виправно-трудовах установах, а також матеріального збитку, заподіяного

злочином; здійснення каральної дії на ув'язнених [18, с. 88]. Проте що стосується останнього, то які б цілі перед застосуванням суспільно-корисної праці засуджених радянська влада не ставила, підпорядкувати працю завданням їх виправлення так до кінця і не вдалося. Виконання виробничого плану, отримання прибутку вийшло на перше місце, праця засуджених у виправній системі перетворилася на підневільний, каральний труд, який в свою чергу був не тільки засобом відшкодування витрат на утримання ув'язнених та завданого в результаті скоєння злочину збитку, а й засобом забезпечення функціонування всієї кримінально-виконавчої системи у цілому.

У сучасних умовах, за твердженням Л.П. Дубровицького, праця засуджених до позбавлення волі переслідує економічну, соціальну, виховну, оздоровчу та сублімаційну мету. Остання автором розуміється як процес переходу засуджених від низьких спонукань на більш високі, корисні для суспільства, чим забезпечується нормальне функціонування виправних установ, попередження порушень режиму відбування покарання і злочинів у місцях позбавлення волі [48, с. 38]. На сьогодні найбільшу теоретичну і правову дискусію викликає економічна мета суспільно-корисної праці.

Проголошення Україною незалежності, членство в Раді Європи стали приводом до реформування кримінально-виконавчої системи у напрямку гуманізації та індивідуалізації покарання з метою досягнення і забезпечення умов виправлення та ресоціалізації засуджених. Керуючись положеннями Мінімальних стандартних правил поведіння з ув'язненими, де зазначено, що інтереси в'язнів і їхню професійну підготовку не варто підкоряти міркуванням про отримання прибутку від в'язничного виробництва (ч. 2 ст. 72), державою був зроблений перший крок до відмови від застосування праці засуджених з метою досягнення економічної мети.

Це положення отримало своє відповідне законодавче закріплення в ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», якою передбачено, що підприємства установ виконання покарань є

казенними підприємствами, які здійснюють некомерційну господарську діяльність без мети одержання прибутку для забезпечення професійно-технічного навчання засуджених і залучення їх до праці.

Так, І.В. Шмаров, ґрунтуючись на положення Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими вважає застосування праці засуджених з метою одержання прибутку аморальним [233, с. 95]. На нашу думку, таке твердження є досить суперечливим і необґрунтованим. Аналізуючи дослідження А.Ф. Сизого та положення Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими, які наголошують на тому, що інтереси в'язнів і їхню професійну підготовку не варто підкоряти міркуванням про отримання прибутку від в'язничного виробництва, слід звернути увагу й на інші їх рекомендації, зокрема на те, що організація і методи роботи в закладах повинні максимально наближатися до тих, що прийняті за стінами закладів, щоб в'язні привчилися таким чином до умов праці на волі [177, с. 11]. В сучасних умовах останнє стає можливим лише в організації виробництва на основі законів ринкової економіки, яка припускає постановку перед застосуванням праці засуджених перш за все економічної мети, зокрема й отримання прибутку від виробничої господарської діяльності виправних установ [48, с. 123].

Отриманні протягом 2005-2010 років статистичні дані показують, що на сьогодні кримінально-виконавча система перебуває у досить несприятливому становищі, й особливо фінансовому (з 2005-2010 роки державне фінансування ДКВС України здійснюється на 25-40% від нормальної потреби), що в свою чергу не тільки унеможлиблює її подальший розвиток у напрямку європейської інтеграції, а й ускладнює процес ВіР засуджених до позбавлення волі. Установи виконання покарань змушені шукати шляхи свого фінансування самотужки. А отже в умовах, які склалися на сучасному етапі розвитку держави, відмова від досягнення економічної мети в застосуванні праці засуджених нам вважається нереальною. Ми не бачимо у використанні праці засуджених, спрямованої на мету одержання

прибутку, ознак аморальності, вважаючи їх додатком радянської пенітенціарної політики, за умови врахування та додержання всіх конституційних прав і гарантій засуджених, пов'язаних з трудовою діяльністю під час відбування покарання.

Проголошене Конституцією України право кожного на працю (ст. 43) продовжило розгорнуту ще за часів радянської теорії кримінально-виконавчого права дискусію з приводу наявності у засуджених цього права. Одні автори вважали, що на засуджених, хоча вони тимчасово обмежені в деяких правах, розповсюджувалося право на працю як і на всіх громадян (Л.Р. Крахмальник, А.Л. Ременсон, А.І. Зубков). Інші автори, оцінюючи історично встановлений у вітчизняній пенітенціарній системі принцип обов'язковості праці осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, відстоювали позицію, що засудженим взагалі не належить право на працю. Одним із прихильників такої точки зору був Н.А. Беляєв, який свою позицію мотивував тим, що засуджені залучаються до праці не на основі трудової угоди, а за призначенням адміністрації установи виконання покарань [18, с. 85]. Незважаючи на спірність думок вчених-пенітенціаристів, ми схилиємось до того, що працю засуджених слід розглядати як похідне від конституційного право, хоч і обмежене в його здійсненні у зв'язку з їх перебуванням в умовах ізоляції від суспільства (Л.П. Дубровицький, В.З. Прохоров, М.О. Стручков, І.В. Шмаров).

Заборона використання примусової праці, яка з аналізу змісту ч. 2 ст. 43 Конституції України не поширюється на осіб, які відбувають покарання за вчинений злочин, стала закріпленням у національному законодавстві аналогічного статті 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року положення (ратифікованого Указом Президії Верховної Ради УРСР № 2148-VIII від 19.10.1973 року) про те, що термін *примусова чи обов'язкова праця* не охоплює роботу чи службу, яку, як правило, повинна виконувати особа, що перебуває в ув'язненні на підставі

законного розпорядження суду, або особа, умовно звільнена від такого ув'язнення.

В.Г. Швидким відмова від обов'язковості праці засуджених не розглядається як просте заперечення і відміна санкцій за небажання працювати. Забезпечення права на працю повинне було супроводжуватись більш змістовною відповідальністю держави і суспільства за умови його реалізації, базуватися на системі стимулювання трудового способу життя і диференціації засуджених залежно від їх ставлення до праці [222, с. 110].

В.А. Уткін, при всій привабливості ідеї відмови від обов'язковості праці засуджених, вважав законодавче закріплення права на працю нежиттєздатним, оскільки не достатньо враховані наявні соціально-економічні реалії держави [212, с. 88-89].

Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями 1955 р. (п. 2 ст. 71), Європейські пенітенціарні правила 1987 р. (п. 2 ст. 71) зберегли принцип обов'язковості залучення засуджених до праці, закріплюючи положення, за яким засуджених можна зобов'язати працювати, якщо за висновком лікаря їх фізичне і психічне здоров'я дозволяє це.

Незважаючи на нормативне закріплення принципу обов'язковості праці засуджених у міжнародних правових актах, у багатьох країнах світу виконання таких рекомендацій має декларативний характер і здійснюється залежно від спрямованості тієї чи іншої кримінально-виконавчої системи держави. Так, у ФРН норми, які регулюють порядок залучення засуджених до обов'язкової праці, мають диспозитивний характер, не містячи за їх невиконання дисциплінарних санкцій. У таких країнах, як Франція, Великобританія і деяких штатах у США праця ув'язнених має добровільний характер – як наслідок неможливості забезпечення адміністрацією виконання покарань повної зайнятості засуджених роботою [48, с. 50-51].

У Російській федерації та Білорусі збережено принцип обов'язковості залучення засуджених до праці (кожен засуджений до позбавлення волі зобов'язаний працювати у місцях і на роботах, визначених адміністрацією

виправної установи (ч. 1 ст. 103 КВК РФ, ч. 1 ст. 98 КВК РБ)). З аналізу коментованої норми виходить, що її зміст можна розглядати по-різному. По-перше, як обов'язок засуджених працювати, а по-друге – як обмежене право засуджених на працю у зв'язку з ізоляцією від суспільства, браком виробничих потужностей, освітою засудженого. У кримінально-виконавчому законодавстві України дана норма має аналогічне смислове відображення, хоча має дещо інший зміст (засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії (ч. 1 ст. 118 КВК України)). Оцінюючи неоднозначність трактування і проблематику застосування, причиною визначаємо некоректність слова *повинен*, яке в тлумачному словнику української мови має значення «який має своїм обов'язком, зобов'язаний щось робити тощо».

Провівши паралель між російським і національним Кримінально-виконавчим законодавством, можна справедливо оцінити позицію Н.І. Ланкіна, який зазначає, що великою прогалиною кримінально-виконавчого законодавства Російської федерації є відсутність закріпленого права засуджених на працю та гарантій механізму її реалізації. Вихід з цієї ситуації автор бачить у закріпленні конституційного права засуджених на працю в нормах кримінально-виконавчого кодексу, вказавши при цьому, що добросовісна праця, дотримання трудової дисципліни, дбайливе ставлення до майна, виконання норми виробітку є обов'язком засуджених [104, с.18].

На відміну від російського законодавства у нормах кримінально-виконавчого кодексу України чітко закріплено право засуджених на працю, хоч і в дещо обмеженій формі, бо засуджені мають право брати участь у трудовій діяльності, яке ми вважаємо дещо вужчим ніж право на працю (ч. 1 ст. 107).

Незважаючи на законодавче закріплення права засуджених брати участь у трудовій діяльності, законодавцем також закріплено й обов'язок засуджених до виконання необхідних робіт із самообслуговування, благоустрою колонії (ч. 3 ст. 107). Залучення засуджених без оплати праці до

робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення їх житлово-побутових умов або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством мають тимчасовий, безоплатний характер та проводяться в неробочий час і не більш як дві години на день (ст. 118 КВК України). Зважаючи на перелічені ознаки та аналіз чинного законодавства таку роботу слід розглядати двояко: по-перше, як засіб виховного впливу, спрямованого на повернення засуджених до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, а по-друге – як один із видів стягнення (ст. 132 КВК України) [226, с.99].

Важливо наголосити, в першу чергу на те, що праця засуджених завжди відрізнялася від праці за межами колонії, тому серед її актуальних питань слід виділити наступні:

по-перше, праця засуджених протікає завжди в умовах позбавлення волі і здійснюється не за власним бажанням, а за волею адміністрації колони;

по-друге засуджені не мають трудових книжок, їх робота у колоні середнього рівня безпеки не зараховується до загального трудового стажу;

по-третє засуджені не мають права на трудову відпустку, крім одного вихідного дня на тиждень;

по-четверте, засуджені не мають права на вибір професії вільного переміщення з одного робочого місця на інше;

по-п'яте, у ст. 43 Конституції закріплено право усіх громадян (а засуджені продовжують бути ними незалежно від вчиненого злочину чи строку покарання) на працю;

по-шосте на жаль більшість засуджених сьогодні не працює у зв'язку з відсутністю у колоніях середнього рівня безпеки робочих місць, державних програм замовлення на продукцію тощо.

Праця засуджених у місцях позбавлення волі врегульована чинним Кримінально-виконавчим кодексом (ст.ст. 118-122) і є важливою передумовою ефективного використання інших засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Згідно з Європейськими пенітенціарними

правилами, праця в місцях позбавлення волі визнається позитивною складовою виправного впливу на засуджених. Крім того, у випадку, коли засуджений протягом року безпідставно тричі відмовився від праці, це розцінюється за статтею 133 КВК України як злісне порушення вимог режиму, що може призвести до застосування до нього дисциплінарних заходів.

Таким чином, слід визнати, що праця засуджених у нашій державі має обов'язковий характер, проте вона не може вважатися примусовою, оскільки ст. 8 Міжнародного пакту про громадські та політичні права виходить із того, що терміном «примусова чи обов'язкова праця» не охоплюється робота, котру повинна виконувати особа, що перебуває в ув'язненні на підставі законного рішення суду. Стаття 43 Конституції України також не вважає примусовою працею роботу або службу, що виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду. По суті, вона є необхідною передумовою ефективного використання інших засобів виправлення і ресоціалізації засуджених - встановленого порядку виконання та відбування покарання, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього та професійного навчання, громадського впливу.

Крім виправлення, праця засуджених має також економічну, соціальну та оздоровчу мету. Засуджені працюють на себе (витрати на харчування, комунально-побутові послуги, одяг тощо) і на суспільство, членами якого вони є. Соціальна мета праці полягає в тому, щоб створити умови для нормального вступу в життя після звільнення. Праця має також значення для збереження здоров'я, оскільки бездіяльність не лише калічить людину, але й веде її до деградації.

Праця засуджених повинна бути суспільно корисною, а не беззмисловою. Вона організується відповідно до певних принципів, тобто тих ідей, що характеризують організацію праці і виражають особливості цієї категорії осіб. Загальними принципами є: законність, гуманізм, індивідуалізація праці. Проте, щодо її безпосередньої організації, особливе

значення мають і соціальні принципи: обов'язкова праця та право засудженого на працю; оплата праці залежно від її кількості та якості; обов'язок дотримуватися дисципліни праці; охорона безпеки праці; поєднання праці з професійним навчанням [224, с. 81-82].

Право засуджених на працю, як і похідні від нього права (право на рівну можливість у виборі професії та роду трудової діяльності (ч.1 ст. 43 Конституції України), право на безпечні та здорові умови праці (ч. 4 ст. 43 Конституції України)), на сучасному етапі розвитку кримінально-виконавчої системи не може бути реалізоване в повному обсязі, передумовою чого є розрив господарсько-економічних зв'язків з галузевими підприємствами, падіння виробництва, відсутність фінансування державних програм розвитку виробничої діяльності установ виконання покарань, що призвело до скорочення робочих місць і, як наслідок, – до неможливості забезпечення роботою всіх працездатних засуджених. У процесі дослідження нами встановлено, що 98% засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки роботою забезпечені частково, що в свою чергу негативно впливає на процес їх виправлення і ресоціалізації. З цього приводу А.І. Зубков зазначав, що за ситуації, коли зруйнована практично вся система виховних заходів як усередині установ виправної системи, так і за її межами, неробство засуджених з'явиться потужним дестабілізуючим фактором, який може просто підірвати всю виправну систему [60, с. 4].

Погоджуючись з думкою Л.П. Дубровицького про те, що суспільна праця засуджених, як і будь-якої особи, переслідує економічну мету, що об'єктивно визначається природою праці як одного з видів економічної діяльності [48, с. 23], у характеристиці суспільно-корисної праці засуджених, які відбувають покарання в ВКСРБ, слід оцінити не тільки факт отримання економічного результату, а те, на що цей результат буде спрямований.

Продовженням сформованої в радянській теорії та практиці кримінально-виконавчого права позиції, за якою витрати на утримання засуджених найбільш справедливо покладати на тих, хто поставив

суспільство перед необхідністю нести їх, тобто самих злочинців [59, с. 34], стало закріплення у чинному кримінально-виконавчому законодавстві обов'язку осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях, із нарахованого їм заробітку, пенсій та іншого доходу відшкодовувати вартість харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших наданих послуг, крім вартості спецодягу і спецхарчування (ч. 1. ст. 121 КВК України).

З аналізу отриманих статистичних даних по кримінально-виконавчих установах середнього рівня безпеки у Дніпропетровській, Житомирській, Луганській, Львівській, Черкаській, Чернігівській та Херсонській областях з'ясовано, що залучаються до трудової діяльності в ВКСРБ лише близько 40% працездатних засуджених, приблизна ситуація простежується по всій Україні і залежить перш за все від інфраструктури регіону. Виходячи з наведеного переважна більшість засуджених не має змоги не тільки виконувати обов'язки з самоутримання, відшкодування збитків від вчиненого злочину, сплати аліментів, а й реалізовувати гарантовані законодавством права на розв'язання своїх матеріальних проблем, поліпшення умов відбування покарання, отримання трудового стажу, збереження та підвищення кваліфікації. З огляду на наявну проблему важко не розділити позицію М.П. Мелентьєва, який зазначає, що в зміст правового статусу засуджених крім прав і обов'язків повинні входити гарантії реалізації прав і виконання обов'язків [114, с. 51].

Проведеним нами опитуванням серед засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ встановлено, що єдиним можливим засобом відшкодування витрат, пов'язаних з перебуванням у колонії 69% опитаних нами засуджених назвали заробіток від праці у виправній установі.

Науковці, зокрема О.В. Романенко, доводять, що лише за рахунок реалізації пенітенціарної функції держави можна досягти суспільно-корисного результату в сфері виконання кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства, а однією з умов реалізації цієї функції є забезпечення прав і свобод засуджених [227, с. 95]. У результаті участі

засудженого в трудовій діяльності він отримує змогу до реалізації таких прав, як: розв'язання своїх матеріальних проблем, поліпшення умов відбування покарання, отримання трудового стажу, збереження і підвищення кваліфікації, а також обов'язків з утримання себе та сім'ї, сплати аліментів, відшкодування збитків від скоєного злочину тощо. Виходячи з аналізу вищевикладеного, перед використанням праці засуджених постає мета самозабезпечення та забезпечення виконання засудженим зобов'язань.

Пункт 3 ст. 71 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями та п. 3 ст. 71 Положення про європейські тюрми визначають, що в'язням повинна забезпечуватися корисна робота або у разі необхідності – інша корисна діяльність в обсягах, достатніх для того, щоб вони були активно зайняті впродовж нормального робочого дня.

Проведений ретроспективний аналіз анкетних даних опитування засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ показав, що бажають працювати у виправній колонії – 57% опитаних засуджених; хотіли б, проте не забезпечений працею – 25%; не бажають – 17%. На питання, чи забезпечені ви працею у виправній установі, респонденти відповіли так: забезпечені повністю – 29%; ледь вистачає на розрахунок за харчування, одяг – 18%; не забезпечені взагалі – 53%.

Ще в 70-ті роки минулого століття А.І. Зубков відстоював позицію, що добре налагоджене, ритмічно працююче і достатньою мірою технічно оснащене виробництво дозволяє якнайкращим чином організувати трудове перевиховання засуджених, навчати їх сучасним професіям і методам роботи [61, с. 56].

У нинішніх умовах забезпечення всіх працездатних засуджених роботою є досить проблематичним, що у подальшому ускладнює процес їх ВіР. В січні 2010 року законодавцем було доповнено ч. 1 ст. 118 КВК України абзацом, за яким адміністрація зобов'язана створювати умови, що дають змогу засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею. Проте вирішення проблеми зайнятості засуджених не може

покладатися лише на адміністрацію УВП, це загальнодержавна проблема вирішення якої можливе лише шляхом реформування всієї кримінально-виконавчої системи у напрямку забезпечення реалізації права засуджених на працю, яке повинне бути спрямоване на досягнення повної їх трудової зайнятості. Залучення засуджених до суспільно-корисної праці має переслідувати не навчальний процес, а отримання позитивного економічного ефекту, спрямованого на реалізацію як конституційних прав та обов'язків засуджених, так і на розвиток кримінально-виконавчої системи в цілому.

Процес реформування національної-кримінально-виконавчої системи у напрямку забезпечення повної трудової зайнятості працездатної категорії засуджених повинен супроводжуватись створенням особливо сприятливих умов розвитку виробничої господарської діяльності установ виконання покарань, спрямованих на зниження негативного впливу ринкової конкуренції, запровадження державних програм розвитку кримінально-виконавчої системи, і головне – з урахуванням виробничої специфіки кожної установи, впровадження дієвих заходів освоєння і випуску нових видів продукції, зокрема з урахуванням вимог зовнішнього ринку. Ефективність реалізації цих завдань залежить від ресурсного забезпечення, відсутність якого і є основною проблемою кримінально-виконавчих систем багатьох країн світу.

В умовах відмови держави від використання примусової праці засуджених, їх залучення до суспільно-корисної праці як засобу, спрямованого на досягнення цілей соціальної адаптації особи до умов життя на волі, повинно організовуватись у напрямку розвитку і закріплення у засуджених звички до праці, її необхідності, що в результаті сприятиме якнайшвидшій їх ресоціалізації та запобіганню рецидиву скоєння злочинів [226, с. 99].

Відновлення психологічного статусу повноправного члена суспільства та повернення до самостійного, загальноприйнятого, соціально-нормативного життя неможливе без розробки дієвих та ефективних засобів стимулювання засуджених до суспільно-корисної праці. Залежно від розвитку

пенітенціарної системи питанню трудового стимулювання засуджених завжди приділялась достатня наукова увага. В теорії кримінально-виконавчого права наявна неоднобічність поглядів на стимулювання праці засуджених. С.А. Іванов, Р.З. Лівшиц сутність стимулювання бачать у тому, що працівник не примушується до тієї чи іншої поведінки під страхом покарання [62, с. 40]. До стимулювання відносяться лише ті засоби, які у своєму результаті спрямовані на створення у робітника лише позитивних правових наслідків поведінки, а саме заохочення, пільги тощо [101, с. 126]. Інші вчені, наприклад М.М. Іллюшин, крім позитивних засобів стимулювання розглядає й негативні, які на шляху реформування кримінально виконавчої системи у напрямку забезпечення максимального працевлаштування засуджених в умовах відсутності обов'язковості залучення останніх до праці отримують неабияку роль в процесі переоцінки засудженими власної антисоціальної орієнтації, як однієї із стадій їх виправлення. При цьому, підтримуючи позицію автора, зазначимо, що негативне стимулювання не повинно бути додатковим покаранням особи, а повинно стимулювати процес виправлення засуджених [63, с. 23].

Отримані статистичні дані проведеного анкетування працівників ВКСРБ показали, що пріоритет ефективності суспільно-корисної праці засуджених, з поміж інших засобів ВіР, становить 20%. Крім того 87% опитаних працівників ВКСРБ найдієвішими заходами, спрямованими на залучення засуджених до суспільно-корисної праці, визначають застосовування засобів матеріального і морального стимулювання засуджених, а 13 % опитаних респондентів заходи заохочення віднесли до одних із дієвих способів зміцнення режиму в УВП.

Ефективність стимулів багато в чому залежатиме від того, наскільки правильно враховано в них потреби й інтереси працівників, специфіку цих потреб і інтересів. Особливо необхідно враховувати це у процесі організації матеріального стимулювання праці осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі саме у виправних колоніях середнього рівня безпеки,

зважаючи: по-перше на специфіку даного виду виправних установ, а по-друге на те що дана міра покарання (позбавлення волі) пов'язана не тільки зі значними обмеженнями в задоволенні матеріальних потреб [52, с. 206], але й з покладеними обов'язками, зокрема із забезпечення самоутримання, відшкодування збитків, завданих злочином, сплатою аліментів тощо.

Матеріальне стимулювання становить собою блага, які особа може отримати за умови досягнення певних трудових результатів і які виражені в грошовому чи предметному еквіваленті. До них законодавець відносить: грошову премію, нагородження подарунком, дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятнадцяти відсотків мінімального розміру заробітної плати. У свою чергу до морального стимулювання КВК України відносить: подяку, нагородження похвальною грамотою, надання додаткового короткострокового або тривалого побачення, дострокове зняття раніше накладеного стягнення, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким або умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Як матеріальні, так і моральні блага в своєму змісті є взаємопов'язаними, і виникнення одних супроводжується виникненням інших. Головна особливість заохочень у виправних установах повинна полягати в тому, що вони покликані стимулювати засуджених до самодисципліни і виправлення, здійснювати виховний вплив як на тих осіб, до яких ці заходи застосовуються на основі об'єктивної оцінки поведінки засуджених, їхнього ставлення до праці та навчання, так і на інших засуджених.

Враховуючи, що заохочення має складну природу, потрібно дотримуватись певних вимог і підходити до них суто індивідуально. Оцінюючи проблему не здатності пенітенціарної системи України на сучасному її етапі розвитку до забезпечення повної трудової зайнятості засуджених, з точки зору соціальної справедливості першочергово потрібно надавати оплачувану роботу найбільш матеріально потребуючим засудженим, з виробничої точки

зору – доцільно використовувати потенційні можливості найбільш підготовлених у професійному плані, з педагогічної – слід перш за все залучати до трудового процесу і професійно-технічного навчання осіб, що не мають спеціальності і звички до трудового способу життя, тощо [48, с. 20]. Головна особливість заохочень у ВКСРБ повинна бути спрямована на стимулювання у засуджених схильностей до самодисципліни і виправлення, здійснювати виховний вплив як на тих осіб, до яких ці заходи застосовуються на основі об'єктивної оцінки їх поведінки, ставлення до праці і навчання, так і на інших засуджених. Проте до заохочень слід підходити обережно, оскільки безрозсудне користування ними таїть у собі ряд прихованих небезпек. Заохочення, отримані без особливих труднощів, за зовнішніми показниками можуть сприйматися як необґрунтовані [63, с. 77].

Таким чином, в умовах поступового переходу вітчизняної кримінально-виконавчої системи до моделі застосування праці засуджених, сформованої в розвинутих країнах Євросоюзу, слід розглянути питання щодо самозабезпечення самооплатності засуджених, спроможних працювати, стимулювати у них трудову активність, бажання бути корисними для суспільства.

Працю у ВКСРБ варто розглядати як позитивний елемент внутрішнього режиму (з чим погодились 67 % опитаних респондентів з числа працівників ВКСРБ) та ніколи не застосовувати як покарання. Адміністрація колонії мусить прагнути надати засудженим достатньо корисної роботи, при цьому характер такої роботи, наскільки це можливо, повинен підтримувати або розвивати навички, які дозволять засудженому заробляти собі на життя після звільнення. Оцінюючи специфіку даного виду кримінально-виконавчих установ по відношенню до суб'єктів які відбувають в них покарання, важливо також при наданні роботи виключити будь-яку гендерну дискримінацію.

Що стосується праці, яка включає елемент професійної підготовки засудженого, то вона повинна надаватися на його користь, і особливо це потрібно засудженим, які вперше вчинили злочин. Засуджені можуть

обирати вид діяльності, в якій вони хотіли би брати участь, у межах наявних можливостей, з урахуванням відповідного професійного відбору та вимог порядку і дисципліни.

Сформований сучасний ринок праці диктує свої закони, яким особа вимушена коритися, сподіваючись досягти поставленої мети, нормального працевлаштування та отримання за рахунок праці засобів для забезпечення життєвих потреб. Організація та методи роботи у ВКСРБ повинні максимально відповідати організації та методам аналогічної роботи в суспільстві, для того щоб підготувати засуджених до умов нормального професійного життя після звільнення. Важливо наголосити, що стимулювання трудової активності засуджених сприяє підвищенню та зацікавленості у належній організації праці, її кінцевому результату і за наявності об'єкту праці – повній трудовій зайнятості осіб, які відбувають покарання у ВКСРБ, прагнення останніх до трудового способу життя.

З огляду на вищевикладене, працевлаштування засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, як реалізатор їх конституційного права на працю, на сучасному етапі не може бути реалізоване в повному обсязі, передумовою чого є багато факторів, одними з яких можна назвати: розрив господарсько-економічних зв'язків із галузевими підприємствами, падіння виробництва, відсутність фінансування державних програм розвитку виробничої діяльності установ виконання покарань, що в свою чергу, унеможлиблює забезпечити роботою всіх працездатних засуджених, і як наслідок, за твердженням практичних працівників ВКСРБ, призводить до їх морально-психологічної деградації, порушення режиму відбування покарання, вчинення нових злочинів.

Ми підтримуємо позицію І. Богатирьова та О. Галінського, що кримінально-виконавча політика держави має забезпечувати не тільки повне працевлаштування засуджених, налагодження виробництва та економічних зв'язків у напрямку забезпечення розвитку кримінально-виконавчої системи, а й сприяти у формуванні позиції засудженого до повернення в суспільство як

повноправного його члена, здатного до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя [23, с. 132].

В умовах розвитку кримінально-виконавчої системи у напрямку забезпечення повного працевлаштування засуджених слід звернути особливу увагу на підвищення зацікавленості у співпраці потенційних партнерів. Одним із напрямків такої діяльності можна визначити надання податкових та економічних пільг державним або інших форм власності підприємствам, які використовують працю засуджених до позбавлення волі, за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції, що і так супроводжуються неабиякими витратами. Проведені дослідження показали, що в отриманні продукції, виготовленої засудженими, зацікавлені 43% приватних підприємців. Одним із видів забезпечення зацікавленості та підвищення попиту на продукцію, що випускається підприємствами виправних установ у рамках реалізації державних цільових програм, ми бачимо звільнення їх від сплати податку на додану вартість.

Проголошена Конституцією України рівність усіх громадян отримала відповідне правове закріплення і в нормах Кримінально-виконавчого кодексу України, за якими засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду (ч. 2 ст. 7 КВК України). Наявні в чинному законодавстві обмеження, що стосуються праці засуджених в умовах відбування покарання у виді позбавлення волі, є придатком минулої системи, за якою праця мала досить виражені каральні ознаки, і на сьогодні ускладнюють, а в деяких випадках – унеможлиблюють реалізацію прав та обов’язків як засудженими, так і УВП. Проаналізувавши норм кримінально-виконавчого кодексу України можна визначити такі обмеження, що, на нашу думку, є прямим порушенням конституційних прав засуджених. До них слід віднести відсутність трудових відпусток, зараховування відпрацьованого часу в УВП у трудовий стаж лише при звільненні особи від відбування покарання і сплати страхових внесків до

Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством, що в результаті унеможлиблює реалізацію права на пенсійне забезпечення за віком під час відбування покарання. У разі втрати працездатності під час відбування покарання право на пенсію і на компенсацію шкоди в особи виникає також лише після звільнення від відбування покарання. Все це дозволяє стверджувати, що засуджені обмежені у найважливіших правах, гарантованих трудовим законодавством, що у свою чергу унеможлиблює подальшу реалізацію засудженим як прав, так і обов'язків. Виходячи з цього слід погодитись з твердженням І.Л. Жук про те, що заборони й особливості, які мають місце в установах виконання покарань, дозволяють стверджувати, що в сучасних умовах праця засуджених певною мірою має і елементи караючого характеру [51, с. 8].

Враховуючи наявні обмеження у реалізації засудженими конституційно гарантованого права на працю, та їх соціальне забезпечення, обґрунтовується необхідність внесення змін і доповнень до КВК України:

а) ст. 119 доповнити ч. 4, в якій передбачити, що *«Праця засуджених під час відбування покарання зараховується до трудового стажу, а також надає право засудженим на отримання відпустки, яка зараховується в строк відбування покарання»;*

б) ч. 2 ст. 121 викласти у такій редакції: *«Відшкодування засудженими витрат на їхнє утримання проводиться після відрахування прибуткового податку, страхових внесків та внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством. Відрахування за виконавчими листами та іншими виконавчими документами проводяться у порядку, встановленому законом»;*

в) із ч. 2 ст. 122 словосполучення *«до відбування покарання»* виключити;

г) із ч. 3 ст. 122 словосполучення *«після звільнення за умови сплати ними страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством»* виключити;

д) із ч. 4 ст. 121 сполучення *«після звільнення їх від покарання»* виключити;

е) ч. 1. ст. 118 викласти в такій редакції: *«Засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колоній. Засуджені залучаються до суспільно корисної праці: на власних виробництвах виправних установ; на підприємствах, у майстернях колоній за умов забезпечення належної охорони та ізоляції; з господарського обслуговування виправних установ та слідчих ізоляторів; у формі підприємницької діяльності»;*

є) ч. 4 ст. 119 викласти в такій редакції: *«Праця засуджених під час відбування покарання зараховується до трудового стажу, а також надає їм право отримувати щорічну відпустку, яка зараховується в строк відбування покарання».*

3.4. Соціально-виховна робота із засудженими, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, як засіб їх виправлення та ресоціалізації

У цьому підрозділі ми поставили за мету надати характеристику термінам *соціальна та виховна робота* й на підставі цього визначити їх значення для застосування соціально-виховної роботи із засудженими, які відбувають покарання у ВКСРБ. Важливим, на нашу думку, є розкриття етимології цих термінів, оскільки у юриспруденції, зокрема кримінально-виконавчому праві, необхідно чітко розуміти значення термінів, які використовуються персоналом установ виконання покарань у процесі виконання кримінальних покарань. Так, термін *соціальна робота*, що використовується у вітчизняній науковій літературі, почав широко використовуватися у науковій практиці в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. Причому традиційно в американській літературі семантичне значення

цього терміна розкривається як «специфічне наукове знання» та як «професійна діяльність у суспільстві» [200, с. 209].

Провідні фахівці різних країн світу виступають сьогодні за уточнення поняття *соціальна робота*, що включає гарантовану соціальну допомогу людині, задоволення її мінімальних потреб і надання добродійної допомоги. Але цим не повинна обмежуватися соціальна робота. Вона починається тоді, коли її суб'єкти включаються в самостійне рішення своїх проблем, а соціальний працівник несе відповідальність за те, щоб знедолена і менш захищена маргінальна частина населення (засуджені) не була виключена з процесу соціального розвитку. Саме в цьому полягає одна з основних функцій соціальної роботи як професії. Проте у ВКСРБ немає спеціально підготовленого працівника, який би опікувався тільки цим напрямком. Функції соціального працівника для засуджених виконують начальники відділень соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими (далі – начальники відділень СВІР), а також інспектори відділу нагляду і безпеки, інші працівники виправної колонії, що, без сумніву, впливає на якість надання допомоги та її компетентність.

У пенітенціарній педагогіці під *соціальною роботою* розуміється вид комплексної діяльності з надання соціальної допомоги, спрямованої на забезпечення всебічної життєдіяльності людини в умовах позбавлення волі, відтворення неповноцінної людської особистості, формування та збереження корисних навичок і відновлення та розвиток соціальних зв'язків [47, с. 261]. З такою позицією варто погодитися, адже в місцях позбавлення волі існує власне мікросередовище, сформоване сукупністю засуджених різної криміногенної спрямованості, яким важко відсторонитися від злочинної поведінки. Тому основне завдання полягає у формуванні в них навичок і вмінь, спрямованих на полегшення процесу адаптації після звільнення.

У свою чергу законодавець визначив соціально-виховну роботу із засудженими у ст. 123 КВК України як цілеспрямовану діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для

досягнення мети ВіР. Основним завданням, яке нами вбачається, має стати виховання засудженого, справляння на нього духовного впливу з метою поліпшення його особистості за період відбування покарання, навчити його правильно орієнтуватися в системі духовно-моральних цінностей, готувати його психологічно та морально до соціально-корисного способу життя після звільнення.

Проводячи дослідження у ВКСРБ, ми звернули увагу на найбільш ключові моменти, які виникають із застосуванням аналізованого засобу ВіР засуджених у практичній діяльності персоналу таких колоній. На сьогодні, як ми вже звертали увагу раніше, різноманітні види соціальної роботи виконуються працівниками різних відділів, частин і служб виправних колоній. Основним суб'єктом здійснення соціально-виховного впливу на засуджених і одночасно його організатором в установі виконання покарань є начальник відділення СВПР, наділений відповідними посадовими обов'язками та правами.

Якщо проаналізувати функціональні обов'язки начальника відділення СВПР, то виявляється, що він, будучи єдиним у виправній колонії соціальним працівником, повинен виконувати функції, які зовсім не відповідають змісту його професійної діяльності, що має соціально спрямований характер. А це в свою чергу підтверджує те, що соціальна робота в кримінально-виконавчій системі як специфічний вид професійної діяльності поки ще не отримала достатньої уваги і розвитку та потребує дослідження.

Ще одним підтвердженням того факту, що соціальна робота у виправних колоніях здійснюється не на професійному рівні, є чітко нормативно визначений розподіл функцій між установами виконання покарань і центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, передбачений міжвідомчим наказом Міністерства України у справах сім'ї молоді та спорту та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 28.10.2005 року №2559/177 [155], який затверджує порядок

взаємодії зазначених відомств у проведенні соціальної роботи із засудженими.

Аналіз Наказу підтверджує, що установи виконання покарань не в змозі самостійно здійснювати соціальну роботу зі спецконтингентом і повинні залучати до цієї роботи відповідних спеціалістів (професіоналів). З огляду на викладене, нашою переконливою позицією є те, що професійні соціальні працівники повинні бути передбачені штатним розписом установ виконання покарань. Міжнародна пенітенціарна практика також підтверджує необхідність включення до штатів пенітенціарних установ посад спеціалістів із соціальної роботи. Тому ми пропонуємо внести зміни до Закону України «Про штатну структуру і чисельність персоналу органів і установ виконання покарань» доповнивши перелік посад *посадою соціального працівника у структурі соціально-психологічної служби установи виконання покарань* (курсив наш – О.Ш.).

Слушною є думка М. Панасюка, який у дослідженні специфіки соціальної роботи в місцях позбавлення волі акцентує увагу на тому, що сучасний стан системи виконання покарань в Україні нагадує захмарену смугу між оновленими моральними засадами та їхнім реальним втіленням. Він зазначає, що соціальна політика – це одне, моральні принципи – інше, а зусилля, спрямовані на втілення ідеї реабілітації злочинця, – ілюстрація прірви між теорією і практикою [137, с. 47].

Досліджуючи специфіку соціальної роботи в місцях позбавлення волі, О. Дзюман зазначає, що необхідно акцентувати увагу на тому, що всі основні засоби ВіР засуджених, що закріплені кримінально-виконавчим законодавством України, так чи інакше пов'язані з різними аспектами соціальної роботи. Але, незважаючи на це, ні в Кримінально-виконавчому кодексі України, ні в інших відомчих нормативно-правових актах Департаменту про соціальну роботу в кримінально-виконавчій системі мови не йде, що, як показує досвід, заважає становленню і розвитку цього інституту в установах виконання покарань [45, с. 35].

Одним із ключових елементів соціально-виховної роботи із засудженими є виховний вплив на них. Оскільки законодавець не визначає чітко, що саме розуміється під правовим вихованням засуджених, а тільки вказує на форми соціально-виховної роботи із засудженими, ми змушені звернутися до пенітенціарної педагогіки як складової частини виховного процесу засуджених. З позиції даної науки виховна робота – це система педагогічно обґрунтованих заходів, спрямованих на корекцію поведінки засуджених [228, с. 117].

Виховна робота з засудженими на різних історичних етапах держави та права Росії в законах і підзаконних нормативних актах визначалася по-різному. У дореволюційний період використовувалося поняття пенітенціарного виховання, метою якого було навчання арештанту правильного поняття про релігію, загальні громадянські обов'язки, що вимагають відданості престолу і вітчизні та підкорення існуючим законам і владі.

Ефективність виправлення засудженого закономірно залежить від якості виховної роботи та її ресурсної забезпеченості, від соціального середовища (внутрішнього та зовнішнього), конкретних установ виконання покарань. Процес становлення людини як особистості поза суспільством неможливий, тому для її розвитку та формування має значення і соціальна, а не тільки генетична програма. Для сучасного суспільства основу соціальної програми складає формування особистості в колективі, оскільки там найбільш повно та ефективно вирішується завдання всебічного та гармонічного розвитку особистості.

Особливості прояву даної закономірності в процесі виправного впливу на спецконтингент полягають у тому, що часто позитивна соціальна програма виявляється більш слабкою, ніж реальні відносини (як атрибут місць позбавлення волі), що складаються за неписаними законами та правилами, традиціями кримінального світу, які зумовлюють значні

труднощі у формуванні колективу засуджених у неформальних малих групах, частина яких має яскраво виражену негативну спрямованість.

Об'єктивно ця закономірність проявляється навіть всупереч бажанню організаторів процесу виправного впливу на засуджених. Однак без цілеспрямованого керівництва розвитком міжособистісних відносин у малих групах та колективах в окремих установах вплив негативних мікрогруп та їх лідерів, осіб з «подвійним життям» може стати визначальним, що призведе до формування особистісних ідеалів, не сумісних з вимогами суспільної моралі.

Скасувати цю закономірність ми не можемо, бо це об'єктивно існуюча реальність. А створити в середовищі засуджених клімат, сприятливий для виховання, виробити програми виправлення, відповідні до потреб і завдань кожного типу установ виконання покарань, – завдання важке, але реальне для виконання [136, с. 12-13].

Соціальна робота у ВКСРБ не аналогічна соціальній роботі в звичайних умовах. У місцях позбавлення волі вона відрізняється:

по-перше, вона є основним чинником щодо ВіР, який детермінує процес відбування засудженим покарання, де начальник відділення СВІР є обов'язковим учасником цього процесу;

по-друге, соціально-виховна робота у ВКСРБ передбачає комплекс заходів і норм поведінки, обов'язкових для засуджених;

по-третє, кримінально-виконавча політика держави та заходи її забезпечення повинні проводитися в суворій відповідності з принципами КВК України, визначеними у ст. 5.

У широкому значенні соціальна робота розуміється як допомога у вирішенні соціально корисних завдань, які стоять перед засудженими. У вузькому значенні – це діяльність інституту соціальних працівників, свого роду «провідників», консультантів, що допомагають засудженим вибрати і реалізувати оптимальний шлях досягнення своїх соціально корисних цілей.

Таким чином, *соціальна робота із засудженими у ВКСРБ є комплексною діяльністю персоналу колонії щодо надання останнім*

соціальної допомоги та підтримки, здійснення соціального захисту засуджених зі створенням передумов для їх ВіР під час відбування покарання та після звільнення. Слід зазначити, що сьогодні є всі підстави для розробки в Україні положення про групу соціального захисту засуджених, які відбувають покарання в ВКСРБ.

Цікавою є позиція С.А. Ветошкіна, який вважає, що соціальна робота в пенітенціарній установі полягає в організації комплексу психолого-педагогічних заходів, направлених на вирішення проблеми соціалізації засудженої особи, виховання у неї соціально цінних властивостей, які дозволять їй нормально існувати як у колонії, так і за її межами [33, с. 52]. Під нормальним існуванням розуміється відсутність конфліктів з іншими людьми і з законом завдяки соціально схвалюваній поведінці.

Вивчаючи ефективність основних засобів ВіР у контексті нашого дослідження, слід звернутися до останніх досліджень кримінально-виконавчої характеристики засуджених. Так, Царюк С.В., досліджуючи ефективність основних засобів ВіР, які застосовуються до засуджених у виправних колоніях максимального рівня безпеки, зазначає, що персонал установ виконання покарань визнав як таку, що не відповідає даному критерію, саме соціально-виховну роботу як відокремлений структурний елемент в системі основних засобів ВіР (1 %); значно більше працівників (39%) віддають перевагу режиму як одному з основних засобів ВіР засуджених; комплексне застосування всіх перерахованих засобів розділяє 56 % респондентів; суспільно-корисну працю як важливий засіб виправлення визначають 4 %; ефективним громадський вплив називає 1 % опитаних [218, с. 164]. Таким чином, можна констатувати, що єдиного розуміння щодо соціальної роботи із засудженими взагалі та засудженими, які відбувають покарання у ВКСРБ зокрема, дотепер не вироблено.

З огляду на вищевказане очевидно, що соціально-виховній роботі в пенітенціарній системі слід надати особливого статусу як одному з основних засобів ВіР засуджених. Ця теза нами ґрунтується на тому, що соціально-

виховна робота є засобом духовного впливу на процес ВіР засудженої особи, вона створює умови прищеплення засудженим навичок правильної орієнтації в системі духовних цінностей, психологічній та іншій підготовці до звільнення.

3.5. Громадський вплив як засіб виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки

Впровадження в кримінально-виконавче законодавство України громадського впливу як засобу ВіР засуджених стало новітнім етапом у розгортанні гуманітарної парадигми кримінально-виконавчої політики держави у сфері виконання і відбування покарань. Сутність громадського впливу на процес ВіР засуджених передбачає два напрями. Перший, це громадський вплив на суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, які здатні ефективно вплинути на цей процес і другий громадський вплив на засуджених осіб які відбувають покарання в колонії середнього рівня безпеки. Важливо наголосити, що громадський вплив у науці кримінально-виконавчого права недостатньо розроблений, але його слід вважати самостійним інститутом ВіР засуджених.

Загалом зміст громадського впливу як елементу контролю сформульовано наукою державного управління та адміністративного права [54, с. 160]. Суть і призначення контролю полягає в: спостереженні за функціонуванням підконтрольних об'єктів, отриманні об'єктивної інформації про виконання ними правил і доручень, їх поточному стані, аналізі отриманої інформації, виявленні тенденцій, закономірностей, їх обумовлюючих причин, розробці прогнозів, вживанні заходів із запобігання порушенням законності та дисципліни, збитку, шкідливих наслідків (зокрема і морально-ідеологічного характеру), недоцільних дій і невиправданих витрат, припиненні протиправної діяльності, що продовжується, аналізі й обліку скоєних

порушень, визначенні причин і умов, що сприяли їх здійсненню, виявленні винних посадовців і залученні їх до персональної відповідальності – або самими контролюючими органами, або іншими компетентними особами (органами).

У системах управління контроль є важливим видом зворотного зв'язку, за допомогою якого суб'єкти керуючої дії отримують інформацію про фактичне положення справ, перебіг процесів діяльності і результати керуючої дії. Відповідно від своєчасності проведення контролю залежить можливість змінити хід діяльності у разі його відхилення від наперед заданих параметрів, запобігши небажаним наслідкам або зменшивши їх. За допомогою контролю суб'єкти, що його здійснюють, з'ясовують, чи відповідає діяльність органів виконавчої влади, а також дії посадовців розпорядженням правових норм.

Таким чином, громадський вплив можна визнати як систему перевірки і надання допомоги процесу функціонування об'єкта з метою усунення відхилень від заданих параметрів. Ми підтримуємо С.В. Сюр щодо того, що громадський вплив як засіб ВіР засуджених визнається наукою кримінально-виконавчого права актуальною малодослідженою проблемою. Це положення викликано тим, що громадський вплив був введений у кримінально-виконавче законодавство з 1 січня 2004 року, але, на жаль, за сім років наукою і практикою не напрацьовано механізм його дієвості [194, с. 182].

Особливо актуальним на сьогодні є проблема розширеного тлумачення у кримінально-виконавчому законодавстві України повноважень громадських організацій, а також їх перелік поряд зі спостережними комісіями, здійснення ними впливу на засуджених які відбувають покарання у ВКСРБ. Про це свідчать ст.ст. 161, 162 КВК, які закріплюють, хоча й не детально, порядок здійснення громадського контролю та заходи громадського впливу щодо осіб, які відбувають покарання у ВКСРБ. Звичайно, що звуження громадського контролю щодо цієї категорії осіб не сприятиме ВіР засуджених, до яких було застосовано кримінальне

покарання. Це, на нашу думку, зменшує долю громадського впливу на цю категорію осіб, яких контролює лише виправна колонія.

Виходячи з ч. 2 ст. 160 КВК зазначимо, що організаціями, які здійснюють громадський контроль, є ті, статутами яких передбачено здійснення такого контролю, або ті, які виявили бажання здійснювати його з дозволу органу або установи виконання покарань, – це можуть бути передбачені КВК спостережні комісії, релігійні, правозахисні організації, громадські формування з допомоги засудженим тощо [126, с. 319].

Такі норми, на наш погляд, не є досить чіткими при визначенні таких організацій, і особливо щодо фактично дозвільної діяльності виправної колонії, які за власними, не визначеними правом критеріями будуть визначати такі організації та, головне, зможуть безпідставно їм відмовляти у здійсненні такого контролю. Загалом співпрацю з громадськістю визначено у ст. 25, яка передбачає надання допомоги органам і установам виконання покарань з боку об'єднань громадян, релігійних та благодійних організацій і приватних осіб із метою ВіР засуджених та проведення з ними соціально-виховної роботи. Але слід зазначити, що конкретні напрямки й форми такої взаємодії не конкретизовані і нормативно не закріплені.

Громадський вплив можна розуміти в декількох його значеннях. По-перше, його розглядають як спосіб забезпечення законності і вид управлінської діяльності. В такому розумінні це специфічний вид діяльності, суб'єктами якої є ВКСРБ, а також інші органи влади і самоврядування, громадські формування, який передбачає систему способів, методів і засобів спостереження і перевірки процесу виконання та відбування покарання, поведінку засуджених осіб з метою їх ВіР і запобігання вчиненню нових злочинів.

По-друге, інститут «громадського контролю» можна, на наш погляд, розуміти і як міжгалузевий, бо останній заснований базовими нормами кримінального права і деталізований нормами кримінально-виконавчого права.

Законодавче застосування терміна *громадський контроль*, зокрема в діючих Кримінальному і Кримінально-виконавчому кодексах, у багатьох випадках вказує на неузгодженість і невизначеність нормативного змісту, що потребує, на наш погляд, певного впорядкування.

Виходячи з суспільно-політичної ситуації, що склалася, запропоновано й обґрунтовано систему основних способів забезпечення законності на сучасному етапі. Це зокрема: контроль, який у свою чергу розділяється залежно від рівнів на контроль внутрівідомчий, міжвідомчий, позавідомчий; залежно від суб'єктів, які його застосовують, – на суспільний, судовий, органів і посадовців адміністративної влади. Висновок про те, до якого різновиду віднести діяльність судових органів, остаточно не сформульований, зважаючи на рухливість статусу судових установ і їх повноважень. Проте за основними ознаками, які характеризують кожен спосіб забезпечення законності, діяльність суду слід віднести до контрольної.

Зі зміною політичної та соціально-економічної ситуації в країні важливо забезпечити дотримання принципу законності у процесі ВіР засуджених, забезпечити надійну охорону їх прав, свобод і законних інтересів, гарантованих їм Конституцією України та чинним законодавством. Громадський вплив дозволяє підвищити якість роботи персоналу органів і установ виконання покарань, з одного боку, і допомагає належній відкритості та прозорості застосування до засуджених засобів ВіР – з іншого.

У пенітенціарній літературі не існує визначення громадського впливу. Вважається, що даний термін закріплено лише у КВК з метою розширення засобів ВіР засуджених і надання допомоги особам, звільненим від відбування покарання. Досягнення такої мети нерозривно пов'язано з удосконаленням концептуальної основи громадського впливу і встановлення оптимального співвідношення обсягу застосування до засуджених засобів ВіР.

У зв'язку з цим виникає потреба у науковому обґрунтуванні, повному законодавчому закріпленні компетенції громадського впливу, визначенні

його статусу і механізму реалізації. Крім того важливо наголосити, що громадський вплив як засіб ВіР ще не був предметом самостійного комплексного дослідження у галузі кримінально-виконавчого права. Поряд з тим практика органів і установ виконання покарань потребує обґрунтованих рекомендацій щодо його реалізації та вдосконалення.

Громадський вплив на засуджених у ВКСРБ, а також виховна робота з ними організовуються спостережними комісіями і здійснюються громадськими організаціями та трудовими колективами за місцем проживання цих осіб. Спостережні комісії, служби у справах дітей, центри соціальних служб для молоді, а також громадські організації та трудові колективи можуть виділяти своїх представників і доручати їм за їхньою згодою систематичне проведення виховної роботи і здійснення контролю за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання.

Узагальнення вищевикладеного дозволяє нам зробити попередній висновок, що громадський вплив як засіб ВіР обумовлений вирішенням таких завдань: громадський вплив визнається наукою кримінально-виконавчого права як актуальна малодосліджена проблема; сьогодні виникла потреба у розробці концептуальних основ громадського контролю та засобів його розвитку; є всі підстави стверджувати, що громадський вплив як засіб ВіР засуджених на різних стадіях відбування ними покарання має на меті надання правової, психологічної та медичної допомоги засудженим; формування науково-обґрунтованої теоретичної моделі громадського впливу, зокрема його компетенції в частині впливу на засуджених і надання практичної допомоги персоналу органів і установ виконання покарань у ВіР засуджених; визначення місця і ролі громадського впливу в кримінально-виконавчій системі України; дослідження співпраці між органами й установами виконання покарань і інститутами громадянського суспільства щодо ВіР засуджених; закріплення у чинному законодавстві оптимальних правових і організаційних параметрів системи громадського впливу на засуджених.

У контексті проблем із поверненням засуджених у суспільство як його повноправних членів неможливо оминати увагою сприяння в цьому громадського впливу, який також сприяє досягненню основної мети кримінального покарання.

Роль громадськості як одного з основних засобів ВіР проявляється не тільки у період після звільнення від відбування покарання, а й протягом періоду реалізації покарання та перебування засудженого у виправній колонії. Громадський вплив здійснюється через залучення до участі у процесі ВіР широкого кола суб'єктів. В основному це громадяни, представники релігійних чи благодійних організацій, представники місцевої громади, які здійснюють свій вплив на засуджених шляхом надання різного роду матеріальної, моральної, духовної допомоги.

Під час особистого спілкування дисертанта із працівниками установ виконання покарань з'ясувалось, що з перерахованих форм участі громадськості в житті колонії найбільш дієвими є: робота спостережних комісій, робота релігійних організацій та вплив родичів засуджених. Практично різного роду благодійні організації не працюють з установами виконання покарань.

Здійснення громадського впливу у виправних установах середнього рівня безпеки має свої особливості, обумовлені режимом тримання та криміногенним складом засуджених, які відбувають в них покарання. У зв'язку з існуванням в суспільстві думки про особливу небезпечність категорії осіб, які відбувають покарання у ВКСРБ, благодійні, а особливо громадські організації, не поспішають надавати посильну допомогу, особливо у сфері моральної та матеріальної підтримки засуджених. Варто також зазначити, що поки роль громадськості у житті засуджених, особливо тих, які тримаються в установах з достатньо високим рівнем ізоляції від зовнішнього світу, не має системного та ефективного характеру. Зрозуміло, що такий стан справ не зовсім відповідає принципам, проголошеним у КВК України. Засуджені об'єктивно залишаються слабшою стороною за органи й

установи виконання покарань, а тому громада повинна йти назустріч засудженим, а не навпаки [117, с. 6].

Ми переконані, що діяльність громадських організацій потребує переосмислення їх напрямків і методів роботи із зазначеною категорією осіб. По-перше, громадськість повинна не тільки здійснювати моніторинг дотримання прав засуджених, а й виявляти слабкі місця в організації виконання покарань, сприяти усуненню недоліків і надавати методичну, фінансову та іншу підтримку. По-друге, часто зауваження, які іноді робляться громадськістю, адміністрація конкретної установи виконання покарань не в змозі усунути самотійно. Тому варто не тільки співробітничати з установою, а й проводити комплексну політику на рівні державних інституцій. Низький рівень участі громадськості в процесі ВіР відзначають працівники установ виконання покарання [22, с.157].

Але діяльність громадськості не зводиться лише до її участі в ресоціалізації засуджених – важливе місце, на нашу думку, вона повинна відігравати й у процесі адаптації засуджених після звільнення. Реалізація на практиці відбувається через участь громадськості в спостережних комісіях, які діють при міських радах [146]. Така участь повинна, на думку окремих науковців і практиків, виражати оптимальну форму поєднання зусиль влади та громадськості [133, с. 5], що беззаперечно є вельми слушним.

Особливої уваги набуває робота інституту спостережних комісій в установах виконання покарань, зокрема й ВКСРБ. Спостережні комісії беруть активну участь у вирішенні питань, пов'язаних зі зміною умов тримання засуджених і переведенням їх до виправних колоній іншого рівня безпеки відповідно до ст.ст. 100, 101 КВК України. Як свідчить аналіз правових норм, для зміни умов тримання та переведення засуджених до іншого виду установи адміністрація повинна погодити своє рішення зі спостережною комісією.

Ця процедура має за мету дотримання прав засуджених, оскільки така правозастосовча діяльність веде до зміни їх правового статусу. На цьому

етапі роботи спостережна комісія повинна виважено підійти до вивчення особистості засудженого, адже це має значення для прийняття рішення з розглядуваного питання. Для цього члени комісії відвідують установи, вивчають особові справи засуджених, ведуть бесіди, здійснюють, так би мовити, пізнавальний процес оцінки особистості [110, с. 68]. Тому для полегшення отриманої інформації необхідно використовувати кримінально-виконавчу характеристику засуджених. Відомості, які вона містить, повною мірою стосуються процесу відбування покарання засудженими і сприятимуть розумінню членами спостережної комісії думки адміністрації про характеристику засудженого протягом строку його перебування у виправній колонії.

Спостережні комісії у своїй діяльності керуються насамперед принципами гуманізму, об'єктивності та доцільності, а також покликані надавати всіяку допомогу у процесі виконання кримінальних покарань. Як слушно зауважує І.С. Яковець, залучення різних груп громадського суспільства в процес реформування кримінально-виконавчої системи є невід'ємною частиною гуманізації та демократизації системи, забезпечує її відкритість і прозорість [234, с. 27].

Нами пропонується звернути також увагу на належний підбір членів спостережних комісій, які працюють в установах виконання покарань. Варто наголосити на тому, що у теперішній практиці більшість складу таких комісій формується на «добровільно-примусовій основі», в основному з представників органів місцевої влади, що робить їх діяльність у більшості випадків формальною. Тому, на наше переконання, варто обов'язково залучати до роботи цих комісій представників недержавних організацій, а також долучати членів різного роду правозахисних організацій.

Сьогодні Державна кримінально-виконавча служба України, будучи органом держави і провідником єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, наділяється для забезпечення реалізації такої політики відповідними владними повноваженнями і здійснює

передбачені законом правозастосовчі та правоохоронні функції. Разом із тим, реалізуючи свої владні повноваження в сфері виконання кримінальних покарань, органи й установи ДКВС України повинні вживати вичерпних заходів для забезпечення законності та дотримання прав і свобод людини та громадянина, які проголошені основними принципами діяльності ДКВС України.

Для забезпечення законності в діяльності органів і установ виконання покарань та запобігання будь-яким можливим порушенням прав і законних інтересів як засуджених, так і персоналу чинним законодавством передбачені такі інституції, як контроль і нагляд. Про них зокрема йде мова у статтях 27 та 29 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», норми яких передбачають, що за діяльністю ДКВС України у порядку, визначеному Конституцією та законами України, здійснюються контроль і нагляд. Зміст і форми контролю та нагляду за діяльністю органів і установ ДКВС України конкретизуються у відповідних нормативно-правових актах.

Залежно від суб'єкта, який здійснює контрольні функції, можна виділити такі основні види контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань:

- 1) міжнародний контроль;
- 2) державний контроль;
- 3) громадський контроль.

Міжнародний контроль здійснюється, як правило, уповноваженими на те міжнародними організаціями та інституціями. Державний контроль здійснюється уповноваженими органами держави і може бути класифікований на такі підвиди: контроль органів державної влади та місцевого самоврядування; судовий контроль; відомчий контроль і прокурорський нагляд. Громадський контроль за діяльністю органів і установ виконання покарань може здійснюватися громадськими організаціями та

формуваннями, правозахисними організаціями та засобами масової інформації.

Кримінально-виконавча характеристика не може бути єдиним критерієм оцінки засудженого для прийняття рішення, адже це суперечитиме принципу незалежності громадськості у своїй діяльності, проте відіграватиме важливу роль у прийнятті рішення по суті справи.

Новими інституціями, покликаними здійснювати громадський контроль та забезпечувати участь громадськості у діяльності органів та установ виконання покарань, стали Громадська рада при Департаменті та громадські ради при територіальних органах управління Департаменту. Громадська рада при Департаменті була створена наказом Департаменту від 12 грудня 2004 р. № 238 «Про утворення громадських рад при Державному департаменті України з питань виконання покарань та при його територіальних органах управління» з метою виконання Указу Президента України від 31 липня 2004р. № 854/2004 «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» та Постанови Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004р. «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (у подальшому Громадська рада при Департаменті була перейменована у Громадську колегію при Департаменті).

Цим же наказом було затверджене Типове положення про Громадську раду при територіальному органі управління Департаменту. Вона (далі – Громадська рада) є постійно діючим консультативно-дорадчим органом з такими основними завданнями:

– сприяти створенню ефективних організаційних та правових умов для реалізації громадянами України конституційного права на участь в управлінні державними справами, забезпечувати відкритість діяльності органів і установ виконання покарань;

– забезпечувати врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання рішень з питань формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Громадська рада відповідно до покладених на неї завдань:

– готує та подає пропозиції до плану роботи територіального органу управління Департаменту щодо взаємодії з громадськістю, строків проведення публічних громадських обговорень і консультацій з громадськістю;

– бере участь у підготовці заходів, пов'язаних із проведенням територіальним органом управління Департаменту консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

– забезпечує проведення громадської експертизи проєктів нормативно-правових актів територіального органу управління Департаменту, що стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян, які тримаються в установах кримінально-виконавчої системи, а також персоналу органів і установ виконання покарань;

– опрацьовує отримані за результатами проведення консультацій з громадськістю та громадської експертизи нормативно-правових актів Департаменту та його територіального органу управління пропозиції та зауваження з питань формування і реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань і подає їх у встановленому порядку керівництву територіального органу управління Департаменту;

– виконує дорадчі функції під час обговорення та прийняття рішень територіального органу управління Департаменту, а також здійснення моніторингу реалізації таких рішень;

– сприяє територіальному органу управління Департаменту у здійсненні заходів з питань організації процесу ВіР засуджених, створення належних умов для їх тримання, залучення до цієї діяльності громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування,

підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян;

- взаємодіє зі спостережними комісіями, піклувальними радами при виховних колоніях щодо виконання ними своїх повноважень із забезпечення громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів громадян при виконанні кримінальних покарань, надає їм організаційну та методичну допомогу у здійсненні своїх повноважень;

- систематично інформує громадськість, зокрема через засоби масової інформації, про свою діяльність, прийняті рішення та стан їх виконання.

Громадська рада з метою виконання покладених на неї завдань має право:

- отримувати в установленому порядку від територіального органу управління Департаменту проекти рішень з питань, віднесених до компетенції Громадської ради;

- надавати територіальному органу управління Департаменту пропозиції з питань, віднесених до компетенції Громадської ради;

- запрошувати для участі у своїх засіданнях посадових осіб територіального органу управління Департаменту;

- утворювати постійні та тимчасові робочі органи (комітети, комісії, експертні групи) відповідно до основних напрямків діяльності, залучати до участі в їх роботі спеціалістів територіального органу управління Департаменту (за згодою керівництва цього органу), а також проводити конференції, збори.

До складу Громадської ради входять представники об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування, спостережних комісій та піклувальних рад при виховних колоніях, засобів масової інформації. Персональний склад Громадської ради затверджує начальник територіального органу управління Департаменту.

Основною формою роботи Громадської ради є засідання, що проводяться в міру потреби, але не рідше ніж один раз на квартал. У

засіданнях Громадської ради можуть брати участь керівники територіального органу управління Департаменту, центральних і місцевих органів виконавчої влади. Рішення Громадської ради мають рекомендаційний характер і подаються керівництву територіального органу управління Департаменту через його секретаріат (канцелярію) для врахування під час прийняття рішень.

Виходячи з аналізу кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України, міжнародних актів, висновків спеціалістів у галузі кримінально-правових наук, пропонуємо: в теоретичному плані визначати громадський вплив як досягнення цілей кінцевої перспективи застосування його до засуджених; у практичному мета громадського впливу передбачає досягнення цілей, властивих всім етапам порядку й умовам відбування покарання в ВКСРБ, недопущення систематичного порушення засудженими правил внутрішнього розпорядку дня, належне виконання покладених на них судом зобов'язань тощо

Висновки до розділу 3

На підставі вищевикладеного слід зробити відповідні висновки.

1. Режим – це уклад або спосіб життя засудженого, врегульований нормами права. Поняття режиму охоплює переважну більшість відносин, які відбуваються у виправних установах. Режим становить собою врегульований нормами порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі, пов'язаного з ВіР засуджених.

2. Режим як засіб ВіР засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ передбачає цілеспрямовану та спільну діяльність персоналу кримінально-виконавчих установ, спрямовану на формування особистості засудженого як повноправного члена суспільства, здатного виконувати вимоги загальнообов'язкових правил поведінки та забезпечувати їх реалізацію в межах особистого життя. Режим необхідно спрямовувати на

збереження соціально корисних зв'язків засуджених із зовнішнім світом. Режим у місцях позбавлення волі повинен звести до мінімуму різницю між життям у місцях позбавлення волі та життям на волі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку й усвідомленню людської гідності.

3. З'ясовано, що працевлаштування засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ, як реалізатор їх конституційного права на працю, на сучасному етапі не може бути реалізоване в повному обсязі, передумовою чого є: розрив господарсько-економічних зв'язків із галузевими підприємствами, падіння виробництва, відсутність фінансування державних програм розвитку виробничої діяльності установ виконання покарань, що в свою чергу, унеможливорює забезпечити роботою всіх працездатних засуджених, і як наслідок, за твердженням практичних працівників ВКСРБ, призводить до їх морально-психологічної деградації, порушення режиму відбування покарання, вчинення нових злочинів.

4. В умовах поступового переходу вітчизняної кримінально-виконавчої системи до моделі застосування праці засуджених, сформованої в розвинутих країнах Євросоюзу, слід розглянути питання щодо самозабезпечення самооплатності засуджених, спроможних працювати, стимулювати у них трудову активність, бажання бути корисними для суспільства.

5. Здобуття засудженим загальної освіти, професійно-технічної чи фахової вищої освіти, безумовно, сприяє процесу позитивних змін у поведінці засудженого. Навчання є не тільки забезпечувальним фактором в отриманні та засвоєнні засудженими певних знань, а й таким, що активно впливає на формування в особи світогляду, етичних якостей, позитивних мотивів соціально корисної діяльності, виховує у душі пошани до прав, законних інтересів, честі і гідності інших громадян.

6. Методика використання праці засуджених у напрямку гуманізації виконання і відбування покарання дозволяє адміністрації ВКСРБ орієнтуватися на зв'язок між рівнем раціонального використання праці

засуджених і формами, які її забезпечують. Зокрема слід застосовувати форми економічного, організаційного та адміністративного впливу.

7. Соціально-виховна робота у ВКСРБ не аналогічна соціально-виховній роботі в звичайних умовах. У місцях позбавлення волі вона відрізняється: по-перше, вона є основним чинником щодо ВіР, який детермінує процес відбування засудженим покарання, де начальник відділення СВІР є обов'язковим учасником цього процесу; по-друге, соціально-виховна робота у ВКСРБ передбачає комплекс заходів і норм поведінки, обов'язкових для засуджених; по-третє, кримінально-виконавча політика держави та заходи її забезпечення повинні проводитися в суворій відповідності з принципами КВК України, визначеними у ст. 5.

8. Громадський вплив – це засіб ВіР засуджених на різних стадіях відбування ними покарання, який має на меті надання правової, психологічної та медичної допомоги засудженим і особам, звільненим від відбування покарання.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено конкретне наукове завдання, що дозволило отримати результати у вигляді теоретичних положень про поняття, зміст, засоби виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, а також обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення законодавства України з питань їх застосування.

1. У результаті історико-правового дослідження виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях, визначено їх стан і напрямки, показано становлення і розвиток наукових поглядів на сутність і значення даної проблеми в кримінально-виконавчій науці. Виокремлено періоди розвитку засобів виправлення і ресоціалізації засуджених на: каральний, пенітенціарний і оновлений.

2. Встановлено, що виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, – це ключові категорії для застосування норм кримінально-виконавчого законодавства, під якими розуміється комплекс державних і недержавних заходів, що застосовуються з урахуванням виду покарання, особи засудженого, характеру, ступеня небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання.

3. Уточнено доктринальне визначення поняття виправлення та ресоціалізації таких засуджених, зокрема: *виправлення* розглядається дисертантом як комплексна категорія, що складається з таких компонентів: правового, медичного, психолого-педагогічного, соціально-побутового забезпечення засудженого, в результаті чого відбувається процес позитивних змін в його особистості та створюється готовність до самокерованої правослухняної поведінки; поняття *ресоціалізація* розглядається автором як соціально-правова категорія, що забезпечує засудженому після звільнення свідоме відновлення його в соціальному статусі повноправного члена

суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

4. Обґрунтовано значення основних принципів кримінально-виконавчого законодавства для виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, і зроблено висновок, що досліджені принципи кримінально-виконавчого законодавства тісно взаємопов'язані, доповнюють один одного і вимагають комплексного застосування під час реалізації кримінально-виконавчої політики виконання кримінальних покарань. Запропоновано замінити в ст. 5 КВК України принцип поваги до прав і свобод людини принципом забезпечення прав і свобод людини.

5. У дослідженні зроблено висновок, що правовий статус засуджених, які відбувають покарання, виправлення і ресоціалізація засуджених є складним соціально-правовим явищем і постає як сукупність передбачених різними галузями законодавства України прав і обов'язків засудженого під час виконання і відбування кримінального покарання з метою виправлення і ресоціалізації. Такий висновок підтверджується опитуванням засуджених: 71% опитаних були ознайомлені з правами й обов'язками відповідно до КВК України, 15% осіб з цими правами ознайомили інші засуджені; 14% випадків – самостійно, із КВК України.

6. Встановлено, що в структурі злочинів, які переважають серед засуджених у виправних колоніях середнього рівня безпеки значне місце посідають злочини насильницького характеру та злочини пов'язані із заволодінням майном. Протягом 2007-2010 рр. у ВКСРБ відбували покарання засуджені за вчинення: умисних убивств – 14%, умисних тяжких тілесних ушкоджень – 10%, зґвалтування – 2,5%, розбою – 12%, грабежу – 15%, крадіжки – 26%, інших злочинів – 20,5%. З 2007-2010 рр. спостерігалась тенденція до зменшення кількості засуджених, які відбували покарання у вказаних установах. З 2011 року тяжіє до зростання кількість як засуджених у ВКСРБ так і скоєних ними злочинів пов'язаних із заволодінням майном та

злочинів насильницького характеру. Так в січні 2011 р. у ВКСРБ відбували покарання за вчинення корисливих злочинів 67% від загальної кількості осіб які відбували покарання в цих установах, з них: за скоєння крадіжки – 32%; грабежу – 20%; розбою – близько 15%; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем 0,5%. За вчинення злочинів проти життя та здоров'я – 27%, з яких: умисне вбивство – 16%; умисне тяжке тілесне ушкодження – 11%. За скоєння зґвалтування відбували покарання – 3% засуджених. Викликає певну тривогу те, що 27 % засуджених вчинили злочини у період відбування покарання у виді позбавлення волі, а ще 69 % – під час відбуття інших покарань. Визначено, що засуджені у виправних колоніях середнього рівня безпеки характеризуються високим рівнем криміногенної зараженості, а це, в свою чергу, потребує від персоналу колонії зусиль для налагодження профілактичної роботи із ними.

7. Проведене анкетування серед працівників у виправних колоніях середнього рівня безпеки показало, що ефективність суспільно-корисної праці засуджених, як одного із засобів їх виправлення і ресоціалізації, визнали 22% респондентів. 87% опитаних працівників виправних колоній середнього рівня безпеки найдієвішими заходами, спрямованими на залучення засуджених до суспільно корисної праці, визначають матеріальне та моральне стимулювання засуджених.

8. Запропоновано з метою якісного підвищення стану інформованості суспільства про проблеми діяльності органів і установ виконання покарань щодо виправлення і ресоціалізації засуджених в управліннях державної пенітенціарної служби в областях щоквартально проводити публічні заходи, прес-конференції, круглі столи із залученням громадськості, журналістів місцевих засобів масової інформації на засадах рівності та взаємної відповідальності сторін.

9. Доведено, що сучасний стан виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, ще

не відповідає сучасним вимогам кримінально-виконавчої діяльності Державної пенітенціарної служби України, чинного законодавства, галузевих нормативно-правових актів, а тому є всі підстави розглядати його вдосконалення шляхом внесення змін і доповнень, зокрема до КК України, КВК України та інших законодавчих актів.

10. У роботі робиться висновок, що питання про зразкову поведінку засуджених які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки слід розглядати як оціночне, і його має вирішувати суд, виходячи з кримінально-виконавчої характеристики поведінки особи під час відбування покарання. При цьому такі ознаки як паління, вживання ненормативної лексики не повинні мати вагоме значення. Поряд з цим, їх відсутність, безумовно, додатково свідчить про зразкову поведінку засудженої особи.

11. Обґрунтовується необхідність внесення змін і доповнень – до КВК України:

а) ч. 2 ст. 121 викласти у такій редакції: *«Відшкодування засудженими витрат на їхнє утримання проводиться після відрахування прибуткового податку, страхових внесків та внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством. Відрахування за виконавчими листами та іншими виконавчими документами проводяться у порядку, встановленому законом»;*

б) із ч. 2 ст. 122 словосполучення *«до відбування покарання»* виключити;

в) із ч. 3 ст. 122 словосполучення *«після звільнення за умови сплати ними страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством»* виключити;

г) із ч. 4 ст. 121 сполучення *«після звільнення їх від покарання»* виключити;

д) ч. 1. ст. 118 викласти в такій редакції: *«Засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колоній. Засуджені залучаються до суспільно корисної праці: на власних виробництвах виправних установ; на підприємствах, у майстернях колоній*

за умов забезпечення належної охорони та ізоляції; з господарського обслуговування виправних установ та слідчих ізоляторів; у формі підприємницької діяльності»;

є) ч. 4 ст. 119 викласти в такій редакції: *«Праця засуджених під час відбування покарання зараховується до трудового стажу, а також надає їм право отримувати щорічну відпустку, яка зараховується в строк відбування покарання»;*

є) у ч. 4 ст. 123 доповнити, *на підставі чого начальником соціально-психологічного відділення складається кримінально-виконавча характеристика.*

– до Закону України «Про штатну структуру і чисельність персоналу органів і установ виконання покарань», де перелік посад слід доповнити посадою соціального працівника у структурі соціально-психологічної служби установи виконання покарань.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

вивчення засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ

Шановний респонденте!

Пропонуємо Вам посприяти у проведенні наукового дослідження умов відбування покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки з метою висвітлення проблемних питань, що виникають у період відбування покарання засудженими, та вироблення рекомендацій щодо ефективного застосування основних засобів виправлення та ресоціалізації.

Звертаємо Вашу увагу на те, що анкета анонімна, ставити свій підпис під нею не потрібно. Дані, отримані в результаті анкетування, жодним чином не вплинуть на Ваше положення у виправній установі.

Для заповнення анкети необхідно уважно прочитати поставлені питання та обвести цифрове позначення їх шифру (1, 2, 3...).

Варіанти відповіді необхідно обвести колом навпроти поставленого питання. Як правило, відповідь повинна бути одна, проте можливі кілька варіантів відповіді або вона може надаватись у довільній формі у відповідній графі.

Припускаємо, що Ви зацікавлені в тому, щоб Ваша думка щодо даної проблеми була відома за межами виправної установи, в якій Ви відбуваєте покарання, і стала предметом вивчення. Тому сподіваємося отримати від Вас щирі та чесні відповіді на поставлені питання.

Наперед вдячні Вам за допомогу та розуміння

№ п/п	Зміст інформації	Шкала інформації	Шифр
1.	Вік (повних років)	Від 18 до 25 років Від 25 до 35 років	1 2

		Від 35 до 45 років	3
		Від 45 до 60 років	4
		Більше 60 років	5
2.	Місцевість проживання до засудження	Сільська місцевість	1
		Місто	2
3.	Громадянство	Громадянин України	1
		Громадянин _____	2
		Не маю громадянства	3
4.	Ваше соціальне становище на момент вчинення злочину	Студент	1
		Робітник	2
		Приватний підприємець	3
		Безробітний	4
		Не працював і не вчився	5
5.	Наявність освіти	Початкова	1
		Неповна середня	2
		Середня	3
		Середня спеціальна	4
		Неповна вища	5
		Вища	6
		Не маю	7
6.	Вкажіть кількість судимостей	1 судимість	1
		2 судимості	2
		3 судимості	3
		4 судимості і більше	4
7.	За якими статтями КК України відбуваєте покарання?	Вказати статті КК України _____	
8.	Який Ваш сукупний термін перебування в місцях позбавлення волі?	Від 3 до 5 років	1
		Від 5 до 10 років	2
		Від 10 до 15 років	3
		Від 15 до 20 років	4
		Більше 20 років	5
9.	Який термін відбування покарання за вироком суду Вам призначено?	Від 5 до 10 років	1
		Від 10 до 15 років	2
		Від 15 до 20 років	3
		Від 20 до 25 років	4
10.	Яке з перерахованих додаткових покарань Вам призначено?	Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу	1
		Конфіскація майна	2
		Штраф	3
		Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	4

11.	Чи відбуваєте Ви покарання за злочин, вчинений під час відбуття покарання?	Так (під час відбуття покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк) Так (під час відбуття іншого виду покарання) Ні	1 2 3
12.	Чи розкаюєтесь Ви у вчиненому злочині?	Так, розкаююсь Вину визнаю частково Ні, не розкаююсь	1 2 3
13.	Як Ви вважаєте, краще відбувати покарання в місцях позбавлення волі, ніж жити і працювати за законами суспільства?	Так Ні	1 2
14.	Чи бажаєте Ви працювати в колонії?	Бажаю Хотів би, але не забезпечений працею Не бажаю Не працював і не буду	1 2 3 4
15.	Чи забезпечені Ви працею у виправній установі?	Забезпечені повністю Ледь вистачає на розрахунок за харчування, одяг... Не забезпечені взагалі	1 2 3
16.	З яких джерел Вами відшкодовуються витрати, пов'язані з перебуванням у колонії?	Заробіток у колонії Пенсія Інші джерела доходу	1 2 3
17.	Ваш сімейний стан?	Неодружений Одружений Перебуваю у цивільному шлюбі Розлучений Маю дитину Маю двох і більше	1 2 3 4 5 6
18.	Шлюб розірвано під час відбування покарання?	Так Ні	1 2
19.	Чи одружувались Ви протягом строку перебування у виправній установі?	Так Ні	1 2
20.	Причина вашого одруження під час відбування покарання	Кохання Задоволення статевого потягу Матеріальна підтримка	1 2 3

		Вирішення питання про переведення на полегшені умови тримання чи задля застосування умовно-дострокового звільнення Інша причина _____	4 5
21.	Чи підтримуєте Ви добрі стосунки зі своєю родиною?	Так, з дружиною і дітьми 3 дітьми 3 батьками 3 іншими родичами 3 іншими особами Не підтримую жодних стосунків	1 2 3 4 5 6
22.	Ваш загальний трудовий стаж до засудження	Не маю трудового стажу Від 6 міс. до 1 року Від 1 до 3 років Від 3 до 5 років Від 5 до 10 років Більше 10 років	1 2 3 4 5 6
23.	Чи вважаєте Ви себе винним у вчиненні злочину менше за інших співучасників злочину?	Так Ні Я злочин не вчиняв	1 2 3
24.	Чи розкаюєтесь Ви у вчиненому злочині?	Так, розкаююсь Вину визнаю частково Ні, не розкаююсь	1 2 3
25.	Ваше ставлення до призначеного судом покарання?	Вважаю покарання справедливим Мені байдуже Вважаю покарання несправедливим	1 2 3
26.	Як Ви вважаєте, краще відбувати покарання в місцях позбавлення волі, ніж жити і працювати за законами суспільства?	Так Ні	1 2
27.	Чи вживали Ви у минулому наркотики?	Вживав постійно Вживав періодично Вживав одноразово Не вживав	1 2 3 4
28.	Чи зловживали ви у минулому спиртними напоями?	Так Ні	1 2
29.	Як Ви оцінюєте стан власного здоров'я?	Маю гарний стан здоров'я Маю задовільний стан	1

		здоров'я	2
		Маю інвалідність	3
		Мені важко визначити	4
30.	Ваше ставлення до релігії	Віруючий	1
		Почав вірити після засудження	2
		Не віруючий	3
31.	Як Ви оцінюєте такі риси свого характеру:	Дисциплінованість (за характером прояву)	1 2 3
		Стриманість (за характером прояву)	1 2 3
		Відвертість (за характером прояву)	1 2 3
		Співчуття (за характером прояву)	1 2 3
32.	Як саме Вас знайомили з правами засудженого та умовами відбування покарання у ВК середнього рівня безпеки?	Ознайомив представник адміністрації УВП	1
		Розповіли інші засуджені	2
		Свій варіант _____	3
33.	Чи отримували Ви протягом 2009-10 років посилки (передачі)?	Так	1
		Ні	2
34.	Чи отримували Ви протягом 2009-10 років грошові перекази?	Так	1
		Ні	2
35.	Чи отримували Ви протягом 2009-10 років короткострокові побачення?	Так	1
		Ні	2
36.	Чи отримували ви протягом 2009-10 років тривалі побачення?	Так	1
		Ні	2
37.	Чи мали Ви стягнення протягом строку перебування в установі?	Так, накладені правами нач. УВП	1
		Так, накладені правами нач. відділення СПС	2
		Ні	3
38.	Чи мали Ви заохочення	Так, правами нач. УВП	1

	протягом строку перебування в установі?	Так, правами нач. відділення СПС Ні	2 3
39.	Найчастіше до Вас застосовувались такі види стягнень:	Попередження Догана Суворого догана Призначення на позачергове чергування з прибирання приміщень і території колонії Скасування поліпшених умов тримання Поміщення у ДІЗО Поміщення в карцер Переведення до ПКТ	1 2 3 4 5 7 8 9
40.	Які з перерахованих порушень, на Вашу думку, вчиняються частіше в УВП?	Невиконання розпорядку дня Відмова від праці Невиконання вимог адміністрації УВП Свій варіант _____	1 2 3 4
41.	Найчастіше до Вас застосовувались такі види заохочень:	Подяка Нагородження похвальною грамотою Грошова премія Нагородження подарунком Дозвіл на одержання додатково посилки або передачі Надання додаткового короткострокового побачення Надання додаткового тривалого побачення Дозвіл на додаткову телефонну розмову Дострокове зняття раніше накладеного стягнення Дозвіл додатково витратити гроші Збільшення тривалості прогулянки	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11
42.	Чи зверталися Ви протягом строку перебування в УВП до адміністрації зі зверненнями?	Так, зі скаргами на порушення своїх прав Так, зі зверненнями іншого характеру _____ Ні	1 2 3

43.	Чи зверталися Ви протягом строку перебування в УВП до державних органів та інших інституцій?	Так (якого змісту) _____ Ні	1 2
44.	Чи спілкуєтесь Ви з представниками громадських організацій?	Так, у разі необхідності Щоразу під час їх відвідин установи Спілкування з ними не становить для мене інтересу	1 2 3
45.	Чи користувались Ви додатковими оплачуваними послугами?	Так, (вказати якими) _____ Ні	1 2
46.	Для Вашої поведінки характерні:	Прагнення до лідерства, зверхнє ставлення до інших засуджених Спілкування з іншими на рівних Тримаєтесь на другорядних ролях Тримаєтесь невпевнено та відокремлено	1 2 3 4
47.	Ваше ставлення до самодіяльних організацій?	Позитивне Мені байдуже Негативне	1 2 3
48.	Ваше ставлення до заходів соціально-виховного характеру?	Ставлюсь позитивно Мені байдуже Ставлюсь негативно	1 2 3
49.	Ваше ставлення до праці?	Подобається працювати Працюю примусово Негативно ставлюсь до праці Не забезпечений працею	1 2 3 4
50.	Як Ви оцінюєте характер свого спілкування в середовищі засуджених?	Комунікативний. Маю приязні відносини з більшістю засуджених Спілкуюсь з обмеженим колом засуджених Тримаюсь відокремлено від інших засуджених	1 2 3
51.	Як Ви оцінюєте свій психологічний стан:	Нормальний Гостро переживаю факт ізоляції від суспільства Надавалась психологічна допомога Потребую психологічної	1 2 3

		допомоги	4
52.	Чи вмієте Ви корисно проводити свій вільний час?	Вільний час постійно провожу корисно З користю провожу час залежно від обставин Свій варіант _____	1 2 3
53.	Чи маєте Ви сформовану позитивну життєву мету?	Так Ні	1 2
54.	Як Ви оцінюєте нинішні газети, книги, радіо і телебачення – чи допомагають вони знайти душевну рівновагу, зняти тугу по дому, близьким, знайти віру в майбутнє?	Так Ні	1 2
55.	Чи доступні Вам засоби інформації?	Так Ні	1 2
56.	Чи задовольняють доступні Вам засоби масової інформації вказаним вище вимогам?	Так Ні Якщо ні – чому? _____	1 2 3
57.	Які програми на радіо, телебаченні, в газетах Вас якнайбільше цікавлять?	Про Ваше майбутнє трудоулаштування Про життя на волі Економіка Культура Політика Правопорядок Соціальні умови Повністю все Ніякі	1 2 3 4 5 6 7 8 9
58.	Чи одержуєте Ви із засобів масової інформації необхідну інформацію про перспективи життя після звільнення? Чи допомагають ЗМІ Вашої орієнтації в питаннях трудоулаштування, створення сім'ї?	Так Ні	1 2
59.	Чи виписуєте Ви газети і журнали? Якщо «так», то які?	Так _____ Ні	1 2
60.	Яким фільмам Ви віддаєте перевагу?	Вітчизняним Зарубіжним Свій варіант _____	1 2 3
61.	Чи задовольняє Вашу потребу в	Так	1

	інформації багатотиражна газета, яку випускає для Вас УВП?	Ні	2
62.	Чи відшкодований (відшкодовується) Вами заподіяний злочином збиток потерпілому?	Так Ні	1 2
63.	Чим Ви думаєте займатися після звільнення?	Поступити вчитися до ВНЗ, коледжу... Працювати на виробництві Займатися бізнесом Повернутися в злочинний світ Свій варіант _____	1 2 3 4 5
64.	Проблеми, з якими Ви зустрілися до скоєння злочину?	Не зміг працевлаштуватися за фахом Скрутне матеріальне становище Не мав перспективи отримання житла Свій варіант _____	1 2 3
65.	Причини невідшкодування збитку?	Необ'єктивно визначений розмір збитку Несправедливе засудження Немає можливості (не надається робота) Немає збитку Свій варіант _____	1 2 3 4 5
66.	Ваше ставлення до потерпілого?	Неприятнь у зв'язку з вчиненням. Відчуття злості, що збереглося у зв'язку із засудженням Байдуже, ніяких відчуттів Бажання помсти після відбування покарання Нормальне Свій варіант _____	1 2 3 4 5 6
67.	Чи навчаєтеся Ви професії?	Так Ні	1 2
68.	Чи забезпечені Ви засобами навчання?	Так Ні	1 2

Зведені дані
опитування засуджених, які відбувають покарання у виправних
колоніях середнього рівня безпеки

У процесі здійсненого дослідження нами було встановлено, що у виправних колоніях середнього рівня безпеки відбувають покарання засуджені особи віком: від 18 до 25 років – 32,5%, від 25 до 35 років – 40 %, від 35 до 45 років – 21,6%, від 45 до 60 років – 5%, від 60 років – 0,9%, які до засудження проживали у сільській місцевості (38,6%), у місті (61,4%), за громадянством: 96% – громадяни України.

За соціальним становищем на момент вчинення злочину: студенти – 7%, робітники – 3%, приватні підприємці – 8%, безробітні – 36%, не працювали і не вчилися – 6%.

Мають початкову освіту – 4%, неповну середню – 29%, середню – 44%, середню спеціальну – 36%, неповну вищу – 6%, вищу – 0% засуджених. Навчаються професії під час відбування покарання 24%. Засобами навчання забезпечені 61 % опитаних респондентів.

За сімейним станом: неодружені – 48%, одружені – 22%, перебували у цивільному шлюбі – 18%, розлучені – 12%, мають дитину – 21%, мають двох і більше – 16%. Взяли шлюб протягом строку перебування у виправній установі – 17 % засуджених. З причин одруження під час відбування назвали: кохання – 24%, задоволення статевого потягу – 6%, матеріальна підтримка – 13%, вирішення питання про переведення на полегшені умови тримання чи застосування умовно-дострокового звільнення – 4% засуджених. На питання чи підтримуєте Ви добрі стосунки зі своєю родиною позитивно відповіли 78 % опитаних, з них підтримують стосунки: з дружиною і дітьми – 44%, лише з дітьми 1%, з батьками 62%, з іншими родичами 36%, з іншими особами 17%.

Судимість засуджених осіб в колонії середнього рівня безпеки має такий вигляд: вперше засуджені – 5%, вдруге – 31%, втретє – 33%, мають чотири і більше судимостей – 31% засуджених. Сукупний термін перебування в місцях позбавлення волі: від 3 до 5 років – 37%, від 5 до 10 років – 38%, від 10 до 15 років – 19%, від 15 до 20 років – 6%, більше 20 років – 0%. Термін відбування покарання за вироком суду призначено: від 5 до 10 років – 85%, від 10 до 15 років – 14%, 15 до 20 років – 1%. Додаткові покарання у виді: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу призначено – 5% , конфіскація майна – 54%, штраф – 34%, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – 7% засуджених.

Цікавим для дослідження є факт вчинення злочину під час відбуття покарання. Так, вчинили злочин під час відбуття покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк – 27% та під час відбуття іншого виду покарання – 69% засуджених.

Позитивним кроком у реалізації виправлення та ресоціалізації засуджених у колоніях середнього рівня безпеки є той факт, що розкаюються у вчиненні злочину – 67%, вину визнають частково – 27%, не розкаюються – 6% опитаних осіб.

Вважають покарання справедливим – 52%.

Проте значна кількість засуджених (26%) вважає, що краще відбувати покарання в місцях позбавлення волі, ніж жити і працювати за законами суспільства.

Щодо праці в колонії респонденти відповіли так: бажаю працювати – 57%; хотів би, проте не забезпечений працею – 25%; не бажаю – 17%; не працював і не буду – 1%. На питання, чи забезпечені ви працею у виправній установі, респонденти відповіли так: забезпечені повністю – 29%; ледь вистачає на розрахунок за харчування, одяг – 18%; не забезпечені взагалі – 53%.

Відсутність роботи являється основною передумовою невідшкодування заподіяних потерпілому в результаті скоєння злочину збитків (32%). В

результаті такої ситуації відшкодувати заподіяні злочином збитки потерпілому мають змогу близько 48% засуджених.

Передумовою до вчинення злочинів опитаними особами стало: обмежена змога у працевлаштуванні за фахом (27%), скрутне матеріальне становище (64%), відсутність перспективи отримання житла (9%).

В процесі дослідження нами встановлено, з яких джерел відшкодовуються витрати, пов'язані з перебуванням у колонії: із заробітку – 39%; пенсії – 6%; інших джерел доходу – 55%.

Не мають трудового стажу 28% засуджених. Стаж роботи від 6 міс. до 1 року мають – 19%, від 1 до 3 років – 11%, від 3 до 5 років – 16%, від 5 до 10 років – 10%, більше 10 років – 16%.

На питання ставлення засуджених до праці відповіли: подобається працювати – 66%, працюю примусово – 0,2%, негативно ставлюсь до праці – 2,6%, не забезпечений працею – 31,2%.

У процесі дослідження було встановлено, що засуджені у минулому вживали наркотики: постійно – 0,6%, періодично – 28%, одноразово – 10,4%, не вживали – 61%. Спиртними напоями зловживали – 64% опитаних.

Оцінюють стан власного здоров'я засуджені як: гарний – 6%, задовільний – 48%, не визначений – 36%. 10% – мають інвалідність.

Серед засуджених віруючі – 62%, почали вірити після засудження – 10%, атеїсти – 28%.

За Характером прояву вважають себе дисциплінованими – 22%, стриманими – 34%, відвертими – 19%, проявляють співчуття – 8% засуджених.

Характерними рисами поведінки такими як: прагнення до лідерства, зверхнє ставлення до інших засуджених користуються – 6% осіб; спілкування з іншими на рівних – 78%; тримаються на другорядних ролях – 11%; тримаються невпевнено та відокремлено – 5% опитаних респондентів.

Щодо оцінки характеру свого спілкування в середовищі: комунікативний, мають приязні відносини з більшістю засуджених – 27%;

спілкуються з обмеженим колом засуджених – 74%; тримаються відокремлено від інших засуджених – 9%;

Свій психологічний стан оцінюють як: нормальний – 69%; гостро переживають факт ізоляції від суспільства – 22%; отримували психологічну допомогу – 0,4%; потребують психологічної допомоги – 8,6%.

Вміють корисно проводити свій вільний час – 52%. З користю проводять час залежно від обставин – 36%.

Мають сформовану позитивну життєву мету – 8,6% опитаних респондентів.

По відношенню до потерпілого відчують неприязнь у зв'язку з вчиненням злочину – 14%; відчуття злості, що збереглося у зв'язку із засудженням мають – 4%; байдуже, ніяких відчуттів не мають – 26%; бажання помсти після відбування покарання перехоплює – 48; нормальне ставлення мають – 4%.

На питання як саме Вас знайомили з правами засудженого та умовами відбування покарання у ВК середнього рівня безпеки? Ознайомив представник адміністрації УВП – 71%. Розповіли інші засуджені – 15%.

Щодо отримання протягом 2009-10 років:

- посилок (передачі): так – 79%; ні – 21%;
- грошових переказів: так відповіли – 12%; ні – 88%;
- короткострокових побачень: так відповіли – 58%; ні – 42%;
- тривалих побачень: так відповіли – 51%; ні – 49%.

Протягом відбування покарання мали стягнення – 66%, з них найчастіше застосовувались: попередження – 29%, догану – 24%, сувору догану – 14%, призначення на позачергове чергування з прибирання приміщень і території колонії – 8%, скасування поліпшених умов тримання – 3%, поміщення у ДІЗО – 4%, поміщення в карцер – 13%, переведення до ПКТ – 5%.

На думку респондентів з порушень що вчиняються частіше в УВП є: невиконання розпорядку дня – 86%, відмова від праці – 2%, невиконання вимог адміністрації УВП – 8%.

Протягом відбування покарання мали заохочення – 61% з них найчастіше застосовувались: подяка – 78%, нагородження похвальною грамотою – 2,4%, грошова премія – 1,6%, нагородження подарунком – 2,4%, дозвіл на одержання додатково посилки або передачі – 2%, надання додаткового короткострокового побачення – 3%, надання додаткового тривалого побачення – 3%, дозвіл на додаткову телефонну розмову – 2%, дострокове зняття раніше накладеного стягнення – 4%, дозвіл додатково витратити гроші – 2%, збільшення тривалості прогулянки – 0%,

Протягом строку відбування покарання реалізували своє право на звернення:

- до адміністрації 38 % засуджених (з них зі скаргами на порушення своїх прав – 12%; зі зверненнями іншого характеру – 26%).
- до державних органів та інших інституцій – 53%.

Позитивним кроком у реалізації прогресивної системи відбування покарання є спілкування засуджених з представниками громадських організацій. Спілкуються з представниками громадських організацій: у разі необхідності – 53%; щоразу під час їх відвідин установи – 11%; таке спілкування не становить інтересу у 36% опитаних респондентів.

Не мають змоги користуватися додатковими оплачуваними послугами 98 % респондентів.

Позитивне ставлення до самодіяльних організацій мають – 61%; негативне – 10%; байдуже – 29%;

Подібна тенденція спостерігається і по відношенню засуджених до заходів соціально-виховного характеру. Так ставляться позитивно – 67%; негативно – 7%; байдуже – 26%;

Знаходять душевну рівновагу, знімають тугу по дому та близьким, шляхом читання газет, книг, прослуховування радіо та перегляду телебачення 82 % засуджених.

Засоби інформації доступні 86% опитаних респондентів.

На питання, чи задовольняють доступні засоби масової інформації вказаним вище вимогам, відповіли: так – 73%; ні – 27%. Одержують із засобів масової інформації необхідну інформацію про перспективи життя після звільнення – 64% засуджених.

У процесі дослідження нами встановлено, що засуджені після звільнення бажають: поступити вчитися до ВНЗ, коледжу – 9%; працювати на виробництві – 61%; займатися бізнесом – 26%; повернутися в злочинний світ – 4%.

АНКЕТА
вивчення думки працівників виправної колонії
середнього рівня безпеки

Шановний колего!

Запрошуємо Вас взяти участь у дослідженні проблем, пов'язаних з виправленням та ресоціалізацією засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки. У зв'язку з цим просимо Вас відповісти на питання, запропоновані у анкеті. Нам важливо знати Вашу думку щодо порушених питань, оскільки, на наш погляд вони відображають нагальні потреби практики та нададуть можливість більш якісно дослідити проблеми, пов'язані з виправленням і ресоціалізацією засуджених.

Примітка: 1. Анкетування проводиться анонімно. 2. Отримані результати будуть використані для вдосконалення механізму виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки. Одержаний матеріал та його системний аналіз буде використаний у розробці наукових підходів до вивчення та вирішення поставленої проблеми, що дасть змогу використання отриманих результатів у діяльності установ виконання покарань.

Обраний Вами варіант відповіді просимо обвести колом.

Кількість відповідей не обмежується. Ви маєте можливість викласти свою точку зору довільно, використавши відповідну графу.

Наперед вдячні Вам за співпрацю!

№ п/п	Зміст інформації	Шкала інформації	Шифр
1.	Займана посада	Начальник відділення СПС	1
		Інспектор відділу режиму і охорони	2
		Інспектор ВНіБ	3
		Молодший інспектор ВНіБ	4

		Інша посада _____	5
2.	Освіта	Середня спеціальна (гуманітарна) Середня спеціальна (технічна) Незакінчена вища Вища (гуманітарна) Вища (юридична) Вища (технічна) Інша (_____)	1 2 3 4 5 6 7
3.	Стаж роботи в Державній кримінально-виконавчій службі України	від 1 до 3 років від 3 до 5 років від 5 до 10 років від 10 до 15 років від 15 до 20 років більше 20 років	1 2 3 4 5 6
4.	Стаж роботи в займаній посаді	Від 1 до 3 років Від 3 до 5 років Від 5 до 10 років Більше 10 років	1 2 3 4
5.	Який із засобів ВіР, на Вашу думку, є ефективним у роботі із засудженими?	Режим Суспільно корисна праця Соціально-виховна робота Загальноосвітнє та професійно-технічне навчання Громадський вплив Всі засоби у комплексі	1 2 3 4 5 6
6.	Вкажіть, які, на Вашу думку, порушення найбільш часто вчиняють засуджені ?	Необґрунтована відмова від праці Вживання спиртних напоїв Збереження заборонених предметів Гра в азартні ігри Невиконання розпорядку дня Порушення форми одягу Вкажіть свій варіант _____	1 2 3 4 5 6 7
7.	Які заходи, на Ваш погляд, необхідно здійснити для зміцнення режиму відбування покарання?	Ефективно використовувати заходи заохочення та стягнення Зробити умови тримання більш суворими Полегшити умови тримання Ефективно використовувати	1 2 3

		спецзасоби Більше уваги зосередити на виховній роботі із засудженими Збільшити кількість персоналу для роботи із засудженими Свій варіант _____	4 5 6 7
8.	Які, на Вашу думку, необхідно здійснити заходи для залучення засуджених до суспільно корисної праці?	Залучати засуджених до праці з урахуванням їх бажання Ширше застосовувати засоби матеріального і морального стимулювання засуджених Свій варіант _____	1 2 3
9.	Наскільки на сьогодні потрібна праця засуджених?	Дуже потрібна Частково потрібна Непотрібна Потрібна для виконання держзамовлень Свій варіант _____	1 2 3 4 5
10.	Чи забезпечені засуджені роботою у ВУ?	Повністю Частково Не забезпечені Свій варіант _____	1 2 3 4
11.	Кому на сьогодні потрібна продукція, виготовлена засудженим?	Державі Приватним підприємствам Приватним підприємцям Нікому Свій варіант _____	1 2 3 4 5
12.	Які заходи, на Вашу думку, необхідно здійснити для підвищення конкурентоспроможності продукції, виготовленої засудженими?	_____ _____ _____ _____ _____ _____	
13.	Які заходи, на Вашу думку, необхідно здійснити для покращення соціально-виховної роботи із засудженими?	Більше використовувати засоби ВіР Ефективніше залучати громадські та релігійні організації Свій варіант _____	1 2 3
14.	Які заходи, на Вашу думку, необхідно здійснити для покращання загальноосвітнього та професійно-технічного	Посилити контроль за відвідуванням засудженими консультаційних пунктів Розповсюджувати практику дистанційного навчання у	1

	навчання засуджених?	середніх і вищих навчальних закладах освіти Запровадити навчання за допомогою інтерактивних засобів Свій варіант _____	2 3 4
15.	Громадський вплив на засуджених потрібно посилювати	Так Ні Свій варіант _____	1 2 3
16.	Наскільки позитивно, на Вашу думку, впливають на засуджених представники релігійних організацій?	Позитивно Позитивно, представники таких релігійних організацій _____ Не достатньо позитивно Негативно (чому _____)	1 2 3 4
17.	Наскільки позитивно, на Вашу думку, сприяють своєю участю у процесі виправленні і ресоціалізації засуджених громадські організації?	Беруть активну участь (перерахуйте, які саме організації) _____ Беруть помірну участь Так, сприяють, але не дуже активно Ні, не беруть участь	1 2 3 4
18.	Які заходи, на Вашу думку, необхідно здійснити для покращення матеріально-побутового влаштування засуджених після їх звільнення?	Залучати кошти громадських організацій та благодійних фондів Ефективно працювати із родичами засуджених Свій варіант _____	1 2 3
19.	Яким критеріям у застосуванні до засуджених прогресивної системи відбування покарання Ви віддаєте перевагу?	Залежно від відбутої частини строку покарання Залежно від тяжкості вчиненого злочину Від ступеня суспільної небезпеки засудженого Від ступеня виправлення засудженого Свій варіант _____	1 2 3 4 5
20.	Які, на Вашу думку, елементи характеристики засудженого є важливими для вивчення його особистості?	Соціально-демографічні дані Соціально корисні зв'язки з рідними Психологічний портрет засудженого Свій варіант _____	1 2 3 4
21.	Які, на Вашу думку, додаткові заходи можуть	_____ _____	

	сприяти досягненню мети покарання у виправних ВКСРБ?	_____ _____ _____	
22.	Чи доцільним є доповнення ст. 50 КК України як метою покарання ресоціалізацією засуджених?	Так Ні Свій варіант _____	1 2 3

Зведені дані

опитування працівників виправних колоній середнього рівня безпеки

Серед опитаних: начальник відділення СПС – 32%, інспектор відділу режиму і охорони – 3%, інспектор ВНІС – 15%, молодший інспектор ВНІБ – 39%, інші посади – 11%, освіта середня спеціальна (гуманітарна) та середня спеціальна (технічна) – 10%, незакінчена вища – 16%, вища (гуманітарна) – 30%, вища (юридична) – 27%, вища (технічна) – 10%, інша (вказати) – 7%. Стаж роботи в Державній кримінально-виконавчій службі України від 1 до 3 років – 40%, від 3 до 5 років – 16,6%, від 5 до 10 років – 30%, від 10 до 15 років – 13%, від 15 до 20 років – 0,3%, більше 20 років. Стаж роботи в займаній посаді від 1 до 3 років – 63%, від 3 до 5 років – 20%, від 5 до 10 років – 7%, більше 10 років – 3%.

По ефективності у роботі із засудженими серед засобів виправлення та ресоціалізації респонденти назвали режим – 53%, суспільно-корисну працю – 20%, соціально-виховну роботу – 14%, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання – 10%, громадський вплив – 3%, всі засоби у комплексі – 53%. Серед порушень, які вчиняють засуджені в колонії середнього рівня безпеки, респонденти назвали: необґрунтовану відмову від праці, вживання спиртних напоїв, збереження заборонених предметів – 40%; гру в азартні ігри, невиконання розпорядку дня – 90%; порушення форми одягу – 23%.

До заходів, які необхідно здійснити для зміцнення режиму відбування покарання, респонденти віднесли заходи заохочення та стягнення до засуджених – 13%, зробити умови тримання більш суворими – 43%, полегшити умови тримання, ефективно використовувати спецзасоби – 13%, більше уваги зосередити на виховній роботі із засудженими – 33%, збільшити кількість персоналу для роботи із засудженими – 33%. На питання, чи потрібна праця засудженим, більшість респондентів (67%) відповіли «так», «частково потрібна» – 33%. У процесі дослідження було встановлено,

що засуджені роботою у ВК забезпечені в повному обсязі – 1%, частково – 98%, незабезпечені – 1%.

Серед заходів для залучення засуджених до суспільно-корисної праці респонденти визначилися так: залучати засуджених до праці з урахуванням їх бажання; ширше застосовувати засоби матеріального і морального стимулювання засуджених – 87%. На питання, чи потрібна продукція, виготовлена засудженими, респонденти відповіли так: державі – 63%; приватним підприємствам – 20%; приватним підприємцям – 43%; нікому – 3%. Важливо наголосити: 73% опитаних вважають, що громадський вплив на засуджених потрібно посилювати, і це положення пояснюється роллю суб'єктів громадського впливу на виправлення та ресоціалізацію засуджених у колонії середнього рівня безпеки. Позитивно оцінюють вплив на засуджених представників релігійних організацій (64%), негативно – 36%. Серед заходів покращення матеріально-побутового влаштування засуджених після їх звільнення респонденти відповіли так: залучати кошти громадських організацій та благодійних фондів – 70%; ефективно працювати із родичами засуджених – 30%. Щодо критеріїв застосування до засуджених прогресивної системи відбування покарання респонденти перевагу віддали залежно від відбутої частини строку покарання (20%), залежно від тяжкості вчиненого злочину – 37%, від ступеня суспільної небезпеки засудженого – 43%, від ступеня виправлення засудженого – 3%

Аналітична довідка
розподілу засуджених до колонії середнього рівня безпеки за статтями
КК України

Аналіз розподілу засуджених до колонії середнього рівня безпеки за статтями КК України показав, що найчастіше суди призначають цей вид покарання за злочини проти власності (ст. 185 КК України) – у 19,8 % випадків. Це положення пояснюється існуючою тенденцією щодо утримання на високому рівні злочинів даного виду в структурі злочинності у державі. Підтвердженням цьому може бути й судова статистика. Так, найбільшу частку у структурі кримінальних справ, що перебували на розгляді судів, становили справи про злочини: проти власності – 42,7% із постановленням вироку розглянуто 36,3 тис. таких справ.

Поряд із крадіжками у структурі злочинів проти власності значне місце займають такі злочини, як: розбій (6,3 %), грабіж (5,5 %). Це положення обумовлюється тим, що в сучасних умовах інфляції та безробіття крадіжка виявляється найпростішим способом короткочасного вирішення проблеми недостатку в матеріальних коштах. Третє місце (7,8 %) займають корисливо-насильницькі злочини, які здійснюють переважно неодноразово засуджені. На наше переконання, означена обставина є тривожним сигналом не лише для працівників кримінально-виконавчої системи, що перебудовують свою роботу з урахуванням гуманізації нового законодавства, а й передусім для кримінологів, соціологів, політологів та інших спеціалістів, які ведуть боротьбу з явищами деморалізації та деградації суспільства.

У структурі злочинів, які переважають серед засуджених, що відбувають покарання у ВК середнього рівня безпеки, значне місце посідають злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи близько 3% від загальної кількості, з них: ст. 152 КК України – 59 %; ст. 153

КК України – 24 %; ст. 154 КК України – 9 %; ст. 155 КК України – 3 %; ст. 156 КК України – 4 %.

Як свідчить практика, такі засуджені у період відбування покарання характеризуються з негативного боку, оскільки схильні до порушень режиму утримання через постійні конфлікти з іншими засудженими, що викликані неоднозначним ставленням з їхнього боку до цієї категорії засуджених. Особливо гостро воно відчувається до засуджених, які відбувають покарання за ст.ст. 155, 156 КК України. У злочинному середовищі існуюча субкультура вимагає ставитися до них зневажливо, що потребує додаткових зусиль адміністрації УВП.

Відповідно до ст. 18 КВК України у ВК середнього рівня безпеки відбувають покарання чоловіки вперше засуджені за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Опрацювання особових справ засуджених дозволило нам отримати такі результати щодо співвідношення частки засуджених за злочини проти життя та здоров'я особи. Так, переважна більшість засуджених вчинила навмисне вбивство (ст. 115 КК України – 35 %); умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України – 27 %); умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України – 21 %); вбивство через необережність (ст. 119 КК України – 8,5 %); умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України – 4,5 %) та необережне або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України – 4 %).

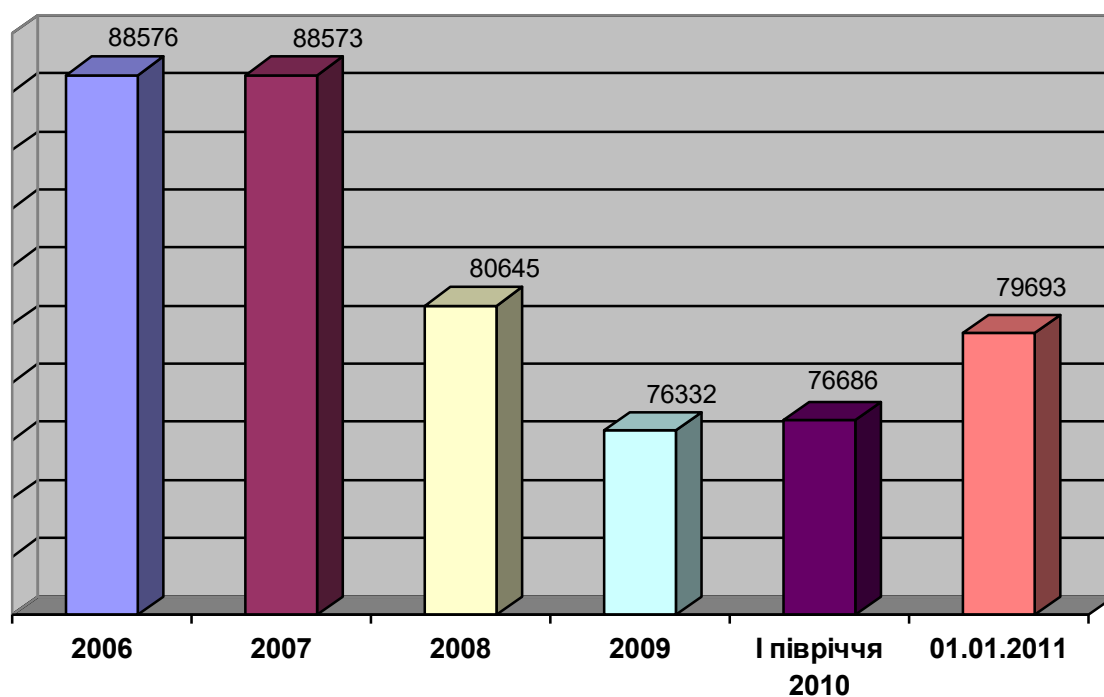
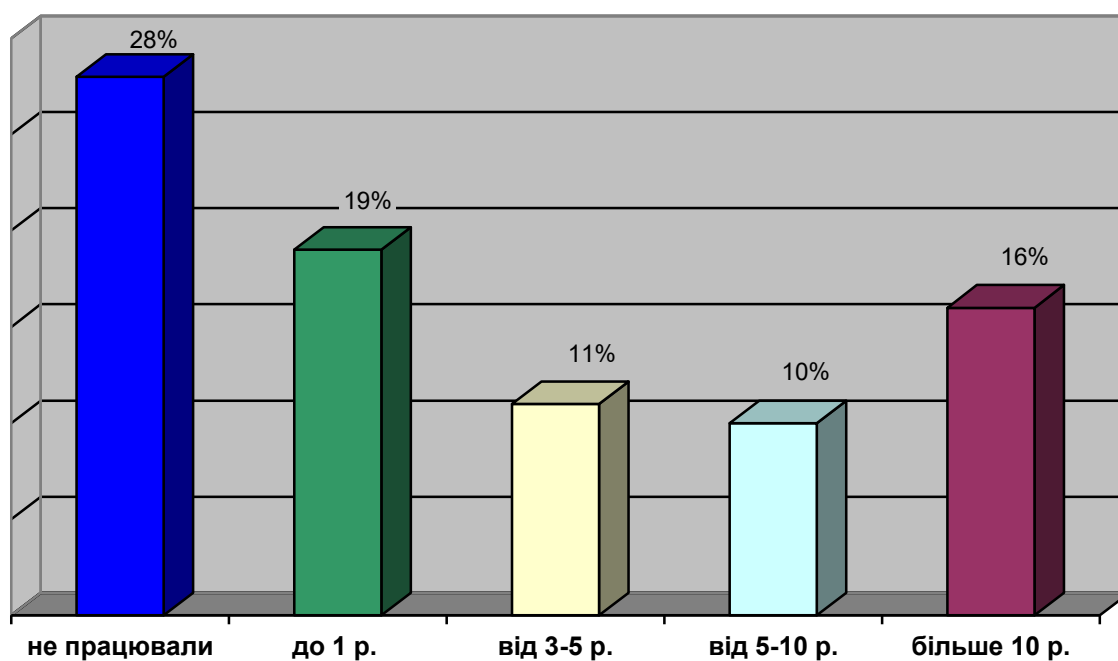
Наступними показниками у структурі вчинених злочинів засудженими є протиправні діяння, пов'язані з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, та інші злочини проти здоров'я населення. Так, найбільшу частку становлять засуджені, що відбувають покарання за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України – 68,8 %); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх

аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України – 24,8 %); незначні частки становлять злочини, передбачені ст. 310 КК України (3,6 %) та ст. 311 КК України (2,8 %).

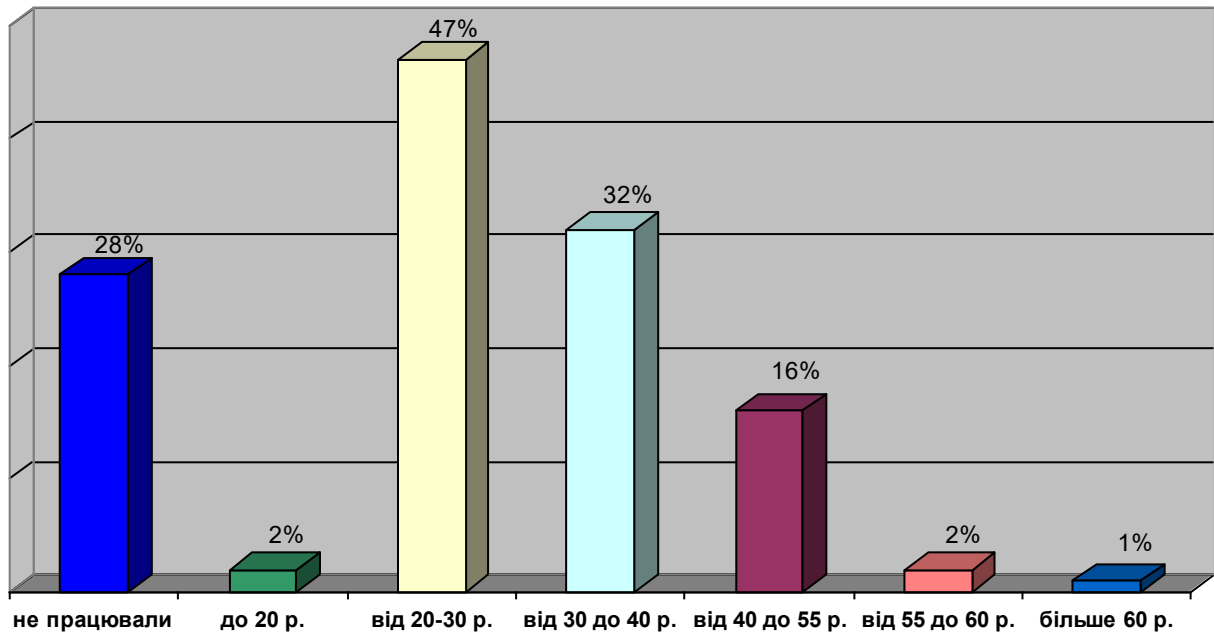
Невід’ємною ознакою призначення покарання є його строк. За строком відбування покарання у ВК середнього рівня безпеки нами були отримані такі дані: від 5 до 10 років – 85 %; від 10 до 15 років – 14 %, від 15 до 20 років – 1 %. Отже, як видно з результатів дослідження, зазначений вид виправної колонії передбачає тримання засуджених із тривалими термінами ув’язнення, що потребує постійного вдосконалення процесу виконання покарання з боку персоналу установи.

Відповідно до КК України до винної особи можуть бути застосовані такі види додаткових кримінальних покарань: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна. У першому випадку цей вид додаткового покарання був призначений до 5 % засуджених, а конфіскація майна – до 54 % осіб.

Поряд із цим законом передбачено і покарання, які можуть бути застосовані або як основні, або як додаткові. Так, такий вид покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю був застосований до 7 % засуджених. Таким чином, можемо дійти до висновку, що суди частіше за все призначають лише додаткові види покарань, пов’язуючи це із перевантаженням у питомій вазі злочинів корисливої спрямованості.

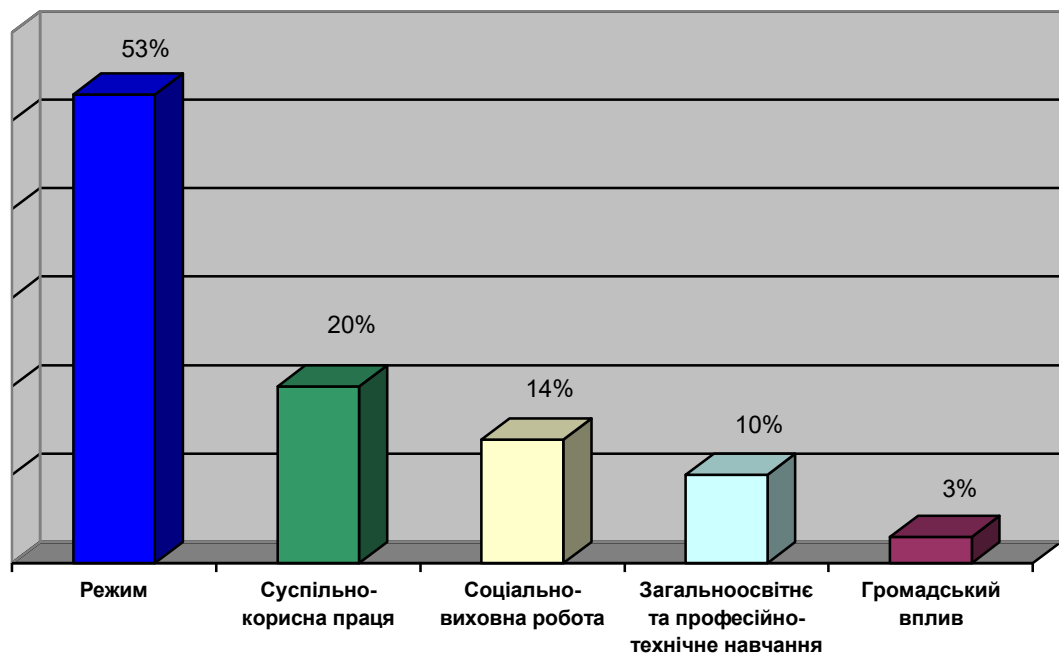
Кількість засуджених у ВК середнього рівня безпеки**Трудовий стаж засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ**

Віковий показник засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ

Додаток Ж

Пріоритетність засобів виправлення і ресоціалізації, щодо засуджених, які відбувають покарання у ВКСРБ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Право: Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – Москва : Статут, 1999. – 711 с.
2. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2009 р. (за даними судової статистики) : [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/8172674E75AC8280C2257664004B1FB6?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=817267>
3. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2010 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/DB726E471C0C7D96C22577CB0043223F?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=DB726E471C0C7D96C22577CB0043223F&Count=500&>
4. Антонян Ю. М. Криминальная патопсихология. / Ю. М. Антонян, В. В. Гульдан. – М. : Наука, 1991. – 248 с.
5. Антонян Ю. М. Некоторые проблемы ресоциализации ранее судимых лиц / Антонян Ю. М. // Проблемы борьбы с рецидивной преступностью. – М, 1980. – С. 68-70.
6. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации: [учебник] / Баглай М. В., Габричидзе Б.Н. – М.: Инфра-М, 1996. – 512 с.
7. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. А. Бадира. – Л.: Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2006. – 240 с.
8. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.А. Бадира. – Львів, 2006. – 20 с.

9. Бажанов О. И. Режим лишения свободы и его особенности при исполнении наказания в колониях усиленного режима / Бажанов О. И.; Высшая школа МВД СССР, Москва. – 1973. – 40 с.
10. Байтин М. И. Вопросы общей теории государства и права / Байтин М. И. – Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2006. – 400 с.
11. Бандурка А. М. Общая теория социальной адаптации освобождённых от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осуждённых) / [Бандурка А. М., Денисова Т.А., Трубников В.М.]. – Харьков-Запорожье: НУВД, ЗГУ, 2002. – 440 с.
12. Баранов Ю. В. Проблемы устранения чрезвычайных ситуаций во взаимосвязи с проблемами ресоциализации осужденных и освобожденных лиц / Баранов Ю. В. // Вестник Санкт-Петербургского института государственной противопожарной службы. – 2006. – №1(12), 2(13). – С. 160-161.
13. Баранов Ю. В. Стадии ресоциализации осужденных в свете новых социально-антропологических воззрений и социальной философии / Баранов Ю. В. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – С. 42.
14. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: [монографія] / В. С. Батиргареева. – Х. : Право, 2009. – 576 с.
15. Батиргареева В. Соціальна адаптація осіб, звільнених із місць позбавлення волі, – найважливіша умова запобігання рецидивній злочинності / Владислава Батиргареева // Юридична Україна. – 2009. – С. 94-101.
16. Беляев Н. А. Ленинские принципы советской исправительно-трудовой политики // Ленинские идеи в науке уголовного права:

- сборник статей / Беляев Н. А. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – С. 46-64.
17. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации / Беляев Н. А. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 176 с.
 18. Беляев Н. А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях / Беляев Н. А. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 186 с.
 19. Беца О. Про розробку політики держави у сфері реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі / Беца О., Іванова О. // Соціальна політика і соціальна робота. – 2003. – № 1. – С. 23-37.
 20. Богатирьев І. Виправні роботи – як альтернатива позбавленню волі в Україні : [монографія] / І. Богатирьев, М. Селезньов. – Бровари : ХМЦНТЕІ, 2010. – 190 с.
 21. Богатирьев І. Г. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам : [монографія] / І. Г. Богатирьев, С. І. Халимон. – Харків : Харків юридичний, 2009. – 320 с.
 22. Богатирьев І. Г. Кримінально-виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки : [монографія] / І. Г. Богатирьев, С. В. Царюк. – Чернігів : КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2010. – 210 с.
 23. Богатирьев І. Г. Теоретичні та практичні питання кримінально-виконавчої політики у сфері виконання покарань / І. Г. Богатирьев, О. І. Галінський О. І. // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – №4 (46). – С.132.
 24. Богатирьев І. Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : [монографія] / І. Г. Богатирьев. – Київ : Атіка, 2005. – 312 с.
 25. Богатирьев І. Г. Українська пенітенціарна наука : [монографія] / Іван Григорович Богатирьев. – Дніпропетровськ : ДДУ ВС, 2008. – 318 с.

26. Богатирьова О. І. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт виконання покарань: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Богатирьова Ольга Іванівна. – К., 2009. – 238 с.
27. Богатирьова О. І. Реалізація прав осіб, засуджених до позбавлення волі, на отримання освіти в умовах реформування пенітенціарної системи України : [монографія] / [О. І. Богатирьова, С.В. Сюр] ; за загальною редакцією д.ю.н. проф. І. Г. Богатирьова. – Бровари: ХмЦНТЕІ, 2010 – 126 с.
28. Борисов В. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів / В. Борисов, О. Пащенко // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 3 (42) – С.180-190.
29. Боровська Н. Забезпечення правового статусу засудженого / Н. Боровська // Юридична Україна. – 2004. – №10. – С. 54-57.
30. Бочаров В. М. Социальная реабилитация освобождаемых из исправительных учреждений: понятие, содержание и правовое регулирование : учебное пособие / Бочаров В. М. – Ставрополь: Ставропольсервис-школа, 2001. – С.8.
31. Ващенко Р. В. Організаційно-правові питання ресоціалізації засуджених / Ващенко Р. В., Сулицький В. В. // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : [щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ] / редкол.: В.М. Синьов (голов. ред.) та ін. – К.: КІВС, «МП Леся», 2003. – № 8. – С. 29-37.
32. Вереша Р. В. Проблеми вини в теорії кримінального права : [навч. посібник] / Р. В. Вереша. – К. : Атіка, 2005. – 464 с.
33. Ветошкин С. А. Педагогическая суть социальной работы в пенитенциарном учреждении / С. А. Ветошкин // Социальная работа в УИС: концепции и перспективы развития : мат. Междунар. научно-практич. конф. – Рязань: Академия права и управления Минюста России, 2003. – С. 50-54.

34. Виправно-трудоий кодекс УРСР : Закон № 3325-VII від 23.12.1970р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 1. – Ст. 6.
35. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР / Н. В. Витрук. – М. : Юрид. лит., 1985. – 176 с.
36. Волков Б. С. Проблема воли и уголовная ответственность / Волков Б. С. – Казань : Издательство Казанского университета, 1965. – 127 с.
37. Воронов В. А. Ресоциализация преступника – основная цель нового уголовного наказания / Воронов В. А. // Цели уголовного наказания : [учебно-методические материалы по итогам межкафедрального теоретического семинара, состоявшегося в декабре 1989 г.]. – Рязань: НИиРИО РВШ МВД СССР, 1990. – С. 70-73.
38. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. Т. 1. / [изд-во 2-е дополненное и пересмотренное] / М. Н. Гернет. – М.: Гос. изд-во юрид. литературы, 1951. – 327 с.
39. Голобородько И. М. Особенности исправления и перевоспитания женщин, осужденных к лишению свободы / Голобородько И. М., Квашиш В.Е., Кириллова И.А. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1971. – 19 с.
40. Григор'єв О. М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській Імперії в кінці XVIII – на початку XX століття: історико-правове дослідження (на прикладі Українських губерній) : дис... канд.. юрид. наук : 12.00.01 / Григор'єв Олександр Миколайович. – Харків, 2007. – 207 с.
41. Громов В. В., Крылов А. С. Социальные связи в процессе ресоциализации осужденных / Громов В. В., Крылов А. С. // Применение наказаний, не связанных с лишением свободы. – М., 1989. – С. 37.
42. Гуцуляк М. Я. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді громадських робіт: дис... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Гуцуляк Микола Ярославович. – Львів., 2009. – 226 с.
43. Данилин Е. М. Проблемы ресоциализации осужденных к лишению свободы в условиях реформирования уголовно-исполнительной системы / Данилин Е. М. // Государство, право, личность: история,

- теория, практика : [сборник материалов научно-практической конференции]. – Коломна : Государственный педагогический институт, 2006. – С. 36.
44. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
 45. Дзюман О. В. Проблеми реалізації соціальної роботи із засудженими в установах виконання покарань / О. В. Дзюман // Проблеми запобігання злочинності в органах і установах виконання покарань : [зб. матеріалів міжнар. науково-практичної конференції] (Чернігів, 21 груд. 2006 р.). – Чернігів, 2007. – С. 34–36.
 46. «Донецький Меморіал» у 2007-2009 роках. Звіт про діяльність організації : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrprison.org.ua/index.php?id=1285740948>
 47. Дрижак В. В. Пенітенціарна педагогіка : [навч. посібник] / В. В. Дрижак. – Чернігів, ЧЮК ДДУ ПВП, 2009. – 270 с.
 48. Дубровицкий Л. П. Социально-правовые и организационные вопросы труда осужденных к лишению свободы в условиях развития рыночных отношений : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дубровицкий Леонид Павлович. – М., 1997. – 250 с.
 49. Евтушенко И. И. Условно-досрочное освобождение осужденных к лишению свободы и их ресоциализация : [монография] / Евтушенко И. И. – Волоград: Волг. ГТУ, 2005. – 174 с.
 50. Еникеев М. И. Структура и система категорий юридической психологии : дис. д-ра психол. наук в виде научного доклада / Еникеев М. И. – М., 1996.
 51. Жук І. Л. Проблеми економічної ефективності праці засуджених / І. Л. Жук. – К. : РВПС України НАНУ, 1999. – 135 с.
 52. Жук І. Л. Праця засуджених в місцях позбавлення волі : [монографія] / [І. Л. Жук, Л. А. Жук, О. М. Неживець]. – К.: Кондор, 2009. – 226 с.

53. Жулева Ю. В. Ресоциализация осужденных несовершеннолетних женского пола, отбывающих наказание в воспитательных колониях (Правовые и криминологические аспекты) : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Жулева Ю. В. – Рязань, 2000. – 223 с.
54. Звенигородський О. М. Теоретико-прикладні аспекти контролю за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням / О. М. Звенигородський // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2. – С. 160-165.
55. Звіт про виконання Плану заходів щодо реалізації основних напрямів діяльності Державного департаменту України з питань виконання покарань за II квартал 2010 року : Головна » Довідкова інформація » Звіти про виконання планів роботи Департаменту : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=71244&cat_id=66359
56. Звіт про кількість УВП, наявність, рух та склад засуджених в Державному департаменті України з питань виконання покарань на 20 січня 2011 року: Головна » Довідкова інформація » Статистика » Звіт про кількість УВП, наявність, рух та склад засуджених в Державному департаменті України з питань виконання покарань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/publish/article;jsessionid=DFAFF3ECA011E84E4CA9DE1109156904?art_id=79286&cat_id=45806
57. Звіт про чисельність спецконтингенту в установах Департаменту /Ф.1-УВП/ станом на 01.07.2010 року : Головна. Довідкова інформація. Статистика. Звіт про чисельність спецконтингенту в установах Департаменту /Ф.1-УВП/ : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=71320&cat_id=45688
58. Звіт про чисельність спецконтингенту в установах Департаменту /Ф.1-УВП/ станом на 01.01.2011 року Головна. Довідкова інформація.

Статистика. Звіт про чисельність спецконтингенту в установах Департаменту /Ф.1-УВП/ : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=79284&cat_id=45688

59. Зубков А. И. Социально-правовые и организационные проблемы труда осужденных к лишению свободы / Зубков А. И. – Рязань: ВШ МВД СССР, 1980. – 59 с.
60. Зубков А. И. Социально-правовые, экономические и воспитательные проблемы труда осужденных в условиях развития рыночных отношений / Зубков А. И. // Проблемы труда осужденных в условиях становления рыночной экономики: Материалы научно-практического семинара. – Домодедово, 1996. – С. 4.
61. Зубков А. И. Теоретические вопросы правового регулирования труда осужденных в советских исправительно-трудовых учреждениях / Зубков А. И. – Томск, Изд-во Томск. ун-та, 1974. – 172 с.
62. Иванов С. А. Личность в советском трудовом праве / Иванов С. А., Лившиц Р. З. – М.: Наука, 1982. – 363 с.
63. Илюшин Н. Н. Правовые и организационные вопросы стимулирования труда осужденных в исправительных колониях : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Илюшин Н. Н. – М.: РГБ, 2003. – 203 с.
64. Исправительно-трудовая педагогика : [учебник] / под. ред. И. Т. Богатырёва. – М. : Академия МВД СССР, 1978. – 377 с.
65. Исправительно-трудовая педагогика. – М., ВШ МООП СССР, 1967. – 304 с.
66. Іваньков І. В. Аналіз проблем запровадження громадського моніторингу в установах Державного департаменту України з питань виконання покарань : [посібник] / Ігор Володимирович Іваньков. – Київ : КІМ, 2007. – 535 с.
67. Історичний розвиток пенітенціарної системи України: Головна Загальна інформація Історія розвитку пенітенціарної системи України

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=45660&cat_id=45331
68. Казак Б. Б. Безопасность уголовно-исполнительной системы : [монография] / Казак Б. Б.; под ред. Дьячковского С. А., Пономарева С. Н. – Рязань: Академия права и управления Минюста России, 2002. – 324 с.
 69. Калашник Н. Г. Організація загальноосвітнього та професійно-технічного навчання дорослих. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.n-kalashnik.com.ua/33>
 70. Калашник Н. Г. Освіта як найважливіший чинник формування світогляду підлітків правопорушників в установах Державної кримінально-виконавчої служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.n-kalashnik.com.ua/44>
 71. Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества: Юридическая ответственность в правовой системе общества : [текст лекций]. Ч. 9 / Карташов В. Н. – Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 2004. – 92 с.
 72. Кеннан Дж. Сибирь и ссылка / Кеннан Дж. – Спб.: изд. С.Н.Салтыкова, 1906. – 379 с.
 73. Клименко В. А. До питання про ціннісні орієнтації сучасної молоді // Актуальні проблеми професійного становлення сучасного юриста : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції [актуальні проблеми проф. становл. сучасного юриста], (12-13 травня 2007 року, м. Суми) / Сумський юридичний факультет Харківського національного університету внутрішніх справ. – Суми : «Слобожанщина», 2007. – С. 123-126.
 74. Ковальський В. Суб'єктивна детермінація насильственої злочинності молоді / Ковальський В., Казмиренко Л. // Рад. право. – 1990. – № 12. – С. 31-34.

75. Козлов П. П. Режим виконання кримінальних покарань : [монографія] / [П. П. Козлов, Ю. В. Нікітін, Л. О. Стрелков]. – К. : КНТ, 2008. – 272 с.
76. Колб О. Г. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі : [монографія] / Колб О. Г., Яцишин М. М., Кондратішина В. В. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2007. – 513 с.
77. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Колб О. Г. – К.: Київський національний ун-т внутрішніх справ, 2007. – 513 с.
78. Колодій А. М. Принципи права України : [монографія] / Колодій А. М. – Київ: Юрінком Інтер, 1998. – С. 29.
79. Комментарии к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации и Минимальным стандартным правилам обращения с заключенными / под общ. ред. Мищенко П.Г.; науч. ред. Мелентьев М. П., Пономарев С. Н. – М.: Эксперт. бюро-М, 1997. – 800 с.
80. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации / [Анисимков В. М., Артамонов В. П., Базунов В. В., Брезгин Н. И. и др.]; отв. ред.: Зубков А. И. – М.: Норма, Инфра-М, 1997. – 408 с.
81. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
82. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: ВЕЛЕС, 2003. – 63 с.
83. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : [навчальний посібник] / Коржанський М. Й. – Видання 3-тє. доповн. та переробл. – К.: Атіка, 2007. – 592 с.

84. Кравченко А.И. Социология : [учебник для студентов вузов]. – М.: «Академический Проект», Издательская корпорация «Логос», 1999. С. 125.
85. Крайнова Н. А. Проблемы ресоциализации неоднократно судимых лиц : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Крайнова Н. А. – Владивосток, 2002. – 255 с.
86. Крахмальник Л. Г. Труд заключенных и его правовое регулирование в СССР / Л. Г. Крахмальник ; отв. ред. В. А. Познанский. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1963. – 96 с.
87. Криминология : [учебник для юридических вузов] / [Алексеев А. И., Аргунова Ю. Н., Ванюшкин С. В., Демидов Ю. Н. и др.]; под общ. ред. А. И. Долговой. – М. : Инфра-М-НОРМА, 1997. – 784 .
88. Криминология : [учеб. пособие для вузов] / [Аргунова Ю. Н., Бушмин Ю. И., Голоднюк М. Н. и др.] ; под ред. д-ра юрид. наук, проф. Я. Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук Ю. Н. Аргуновой. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2001. – 208 с.
89. Криминология [Звирбуль В.К., Клочков В.В., Кузнецова Н.Ф. и др.]. – М. : Юрид. лит., 1979.– 304 с.
90. Кримінальне право України : Особлива частина : [підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І., та ін.] ; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ – Харків : Юрінком Інтер – Право, 2001. – 496 с.
91. Кримінально-виконавче право : [навч. посібник] / [В. А. Бадира, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова та ін.] ; за ред. Т. А. Денисової. – К. : Істина, 2008. – 400 с.
92. Кримінально-виконавче право України : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [В. М. Трубников, В. М. Харченко, О. В. Лисоді та ін.] ; за ред. В. М. Трубникова. – Харків : Право, 2001. – 384 с.

93. Кримінально-виконавче право України: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд, М. В. Романов, В. В. Голіна та ін.]; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2005. – 256 с.
94. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №3. – Ст. 21.
95. Кримінально-виконавчий кодекс України / Офіційне видання. – К. : Атіка, 2008. – 96 с.
96. Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчинюються неповнолітніми / [В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, С. Ю. Лукашевич, О. М. Самойлова, М. Г. Колодяжний] / за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : «Кроссрод», 2007. – 156 с.
97. Кримінологія : Загальна та Особлива частини : [підручник] / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін ; за заг. ред. проф. В. В. Голіни. – Харків : Право, 2009. – 288 с. – [2-ге вид. доп. і переробл].
98. Кузьмин-Караваев В. Д. Преступное деяние и наказание / Кузьмин-Караваев В. Д. // Основные понятия уголовного права. Введение в изучение социальных наук : [сб. статей]. – СПб, 1903. – С. 208.
99. Кулаков В. Л. Правомерное поведение и правонарушения / Теория государства и права / под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лугина, Б. Э. Эбзеева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 768 с.
100. Кулебякин Е. В. К проблеме соотношения объективного и субъективного в процессе социальной адаптации в современных условиях (макросоциологические аспекты) / Кулебякин Е. В. // Проблемы социальной адаптации различных групп населения в современных условиях : материалы научной конференции. – Владивосток, 2000. – С. 28.

101. Курилов В. И. Личность. Труд. Право / Курилов В. И. – М. : Юрид, лит. – 1989. – 336 с.
102. Курс кримінально-виконавчого права України: Загальна та Особлива частини : навч. посіб / [О. М. Джу́жа, В. О. Корчинський, С. Я. Фаренюк, В. Б. Василець] ; за заг. ред. О. М. Джу́жи. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 304 с.
103. Кушнар'ов С. В. Геронтологічні проблеми пенітенціарної теорії та практики / С. В. Кушнар'ов // Проблеми пенітенціарної теорії та практики: Бюлетень Київського ін-ту внутр. справ. – 2000. – №5. – С. 179-182.
104. Ланкин Н. И. Право осужденных на труд и его реализация в новых экономических условиях / Ланкин Н. И. // Применение нового законодательства в области борьбы с преступностью. – Домодедово, 1994. – С. 18.
105. Ларченко М. О. Кримінологічна характеристика злочинця, винного у статевому злочині: дис. ... кандидата юрид. наук. : 12.00.08 / Ларченко Марина Олександрівна. – К., 2009. – 245 с.
106. Ларченко М.О. Зміст поняття «Кримінологічна характеристика особи злочинця» : [матеріали міжнар. наук.- практ. конф. «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку»] (Суми 15-16 травня 2010 р.) / М-во внутр. справ, Харк. нац. ун-т. вн. справ., Сумська філія. – Суми : Харк. нац. ун-т. вн. справ, 2010. – 880 с.
107. Лейкина Н. С. Криминология о преступнике / Нина Семёновна Лейкина. – Л. : «Знание», 1978. – 32 с.
108. Лень В. В. Кримінально-правові проблеми визначення осудності злочинця : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Лень Валентин Валентинович. – К., 2003. – 20 с.
109. Львовчкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи / Львовчкін В. А. // Проблеми пенітенціарної

- теорії і практики : [щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ] / редкол.: В.М. Синьов (голов. ред.) та ін. – К.: КІВС, «МП Леся», 2002. – № 7. – С. 3-12.
110. Мар'яновський Г. М. Вирішення конфліктних ситуацій : [посібн. для спостережних комісій України] / Г. М. Мар'яновський. – М: PRI, 2007. – 196 с.
 111. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов : изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 293 с.
 112. Мелантьев М.П. Функции советского исправительно-трудового права и механизм их осуществления / Мелантьев М.П. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1980. – 132 с.
 113. Мелентьев М. Л. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу РФ и Минимальным стандартным правилам обращения с заключенными / Мелентьев М. Л. / под общ. ред. П.Г. Мищенко. – М., 1997. – С. 19-20.
 114. Мелентьев М. П. Правовой статус осужденных и его конституционные гарантии / Мелентьев М. П. // Воспитание и правопорядок. – 1987. – № 2. – С. 51.
 115. Митрофанов І. І. Протидія злочинності наркозалежних осіб у сфері наркообігу : [монографія] / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2008. – 450 с.
 116. Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії) в 3 т. / П. П. Михайленко. – К.: «Генеза», 1999. – 944 с.
 117. Мінаєв М. Громадський контроль діяльності установ кримінально-виконавчої системи у законодавстві / М. Мінаєв // Аспект. Інформаційний бюлетень. – 2006. – №1(6). – С. 6-9.
 118. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями Резолюція Економічної і Соціальної Ради ООН 663 (XXIV) від 31 липня 1957 року та 2076 (LXII) від 13 травня 1977 року // Права людини в

- документах. Книга перша. Українсько-Американське бюро захисту прав людини. – Амстердам-Київ, 1997. – 278 с.
119. Монахов В. И. Режим как средство воспитания заключенных / Монахов В. И. // Проблемы развития советского исправительно-трудового законодательства : [сб. науч. тр.]; под ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Познанского. – Саратов: Издат. Сарат. гос. юрид. ин-т им. Д.И. Курского, 1961. – С. 191-205.
 120. Моор С. М. Женщина как объект гендерных исследований (социально-экономический аспект) : автореф. дис... д-ра социологических наук: 22.00.03 / Моор С. М. – Тюмень: Тюменский государственный ун-т, 2000. – 36 с.
 121. Наказ императрицы Екатерины II, данные Комиссии о сочинении проекта нового Уложения. – Спб.: Тип. Императорской акад. наук, 1907. – 174 с.
 122. Наказание и исправление преступников : [учеб. пособие] / М-во внутр. дел Рос. Федерации, НИИ; [В.Е. Квашиш и др.]; под ред. Ю.М. Антоняна. – М.: НИИ МВД РФ, 1992. – 386 с.
 123. Наливайко В. С. Кримінологічні проблеми ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Наливайко Володимир Сидорович. — К., 2000. — 19 с.
 124. Наташев А. Е. Основы теории исправительно-трудового права / Наташев А. Е., Стручков Н. А. – М. : Юрид. лит., 1967. – 191 с.
 125. Наташев А. Е. Советское исправительно-трудовое законодательство. Основные вопросы теории и практики / Наташев А. Е. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1975. – 168 с.
 126. Науково-практичний коментар до Кримінально-виконавчого кодексу України / [І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, О. І. Богатирьова, Є. М.

- Бодюл та ін.]; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. – Атіка, 2010. – 344 с.
127. Неалов О. П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Неалов Олександр Павлович. – Харків, 2003. – 197 с.
 128. Неживець О. М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : дис... кандидата юрид. наук. : 12.00.08 / Неживець Олена Миколаївна. – К., 2004. – 226 с.
 129. Неживець О.М. Правове регулювання оплати праці засуджених у пенітенціарних установах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.naiau.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2002_1/nezhivec.htm
 130. Никифоров Б. С. Некоторые вопросы уголовного права в условиях общенародного государства / Никифоров Б. С. // Советское государство и право. – 1963. – № 4. – С. 60-71.
 131. Ной И. С. О пределах кары в лишении свободы / Ной И. С. // Проблемы развития советского исправительно-трудового законодательства : [сб. науч. тр.]; под ред. д-ра юрид. наук, проф. В.А. Познанского. – Саратов: Издат. Сарат. госю. юрид. ин-т им. Д.И. Курского, 1961. – С. 49-71.
 132. Организация исправления и перевоспитания осуждённых / [Ю. М. Аверкиев, Н. К. Дорофеев, В. И. Дробышев, А. И. Зубков и др.] ; под ред. проф. А. И. Зубкова, доц. М.П. Стуровой. – М. : Академия МВД СССР, 1985. – 384 с.
 133. Організація діяльності спостережних комісій (Положення про спостережні комісії : [науково-практичний коментар]. – Москва : Penal Reform International, 2006. – 190 с.
 134. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі : [монографія] ; 2-е вид. перероб. і доп. /

- [Захаров В. П., Колб О. Г., Мирончук С. М., Міліщук Л. І.]. – Л. : – В-ць Іванюк В.П., 2007. – 442 с.
135. Осауленко О. І. Правовий статус громадянина України, який відбуває кримінальне покарання / О. І. Осауленко / Науковий вісник УАВС. – №1. – 1997. – С. 92 – 97.
 136. Основи пенітенціарної педагогіки і психології : [навчальний посібник] / [Замула С. Ю., Костенко В. А., Мандра В. І., Падалець Б. В. Скоков С. І.]. – Біла Церква, 2001. – 101 с.
 137. Панасюк М. Специфіка соціальної роботи в місцях позбавлення волі. Соціологічне дослідження / М. Панасюк // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – №2. – С.44-63.
 138. Пассек А. В. Проект о преобразовании тюрем / Пассек А. В. – СПб., 1867. – 96 с.
 139. Пенітенціарна педагогіка: курс лекцій (для самостійної роботи курсантів та слухачів) : [навчальний посібник / укл.: Дрижак В. В., Чебоненко С.О.]. – Чернігів, 2006. – 214 с.
 140. Перинская Н. А. Ресоциализация / Перинская Н. А. // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – № 4. – С. 161-162.
 141. Перминов О. Г. Уголовно-исполнительное право: [учебное пособие для вузов] / О. Г. Перминов – М. : Былина, 1999. – 240 с.
 142. Петренко Н. И. Становление и развитие управления уголовно-исполнительной системой России. – Чебоксары: ЧКИ МУПК, 2002. – 517 с.
 143. Писарев В. Б. Некоторые проблемы ресоциализации осужденных / Писарев В. Б., Бриллиантов А. В. // Проблемы применения наказаний, не связанных с лишением свободы : сб. науч. тр. / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т. МВД СССР; отв. ред. В. Е. Квашис. – М., 1989. – С. 94-102.
 144. Писарев В. Б. Ресоциализация освобождаемых от отбывания наказания / Писарев В. Б. // Исполнение наказаний и социальная

- адаптация освобожденных : сборник научных трудов. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1990. – С. 3-11.
145. Познышев С. В. Очерки тюрьмоведения. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1915. – 344 с.
 146. Положення про спостережні комісії Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2004 р. № 429 // Офіц. вісник України від 16.04.2004 р. – №13. – С. 102.
 147. Попков В. Д. Гуманизм советского права / Попков В. Д. – М, 1972. –
 148. Потемкин В. С. Ресоциализация лиц, освобожденных из мест лишения свободы: автореф. дис. канд, юрид. наук / Потемкин В. С. – Ленинград, 1980. – С. 10.
 149. Проблемы теории государства и права: [учебное пособие] / [Алексеев С. С., Дюрягин И. Я., Корельский В. М., Русинов Р. К. и др.]; отв. ред. Алексеев С. С. – М.: Юрид. лит., 1979. – С. 392.
 150. Про вдосконалення організації навчально-виховного процесу у пенітенціарних установах : Лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-591 від 15.09.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/>
 151. Про загальну середню освіту : Закон України № 651-XIV від 13 травня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28. – Ст. 230.
 152. Про затвердження положення про навчальний центр при установі виконання покарань : наказ Міністерства освіти і науки України та Державного департаменту України з питань виконання покарань № 153 / 32 від 26.02.2004 р. // Офіц. вісник України. – 2004. – № 11. – С. 92.
 153. Про затвердження положення про умови навчання та отримання базової та повної загальної середньої освіти особами, засудженими до позбавлення волі, у загальноосвітніх навчальних закладах при установах кримінально-виконавчої системи : наказ Міністерства

- освіти і науки України та Державного департаменту України з питань виконання покарань № 154 / 55 від 01.03.2002 р. // Офіц. вісник України. – 2002. – № 13. – С. 217.
154. Про затвердження положень, що регламентують діяльність соціально-психологічної служби установи виконання покарань : затверджено Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 17 березня 2000 року № 33.
 155. Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і установ виконання покарань у проведенні соціальної роботи з неповнолітніми та молоддю, які відбувають покарання в цих установах і звільняються з них : Наказ Міністерства України у справах сім'ї молоді та спорту та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 28.10.2005 року №2559/177.
 156. Про освіту : Закон України № 1060-XII від 23 травня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
 157. Про професійно-технічне навчання засуджених в установах виконання покарань у I півріччі 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=64613&cat_id=46416
 158. Про професійно-технічну освіту : Закон України № 103/98-ВР від 10 лютого 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 32. – Ст. 215.
 159. Про створення навчальних центрів при установах виконання покарань : наказ Міністерства освіти і науки України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 07.03.2007 р. №201/38.
 160. Про судову практику в справах про злочини, що пов'язані із порушенням режиму покарання в місцях позбавлення волі : Постанова Пленуму Верховного Суду № 2 від 26.03.93 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України

- № 3 від 13.01.95, № 12 від 03.12.97 // Збірник постанов Верховного Суду України у кримінальних справах 1973-2006 рр. – Х. : «Одіссей», 2007. – 552 с.
161. Про схвалення Концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року / Розпорядження Кабінету Міністрів України №1911-р від 29 вересня 2010 року[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&user=o2>
 162. Психология преступления и наказания / [Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е.]. – М.: Пенатес-Пенаты, 2000. – 454 с.
 163. Пташинський О. Б. Пенітенціарна система України: [монографія] / Олександр Борисович Пташинський. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 204 с.
 164. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : [посіб. для студентів спеціальності “Правознавство”] : вид. 2-е, зі змінами і доп. / Рабінович П. М. – К., 1994. – С. 82.
 165. Ратинов А. Р. Жестокость как правовая и нравственно-психологическая проблема / Ратинов А.Р., Михайлова О.Ю. // Вопросы борьбы с преступностью. – 1985. – Вып. 42. – С. 15-16.
 166. Ременсон А. Л. Понятие и критерии перевоспитания заключенных / Ременсон А. Л. // Вопросы советского государства и права. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1966, Т. 183. – С. 179-192.
 167. Российское законодательство X-XX века: В 9 т. – М.: Юридическая литература, 1987. – Т.5. – 574 с.
 168. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах українських губерній) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Россіхін Василь Васильович – Харків, 2005 – 219 с.
 169. Рыбак М. С. Ресоциализация осужденных к лишению свободы : Проблемы теории и практики : [монография] / М. С. Рыбак ; под ред.

- В. П. Малкова. – 2-е изд., испр. и доп., науч. – Саратов : СГАП, 2004. – 480 с.
170. Рыбак М.С. Ресоциализация осужденных к лишению свободы: проблемы теории и практики : дис. докт. юрид. наук: 12.00.08 / Рыбак М.С. – Саратов, 2001. – 450 с.
 171. Савардунова В. Н. Ресоциализация несовершеннолетних осужденных женского пола, отбывающих наказание в виде лишения свободы (организационный, правовой и психолого-педагогический аспекты) : [монография] / Савардунова В. Н. – Рязань: Академия права и управления Минюста России, 2003. – С. 24.
 172. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину / Савченко А. В. – К. : Атіка, 2002. – 143 с.
 173. Самощенко И. С. Охрана режима законности советским государством. Правоохранная деятельность Советского государства – метод обеспечения социалистической законности / Самощенко И. С. – М.: Госюриздат, 1960. – 200 с.
 174. Сборник циркуляров, изданных по Главному тюремному управлению в 1879-1910 гг.: [в 2 ч.]. – СПб.: Главное тюремное управление, 1911. – Ч. II – 259 с.
 175. Сербун П. П. Ресоциализация лиц освобожденных из мест лишения свободы : [монография] / Сербун П. П. – Мн.: Акад.. МВД Респ. Беларусь, 2004 – 87 с.
 176. Сергиевский В. А. Пенитенциария и изучение преступности в России / В. А. Сергиевский // Правоведение. – 1990. – № 5. – С. 50-56.
 177. Сизый А. Ф. В рамках гуманности: Социально-правовая характеристика Минимальных стандартных правил обращения с заключенными и проблемы их дальнейшего совершенствования / Сизый А. Ф. // Человек: преступление и наказание. – 1996. – № 2. – С. 11.

178. Сизый А. Ф. Юридические основания применения поощрительных норм к осужденным по исправительно-трудовому законодательству / А. Ф. Сизый // Проблемы исполнения уголовных наказаний. – М.: РВШ МВД РФ, 1991. – С. 89-94.
179. Синичкин А. А. Оценка степени исправления осужденных к лишению свободы : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Синичкин А. А. – Чебоксары, 2003. – 260 с.
180. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / Скакун О. Ф. – Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
181. Советское исправительно-трудовое право: [учебник] / [Сперанский И. А., Стручков Н. А., Ткачевский Ю. М., Шмаров И. В.]; под ред. Стручкова Н. А. – М.: Юрид. лит., 1977. – 352 с.
182. Социальная работа в уголовно-исполнительной системе : [учеб. пособие] / [С. А. Лузгин, М. И. Кузнецов, В. Н. Казанцев и др.]; под общ. ред. Ю. И. Калинина. – 2-е изд., испр. – Рязань: Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказаний, 2006. – С. 24.
183. Степанюк А. Ф. Сущность исполнения наказания : [монография] / Анатолий Степанюк. – Харьков : Фолио, 1999. – 256 с.
184. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / А. Х. Степанюк; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2002. – 393 с.
185. Степанюк А.Ф. Исполнение наказания в виде лишения свободы и особенности постпенитенциарной адаптации освобожденных : учебное пособие / Степанюк А. Ф., Трубников В.М. – Киев: Изд-во УМК ВО, 1992. – 95 с.
186. Строгович М. С. Социалистическая законность в советском обществе / Строгович М. С. / Вопросы советского государства и права. – М, 1957. – С. 269-271.

187. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы Общей части / Стручков Н. А. – М, 1984. – 240 с.
188. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы Особенной части / Н. А. Стручков. – М. : Юрид. литература, 1985. – 256 с.
189. Стручков Н. А. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью / Стручков Н. А. – Саратов, 1970. – 268 с.
190. Стручков Н. А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью / Стручков Н.А. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1978. – 288 с.
191. Стручков Н. А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью : [монография] / Н. А. Стручков. – Саратов, Изд-во Саратов. ун-та, 1997. – 265 с.
192. Судово-практичний коментар до Кримінального кодексу України / упор. М. І. Хавронюк. – К. : Юристконсульт, 2006. – 568 с.
193. Сундуrow Ф. Р. Социально-психологические и правовые аспекты исправления и перевоспитания правонарушителей / Сундуrow Ф. Р.; науч. ред.: Волков Б. С. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1976. – 144 с.
194. Сюр С. В. Громадський контроль як засіб виправлення і ресоціалізації засуджених у кримінально-виконавчих установах ДКВС України / С. В. Сюр // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – №2. – С. 178-182.
195. Таганцев Н. С. Русское уголовное право / Таганцев Н. С. – У 2-х т. – Т.2. – СПб. : Юристь, 1902. – 1235 с.
196. Тарарухин С. А. Преступное поведение (Социальные и психологические черты) / Тарарухин С. А. – М. : Юридическая литература, 1974. – 157 с.
197. Тарханов И. А. Личность преступника и индивидуализация наказания в стадии исполнения приговора / Тарханов И. А. / Личность преступника и применение наказания / под ред. проф. Б. С. Волкова,

- проф. В. П. Малкова. – Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 1979. – С. 144-170.
198. Теория государства и права : [учебник] / [Александров Н. Г., Калинычев Ф. И., Мицкевич А. В., Недавний А. Л., и др.]; отв. ред. Александров Н. Г. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Юрид. лит., 1974. – 664 с.
 199. Теория государства и права : [учебник] / [Айзенберг А. М., Васильев А. М., Котляревский Г. С., Малькевич В. В. и др.]; под ред. Васильева А. М. – М.: Юрид. лит., 1977. – 472 с.
 200. Теория и практика социальной работы: основные направления развития в XX-XXI веках (отечественный и зарубежный опыт) : [хрестоматия] / [Н. Григорьев, Л. Гуслякова]. – М., изд. дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2004. – 468 с.
 201. Теория права и государства: [учебник] / [Афанасьев В. С., Братко А. Г., Бутылин В. Н., Герасимов А. П. и др.]; под ред. Лазарева В. В. – М.: Право и Закон, 1996. – 424 с.
 202. Титов Н. И. Исправление и перевоспитание осужденных к лишению свободы / Титов Н. И. – Л., 1966. – С. 16-17.
 203. Трубников В. М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказаний (Правовой и социально-психологический анализ) : дис... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Трубников В. М. – Харьков, 1991. – 519 с.
 204. Трубников В. М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания / Трубников В. М. – Харьков: Основа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1990. – 173 с.
 205. Трубников В.М. Всеобщая декларация прав человека и проблемы правового положения осужденных к лишению свободы / Трубников В. М. // Проблеми законності. – 1998. – № 36. – С. 172-181.
 206. Уголовно-исполнительное право России. Теория. Законодательство. Международные стандарты. Отечественная практика XX века : [учебник] / [Детков М. Г., Зубков А. И., Кузьмин С. И., Уткин В. А.]; под ред. Зубкова А. И. – М.: Норма, Инфра-М, 1997. – 614 с.

207. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века : [учебник для вузов] / под ред. А. И. Зубкова. – 2-е изд. перераб. и доп. – М: НОРМА, 2002. – 720 с.
208. Уголовно-исполнительное право. – М., 1998.
209. Уголовно-исполнительное право: [учебник] / под ред. И. В. Шмарова. – М., 1996. – 368 с.
210. Ускачева И. Б. Правовое регулирование социальной и воспитательной работы с осужденными в местах лишения свободы : дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ускачева Инна Борисовна. – М., 2007. – 185 с.
211. Утевский Б. С. Закон об исполнении наказания / Б. С. Утевский // Социалистическая законность. – 1968. – № 4. – С.43-47.
212. Уткин В. А. Курс лекций по уголовно-исполнительному праву. Особенная часть / Уткин В. А. – Томск, 1995. – 215 с.
213. Фойницкий И. Я. Учение о наказаниях в связи с тюрьмоведением / Фойницкий И. Я. – Спб.: тип. Министерства путей сообщения, 1889. – 503 с.
214. Фомин Н. С. Теоретико-методологические аспекты разработки и реализации дифференцированных программ перевоспитания осужденных / Фомин Н. С. // Реализация гуманистических начал решений XXVII съезда КПСС и XIX Всесоюзной партийной конференции по совершенствованию правовой системы в сфере исполнения уголовно-правовых мер воздействия и исправления осужденных : материалы Всесоюзной научно-практической конференции. – Рязань: РВШ МВД СССР, 1989. – С. 262-264.
215. Характеристика осуждённых к лишению свободы : по материалам специальной переписи 1999 г. / [Данилин Е. М., Зубков А. И., Казакова В. А., Михлин А. С. и др.] ; под. ред. д.ю.н. проф. А. С. Михлина. – [том 2]. – М. : Юриспруденция, 2001. – 464 с.

216. Хохряков Г. Ф. Парадоксы тюрьмы (проблемы, дискуссии, предложения) / Хохряков Геннадій Федорович. – М. : Юрид. лит., 1991. – 365 с.
217. Царюк С. В. Вплив кримінально-виконавчої характеристики на процес виправлення і ресоціалізації засуджених / Царюк Сергій Васильович // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 3. – С. 75-77.
218. Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Царюк Сергій Васильович. – Дніпропетровськ., 2009. – 230 с.
219. Царюк С. В. Моніторинг засуджених до тривалих строків покарання / С. В. Царюк // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського університету внутрішніх справ. – 2008. – №3. – С. 279-287.
220. Царюк С. В. Окремі питання кримінально-виконавчої характеристики засуджених : Тези II Міжнародної науково-практичної конференції [від громадянського суспільства – до правової держави] / Царюк С. В. – Харків : ХНУ імені В. Каразіна, 2007. – С. 462-465.
221. Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Чеботарьова Юлія Анатоліївна. – Х., 2005. – 205 с.
222. Швыдкий В. Г. Наказание и труд осужденных: формы соотношения в условиях действия новой Конституции Российской Федерации / Швыдкий В. Г. // Применение нового законодательства в области борьбы с преступностью. – Домодедово, 1994. – С. 110.
223. Шинкарьов Ю. В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 „Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Ю. В. Шинкарьов. – Л., 2007. – 16 с.

224. Шкута О.О. Актуальні питання зайнятості засуджених у колоніях середнього рівня безпеки / О.О. Шкута // Захист прав і свобод людини і громадянина в Україні: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Бровари, 11-12 лют. 2010 р.). – Чернігів: КП «Вид-во Чернігівські обереги», 2010. – С. 81-82.
225. Шкута О.О. Наукові погляди на проблему виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в колоніях середнього рівня безпеки / О.О. Шкута // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – № 4. – С. 201-206.
226. Шкута О.О. Працевлаштування засуджених осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, як засіб реалізації їх конституційних прав і виконання обов'язків / О.О. Шкута // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дидоренка. – 2010. – № 3. – С. 96-104.
227. Шкута О.О. Реалізація права на шлюб особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі / О.О. Шкута // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2008. – № 4 (40). – С. 94-100.
228. Шкута О. О. Соціально-виховна робота з засудженими, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки. Проблеми застосування. / О.О. Шкута // Теорія і практика сучасного права: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. – Херсон: Айлант, 2010. – Т. 1. – С. 176-178.
229. Шкута О.О. Становлення та розвиток поняття «виправлення засуджених», як мети застосування покарання за вчинений злочин / О.О. Шкута // Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 5 листоп. 2010 р.). – у 3 ч. – Запоріжжя: Юридичний ін-т ДДУВС, 2010. – Ч. III. – С. 243-245.

230. Шмаров И. В. Гуманизм советской исправительно-трудовой политики / Шмаров И. В. // ЯС новой жизни. – 1969. – №4.
231. Шмаров И. В. Предупреждение преступлений среди освобожденных от наказания. Проблема социальной адаптации / Шмаров И. В. – М.: Юрид. лит., 1974. – 136 с.
232. Шмаров И. В. Преодоление отрицательных последствий отбывания уголовного наказания / И. В. Шмаров // Сов. государство и право. – 1977. – № 2. – С.84-88.
233. Шмаров И. В. Принципы и общие положения международных правовых актов в сфере защиты прав человека и борьбы с преступностью и проблемы их реализации в советском исправительно-трудовом законодательстве / Шмаров И. В. // Правовые и организационные основы исполнения уголовных наказаний: труды Академия МВД СССР, 1981. – С. 95.
234. Яковець І. С. Закріплення в законодавстві України механізму реалізації спостережними комісіями основних функцій по забезпеченню прав засуджених і звільнених та участі в діяльності органів і установ виконання покарань : [посібн. для спостережних комісій України] / І. С. Яковець. – М.: PRI, 2007. – 196 с.
235. Ярмыш А. Н. Карательный аппарат самодержавия на Украине : дисс... докт. юрид. наук / Ярмыш А. Н. – Харьков, 1991. – 667 с.